

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI

KATEDRA SLAVISTIKY

„KOČKA“ A „PES“ V RUSKÉM A ČESKÉM OBRAZU SVĚTA

«Кошка» и «собака» в русской и чешской картинах мира

"Cat" and "Dog" in Russian and Czech Image of the World

magisterská diplomová práce - v českém jazyce

VYPRACOVALA: Bc. Jana Žáková

VEDOUCÍ PRÁCE: prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

OLOMOUC

2015

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci, 16. 4. 2015

podpis

Děkuji mnohokrát prof. Ludmile Stěpanové, CSc. za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla.

podpis

OBSAH

ÚVOD.....	6
TEORETICKÁ ČÁST.....	8
1. Kognitivní lingvistika.....	8
2. Jazykový obraz světa.....	9
3. Koncept.....	16
4. Frazeologie.....	19
4. 1. Vymezení pojmu frazeologie a frazeologismu.....	19
4. 2. Příznaky frazeologismu a jeho klasifikace.....	22
5. Kočky, psi, lidé a jejich vztah v průběhu věků.....	27
5. 1. Základní historická a kulturní fakta o kočkách.....	27
5. 2. Základní historická a kulturní fakta o psech.....	30
PRAKTICKÁ ČÁST.....	33
2. <i>Kočka a pes</i> v ruském a českém obrazu světa.....	33
2. 1. <i>Kočka</i> v ruském a českém jazyce.....	33
2. 1. 1. <i>Kočka</i> v lidové kultuře.....	33
2. 1. 2. Etymologie substantiva <i>kočka</i>	37
2. 1. 3. Analýza substantiva <i>kočka</i> v lexikografických zdrojích.....	38
2. 1. 4. Obraz <i>kočky</i> v současných ruských a českých textech.....	42
2. 2. <i>Pes</i> v ruském a českém jazyce.....	48
2. 2. 1. <i>Pes</i> v lidové kultuře.....	48
2. 2. 2. Etymologie substantiva <i>pes</i>	50
2. 2. 3. Analýza substantiva <i>pes</i> v lexikografických zdrojích.....	53
2. 2. 4. Obraz <i>psa</i> v současných textech ruštiny a češtiny.....	56
2. 3. Frazeologismy s komponentem <i>kočka</i> a <i>pes</i> v ruském a českém jazyce.....	63
2. 3. 1. Frazeologismy s komponentem <i>kočka</i> (<i>kocour</i>) – <i>кошка</i> (<i>кот</i>).....	64
2. 3. 2. Frazeologismy s komponentem <i>pes</i> – <i>собака</i> / <i>пес</i>	73
2. 3. 3. Statistické údaje.....	80
ZÁVĚR.....	82
PE3IOME.....	87
BIBLIOGRAFIE.....	97
INTERNETOVÉ ZDROJE.....	101

SEZNAM ZKRATEK	105
PŘÍLOHY	106
Příloha č. 1	106
Příloha č. 2	111
ANOTACE	120

ÚVOD

Předkládaná diplomová práce nese název „*Kočka a pes* v ruském a českém obrazu světa“. Dané téma úzce souvisí s frazeologií a pojmem jazykový obraz světa. Každý jazyk si vytváří svůj obraz a tyto představy se odrážejí v samotném jazyce, a především v jeho frazeologii. Prostřednictvím jazyka můžeme pozorovat rozdíly a shody ve vnímání okolního světa. Kočka a pes patří k prvním domestikovaným zvířatům, a právě proto je zajímavé pozorovat, jak dlouholeté soužití reflektuje právě jazyk.

Cílem této diplomové práce je odhalení příznaků, které formují obraz *kočky a psa* v ruštině a češtině na základě analýzy jazykových korpusů a srovnávací analýzy frazeologismů s komponentem *kočka a pes*. Důležitou součástí této práce je také krátký exkurs do lidové kultury, etymologický výklad substantiv *kočka a pes* a analýza těchto slov na základě výkladových slovníků. K obecným cílům práce se řadí popsání a srovnání tohoto konkrétního fragmentu jazykového obrazu v ruštině a češtině.

Obsahová struktura práce zahrnuje několik hlavních složek: část teoretickou, část praktickou, závěr, resumé a přílohu.

Teoretická část práce je rozdělena do několika větších celků. V první části se zabývám vymezením pojmu kognitivní lingvistiky, v jejímž rámci je podstatná teze o propojení jazyka a lidského myšlení. Druhá kapitola nastiňuje problematiku jazykového obrazu světa a lingvokulturologie, která se zabývá vztahem jazyka a kultury. V další části se seznamuji s pojmem koncept, který tvoří základ jazykového obrazu. V předposlední kapitole předkládám poznatky z teorie frazeologie a nakonec se krátce vyjadřuji ke vztahu lidí, koček a psů na základě kulturních a historických souvislostí.

V praktické části analyzuji získaný materiál. Nejprve se zabývám kulturním aspektem *kočky a psa* a jejich rolí v lidové kultuře. Dále zkoumám etymologii zmíněných slov, a poté analyzuji slovníková hesla, na jejichž základě jsou vytyčeny společné a odlišné významy v obou jazycích. V následující kapitole se snažím zjistit, jaké příznaky formují obraz *kočky a psa* v představách Rusů a Čechů pomocí excerpce z jazykových korpusů. V jazykových korpusech jsem vyhledávala především *adverbia* a *verba*, která se pojí se slovem *kočka* a získané excerpce rozdělila do několika tematických skupin. Závěr praktické části věnuji analýze vyexcerpovaného

frazeologického materiálu. Frazeologické jednotky jsou rozříděny dle míry ekvivalence. V neposlední řadě jsou uvedena také statistická data excerpovaného materiálu.

Materiál k jazykovému výzkumu jsem čerpala především z následujících frazeologických slovníků: *Большой словарь русских народных сравнений* od V. M. Mokienka a T. G. Nikitinové, *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных* T. V. Kozlovové, *Rusko-český frazeologický slovník* prof. L. Stěpanové, *Slovníky české frazeologie a idiomatiky* F. Čermáka, *Česko-ruský frazeologický slovník* prof. V. M. Mokienka a A. Wurma a slovník *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice* autorem E. Mrhačové a R. Ponczové, ale také z národních korpusů ruského „a českého jazyka. K dalším zdrojům patřily ruské a české etymologické slovníky a nejznámější výkladové slovníky. V části o jazykovém obrazu světa jsem se opírala o publikace V. A. Maslovové a I. Vaňkové. K frazeologickému oddílu se vztahují především práce N. M. Šanského: *Фразеология современного русского языка*, V. M. Mokienka a L. Stěpanové: *Ruská frazeologie pro Čechy* „a F. Čermáka.

Excerpce v této práci lze rozdělit na frazeologické a korpusové. Vybrané excerpce z jazykových korpusů tvoří soubor 522 příkladů. Z jazykového korpusu ruštiny bylo získáno 275 spojení s klíčovým slovem *кошка* a *собака*, z korpusu českého jazyka bylo získáno 247 excerpací se slovem *kočka* a *pes*. Z frazeologických slovníků bylo celkem vyexcerpováno 325 jednotek, z toho 200 ruských frazeologických jednotek s komponentem *кошка (кот)* a *собака / пес* a 125 českých frazeologických jednotek s komponenty *kočka (kocour)* a *pes*.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Kognitivní lingvistika

V současné době se do popředí zájmu dostává kognitivní bádání („z lat. *cognoscere* = poznávat), které prostupuje napříč různými vědními obory. Tento přístup zkoumání se nevyhnul ani současné lingvistice. K podstatným rysům kognitivní vědy patří zkoumání lidského myšlení a jeho fungování. Kognitivní věda se snaží se postihnout operace v lidské mysli v tom nejširším smyslu. Mluvíme tedy nejenom o jevech racionálních jako vnímání, učení a usuzování, ale také o jevech neracionálních: paměti, komunikaci, kreativitě, intencionalitě a vědomí. Právě díky propojení řečových procesů s ostatními výkony lidské mysli se vyčlenil nový přístup k jazyku (Vaňková 2005: 18-20).

V kognitivní lingvistice se setkáme se třemi základními okruhy, třemi různými přístupy, které se v ní uplatňují:

1. Představitelé prvního přístupu se zaměřují na zkoumání **mozku**, přistupují k jazyku z pozice umělé inteligence. Důležitým prvkem je modelování určitých jevů, jejich organizace a fungování.
2. Druhý přístup souvisí se zkoumáním **mysli**. Příslušníci toho přístupu se snaží pomocí jazyka zachytit různé aspekty lidského myšlení. V centru zájmu stojí především lidská tělesná zkušenost, která ovlivňuje nazírání na svět. Základem zkoumání jsou univerzálie, to, co je společné pro mluvčí různých jazyků. Tyto výzkumy mají velmi blízko ke kognitivní psychologii a psycholingvistice.
3. Představitelé třetího přístupu berou v úvahu již zmíněné ono „společné“, ale do popředí staví také aspekt kulturní, tedy **sdílení a paměť**. Tento kognitivní přístup má svůj základ v jazykové relativitě, která vychází z toho, že každý jazyk má svébytnou konceptualizaci světa (Vaňková 2005: 34-35).

Definice kognitivní lingvistiky existuje vícero. V. A. Maslovová zformulovala následující ideu: « Когнитивная лингвистика- это лингвистическое направление, в центре внимания которого находится язык как общий когнитивный механизм, как когнитивный инструмент – система знаков, играющий роль

в репрезентации (кодировании) и трансформировании информации» (Маслова 2004: 12).

Z výše uvedené definice vyplývá, že ke klíčovým otázkám kognitivní lingvistiky patří součinnost lidské mysli a jazyka, jak lidská mysl zpracovává jazyk a co jazyk vypovídá o naší mysli. I. Vaňková v této souvislosti zmiňuje hlavní zásadu kognitivismu, že jazyk patří k nedílné součásti našeho myšlení a poznávání, určuje, jakým způsobem svět kolem nás chápeme, kategorizujeme a jaký obraz světa si vytváříme (Vaňková 2005: 21). Kognitivní lingvistika tedy úzce souvisí s pojmem jazykový obraz světa.

2. Jazykový obraz světa

První zmínky o *jazykovém obrazu světa* se objevili v Polsku u lublinských jazykovědců. Tento pojem se na polském území brzy uchytil. Neoznačuje jenom pojem kognitivní lingvistiky, ale i osobitý přístup k jazyku. Pojem jazykový obraz světa byl nejprve spojován s etnolingvistikou a folklorními texty. Nezávisle na tomto evropském přístupu se kognitivní přístup rozvíjel i za oceánem, tedy americký přístup, který reprezentují především díla lingvistů G. Lakoffa a M. Johnsona. Ke klíčovým prvkům amerického přístupu patří pojmy jako tělesnost, teorie kategorizace, konceptuální metafora. Lublinský přístup je samozřejmě díky svým evropským kořenům, myšlenkovým východiskům a metodám výzkumu blízký nám Evropanům. Lublinští jazykovědci, například J. Bartmiński, R. Tokarski, se na rozdíl od amerických kolegů zabývali především myslí kolektivní a nesnažili se jenom o popsání poznávacích procesů v lidské mysli. Do popředí stávil jazyk jako obraz světa a zdůrazňovali propojenost jazyka a národní kultury (Vaňková 2007: 47-48).

Rozvoj tohoto kognitivně-kulturního přístupu k jazyku nastoupil se změnou poměrů ve světové lingvistice, zájem lingvistů se přesunul „od systému ke komunikaci“. Lingvisté začali zkoumat sémantiku a v jejím rámci i pragmatiku. Středobodem tohoto nového paradigmatu se stává člověk, který hledá své místo ve světě. Jazykový obraz představuje roviny, s pomocí nichž se člověk dorozumívá, a může porozumět ostatním. Jsou to „hranice společné konceptualizace“ (Vaňková 2005: 46-47).

Východiska pro jazykový obraz světa můžeme spatřovat v myšlenkových názorech německého filozofa a lingvisty W. Humboldta, který ve svých pracích zdůrazňoval propojenost mateřského jazyka s myšlením, kulturou a národem. Podle něj každý přirozený jazyk reflektuje specifický pohled na svět, způsob, jakým člověk myslí a prožívá; jazyk je tedy *obrazem světa* („Sprachliches Weltbild“). Tento obraz světa je společný pro určité jazykové společenství (národ) a představuje kolektivní zkušenost, ducha. Připomeňme také E. Saphira a B. L. Whorfa, představitele americké jazykovědy, kteří zavedli termín „view of the world“ (Vaňková 2005: 48-49). Zajímavá je myšlenka E. Saphira, který prohlásil, že jazyk je „symbolickým průvodcem po kultuře“, nebo následující teze L. Wittgensteina: „Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa“ (Vaňková 1999: 214). Vaňková v této souvislosti zmiňuje **jazykový relativismus**, jehož zastánci jsou přesvědčeni, že mateřský jazyk determinuje naše myšlení a vztah ke světu. Zdůrazňuje se právě odlišnost jazykových a kulturních společenství. Na druhé straně stojí **jazykový univerzalizmus**, který vychází z přesvědčení o společných základech lidského myšlení. Kompromisní cestu zastávají C. Goddard a A. Wierzbicka. Koncepty se podle nich vážou na daný jazyk, ale je možné najít určité množství univerzálních pojmů, tzv. **univerzálie**. Univerzálie jsou *nadjazykové* a vyskytují se ve všech jazycích (Vaňková 2005: 37-38).

Mnozí jazykovědci se samozřejmě snaží popsat jazykový obraz světa, najít jeho vlastnosti. Obvykle se uvádí tyto obecné znaky:

- **Heterogenost** jazykového obrazu světa znamená, že tento obraz není homogenní, ale naopak se vyznačuje mnoha vrstvami a svou komplikovaností. Je tvořen řadou rovin, člení se teritoriálně (dialekty), sociálně (profesní jazyky, slang), i stylově. Pokud budeme obraz světa interpretovat z vědeckých textů, jednotlivé obrazy světa různých disciplín budou vypadat zcela jinak v porovnání s danými výseky světa v kontextu přirozeného světa a „naivní“ komunikace.
- **Dynamičnost** souvisí s neustálým pohybem proměnlivosti jazykového obrazu světa. Tyto změny souvisí s vývojem dějin, mění se v souvislosti s časem, na základě přehodnocování, vnější snahou společnosti změnit nežádoucí stereotypy (rasismus, xenofobie), ale také vlivem jiných jazyků a vlivem médií.
- **Výběrovost** poukazuje na výběrový charakter jazykového obrazu. Znamená to, že některé jevy skutečnosti se upřednostňují, jiné opomíjí.

- **Axiologičnost** znamená že, jazykový obraz světa je prostoupen hodnocením a zaujatostí. Člověk vnímá a hodnotí skutečnost, věci, zapojuje emoce (sympatii, antipatii, strach, odpor atd.).
- **Integrálnost „a kontextuálnost** – studium jazykového obrazu světa ovlivňuje praktické a teoretické nahlížení na svět. Na skutečnost může být nahlíženo z pozice slovníkové definice, v rámci mimojazykové reflexe dané věci, tj. reflexe encyklopedická, anebo na základě praktického a pragmatického vztahu. Přičemž často dochází ke splývání jazykového a mimojazykového, teoretického a praktického, ale jako centrální se jeví právě praktický vztah ke světu.
- **Transcendentnost** – základem tohoto rysu je teze, že jazykový obraz světa má vlastní metajazyk, který je schopný sám sebe reflektovat (Vaňková 2005: 51-56).

Vymezit jednotnou definici jazykového obrazu světa je poměrně složité, jelikož každý badatel při zkoumání zohledňuje různé aspekty tohoto pojmu. Podle J. Bartmiňského je **jazykový obraz světa**: „v jazyce uložená interpretace skutečnosti kterou je možno chápat jako souhrn soudů o světě. Mohou to být soudy buď ustálené v samém jazyce, jeho gramatických formách, ve slovníku, ve fixovaných textech (např. v příslovích) nebo jazykovými formami a texty pouze implikované“ (cit. podle Vaňková 2005: 51-52). Také R. Grzegorzczkova zdůrazňuje interpretační aspekt a definuje jazykový obraz světa jako „způsob chápání světa (jeho percepce a konceptualizace)“. Formulace Tokarského staví na „souboru pravidel“, pomocí něhož dochází k rozčlenění světa a jeho vidění jednotlivých částí“ (cit. podle Vaňková 2005: 51-56). A. O. Kornilov objasňuje tuto názorovou různorodost, tím, že jazykový obraz světa není vědeckým termínem a nahlíží na tento pojem dvěma způsoby. Vymezuje lingvistické a kulturologické pojetí. Na základě druhého přístupu Kornilov tvrdí, že jazykový obraz světa je „огромная «кладовая» иллюстративного лингвистического материала для подтверждения тех или иных черт национального характера“, a dále „источник знания о национальном характере и менталитете“, a právě díky jazykovému obrazu světa můžeme proniknout do mentality a kultury jiného národa (Корнилов 2003: 79).

Jazykový obraz světa tedy úzce souvisí s jazykem a kulturní informací, která je v něm obsažená. Každý jazyk svým způsobem představuje obraz světa, různým způsobem tento obraz chápe a interpretuje. Můžeme říct, že takto uchopený obraz světa

je jedním z možných modelů. V tomto obrazu je zahrnuto svědectví o člověku, svědectví o jeho vnitřním prožívání a procesech, které se uvnitř dějí (Vaňková 1999: 214). I. Vaňková ve své stati, která se týká kognitivně-kulturního přístupu k jazyku, uveřejněné ve sborníku *Slovo a slovesnost* uvádí slova H.-G. Gadamera, podle kterého představuje jazyk pro člověka i společnost vykladače a tvůrce smyslu“. Právě tento pohled se stal východiskem pro kulturní lingvistiku, která zdůrazňuje kulturní funkci jazyka. (Vaňková 1999: 215). Významným představitelem kulturní lingvistiky je polský jazykovědec J. Anusiewicz, který se zabýval zmíněnou problematikou, například ve své práci *Lingwistika kulturowa*. Jeho východiskem je předpoklad, že jazyk patří k důležitým komponentům kultury a zároveň tvrdí, že kultura je obsažena v jazyce, v jeho systému, ve způsobu, jakým je využíván v textech. Jazyk není jenom prostředek pro výměnu informací, ale můžeme o něm hovořit jako o „rezervoáru kolektivní zkušenosti daného společenství“, který reflektuje jeho hierarchii hodnot i systémy významů. Současně jazyk působí jako činitel, pomocí něhož člověk vstupuje do světa. Jazykové prostředky v sobě kumulují, uchovávají kulturní obsahy a předávají je dalším generacím. Díky tomuto přístupu můžeme svět poznat bezprostředně i zprostředkovaně a činitel, který tento kontakt mezi námi a světem zprostředkovává, jsou „jazykově artikulované znalosti o tomto světě“. Na základě tohoto faktu jazyk nabízí kategorie gramatické, sémantické, pragmatické, pomocí nichž můžeme vnímat, konceptualizovat a hodnotit (Vaňková 1999: 216).

Na tomto místě je nezbytné přiblížit si novou humanitní disciplínu **lingvokulturologii**, kde hraje důležitou roli vzájemná propojenost jazyka, kultury a člověka. Lingvokulturologie je poměrně mladý vědní obor, který vznikl na pomezí lingvistiky a kulturologie v 90 letech 20. století v souvislosti s frazeologickými pracemi ruských lingvistů V. N. Teliji, Ju. S. Stěpanova, V. V. Vorobjova, N. D. Arutjunovoj a mnoha dalších (Maslova 2001: 10). Lingvokulturologie se v jazyce snaží najít kulturní informaci, zkoumá jazyk jako kulturní fenomén. V centru jejího zájmu stojí vzájemné působení jazyka a kultury. Z toho vyplývá, že lingvokulturologie se snaží hledat kulturní informace v jazyce daného národa (Маслова 2001: 30). V. V. Vorobjov se o vztahu jazyka a kultury vyjádřil následujícím způsobem: «язык тесно связан „с культурой: он «прорастает» „в нее, выражает ее» (Воробьев 2006: 12). Jazykové znaky tedy plní funkci „jazyka“ kultury. Díky tomu má každý jazyk schopnost zachycovat „kulturní a národní mentalitu“ (Maslova 2001: 30). Předmětem výzkumů

v lingvokulturologii jsou především mýty, legendy, rituály, obřady, anebo také metafory, frazeologismy, parémie atd. V těchto jednotkách jsou zafixované symbolické, obrazné, metaforické významy a zobecnělé výsledky lidského poznání, archetypy a prototypy (tamtéž: 36). Taktéž L. Stěpanová spatřuje souvislosti mezi jazykem a kulturním prostředím jedince, zdůrazňuje, že především frazémy obsahují ve své sémantice nejrozličnější informace o národních reáliích, charakteristických rysech běžného života, obřadech, okolní fauně a flóře atd. (Stěpanova 2004: 13).

Jak už bylo řečeno, každý jazyk zastupuje určitou interpretaci světa. V této souvislosti musíme zmínit „brýle mateřského jazyka“, skrz které se díváme. Dva různé jazyky představují dva různé světy, dvoje brýle. Tyto světy se odlišují svou strukturou, percepcí jevů, věcí. Míra odlišnosti světů závisí na tom, jak vzdálené jsou si jazyky graficky a kulturně. Spojnici mezi těmito dvěma světy tvoří oči pod brýlemi, kterými je vybaven každý člověk. Oči jsou smyslovým orgánem společným pro všechny lidi, díky nim všichni vidíme. To je pro nás tedy univerzální, základ všech kognitivních procesů. Můžeme tedy porovnávat dva jazykové obrazy světy a zároveň zohlednit rozdíly mezi nimi. Jde o rozdílné sociální, kulturní podmínky, zkušenosti daného etnika, a to co je univerzální, tedy lidskou tělesnost, prožitek prostoru, antropocentrismus, metaforickou konceptualizaci světa a elementární způsob kategorizace. Obrazy bývají podobné i nepodobné, ale podle mnohých výzkumů se rozdíly projevují spíše „na povrchu“ (strukturace, popis, hodnocení reality), a podobnost jde do hlubších struktur (konceptuální schémata vycházející z naší tělesnosti, vnímání prostoru). Tyto tělesně-prostorové struktury mají univerzální platnost a navazují na sebe další prvky různé povahy a specifičnosti. Díky tomu se jedna sémantická struktura jazyka od druhé může oddalovat (Vaňková 2005: 49-50).

Obraz světa v sobě uchovává určitý odraz světa, který však nikdy není jeho zrcadlovým odleskem. Člověk získává zkušenosti, transformuje je do určitých konceptů. Tyto koncepty jsou mezi sebou logicky propojeny a vytváří konceptuální systém (Маслова, 2007: 35). A. Wierzbicka souhlasí s tvrzením V. A. Maslovové, že jazyk nereflktuje svět bezprostředně. Jazyk podle ní představuje „konceptualizaci světa člověkem“ (cit. in Kedron 2014: 23). Člověk se samozřejmě snaží okolní svět pochopit, odlišit od sebe objekty a subjekty, které ho obklopují „a nezaměňovat je s ostatními. Důležitá je pro člověka tedy **kategorizace** okolního světa. Svět kolem nás se potom jeví jako smysluplný a uspořádaný celek, který se skládá z rozličných částí. I. Vaňková

o kategorizaci hovoří jako o „půdorysu našeho konceptuálního systému“ (Vaňková 2005: 67). Kategorie vznikají na základě schématu *centrum – periferie*, přičemž v samotném centru se nachází nejtypičtější reprezentant kategorie, jehož vlastnosti jsou považovány za typické. V tomto případě mluvíme „o *prototypu* – nejlepším příkladu. Prototypy mají velmi subjektivní charakter a ukazují, jaké místo zaujímá věc v jazykově-kulturním obrazu světa vybrané společnosti (Vaňková 2005: 67-76). Někdy se můžeme setkat se synonymem prototypu, s termínem *stereotyp*. Zaměňovat oba termíny ale není správné, jelikož každý se používá v jiné oblasti. Prototyp má své místo v oblasti psychologie, psycholingvistiky používá se v souvislosti s věcmi a *stereotyp* patří do oblasti sociologie, etnologie, kulturologie a je spojován s lidmi. Stereotypy vznikají na základě tradované zkušenosti a jsou osvojeny dříve, než člověk daný jev pozná (tamtéž: 83-84).

Abychom zjistili, zda je určitý prototyp a stereotyp všeobecně sdílen, musíme získat co nejvíce jazykových anebo textových konotací. Při zjišťování konotací, prototypů a stereotypů nám slouží několik faktů. Jedná se především o kvantitativní aspekt – frekvence opakování daného prototypu v textech a kvalitativní aspekt – týká se ustálenosti dané charakteristiky v jazyce. Na konotace, prototypy, stereotypy poukazují následující jevy:

- **etymologie a motivační souvislosti:** *zelený* – kořen *-zel-*, který odkazuje na rostlinnost
- **vedlejší (přenesené) významy:** *krysa* – „zrádce“, *Skot* – „skrblík“
- **významy derivátů, které jsou ve shodě s dokládanou konotací:** *papouškovat* – „opakovat myšlenky, kterým nerozumí“, *cikánit* – „lhát“
- **frazémy, které se shodují s dokládaným rysem:** např. *pilný jako včelka*, *koňská dávka*, *anglický humor*
- **diagnostické věty:** *Je to pes, ale nekouše* (předpokládá se, že psi většinou nekoušou).

Nesmíme opomenout další důležitý zdroj při hledání konotací a spolu s nimi prototypů, a to krátké ustálené folklorní texty různorodého typu: pořekadla přísloví, průpovídky, ale také hádanky, lidové písně, nebo známé reklamy, hity, úryvky z literatury či filmů, které jsou založeny na historických a kulturních reáliích jazykového společenství (Vaňková 2005: 88-89).

Jazykový obraz světa a jeho konceptualizace vychází z „**naivního**“ pohledu na svět. Tato „naivita“ jej odlišuje od obrazu „**vědeckého**“. Pojem vědecký obraz zavádí například ruský lingvista A. Kornilov. Vědecký obraz je zařazen v terminologii jednotlivých vědeckých odvětví a je stavěn do opozice vůči světu naivnímu. Kornilov předpokládá, že pokud nastanou změny v jazyce vědy, budou mít velmi malý vliv na naše naivní nazírání na svět. Příkladem může být známé spojení *měsíc svítí*. Skutečnost, že Měsíc světlo nevyzařuje, pouze odráží sluneční záři, je známá poměrně dlouhou dobu. Nehledě na tento fakt, lidé při pohledu na noční oblohu stále mluví o měsíčním svitu. Naivní obraz světa je tedy vlastní „průměrnému“ člověku. Na uvedeném příkladu vidíme, že lidé mají schopnost konceptualizace na základě metafory. Konceptuální metafora patří ke stěžejnímu jevu, který formuje lidské vědomí a znalosti o světě (Vaňková 2007: 119).

Dalším charakteristickým rysem jazykového obrazu světa je jeho **antropocentrické zaměření**. Znamená to, že člověk je mírou všech věcí. Vše kolem nás hodnotíme z lidského pohledu. Víme, že naše tělo má určité rozměry, stavbu, nachází se v něm orgány určitého tvaru a funkce, jsme vybaveni lidskými smysly a schopností percepce. Na antropocentrický charakter jazyka ukazuje mnoho faktů. Například proporce lidského těla se odráží v jednotkách míry: *loket, stopa, palec, krok*, anebo v lexikalizovaných metaforách: *hrdlo lahve, ucho džbánu; žebro čokolády*. Zmíněné míry nenajdeme ve vědecké terminologii, ale jsou běžné ve světě přirozeném. S antropocentrismem úzce souvisí také **antropomorfismus**, tedy snaha člověka přiřazovat typické lidské vlastnosti věcem a zvířatům: *pes žárlí, slunce se směje*. Nejzřetelněji se antropocentrismus projevuje, pokud se zaměříme na **hodnocení**. Základem tohoto hodnocení je opozice „člověk“ - „zvíře“, ono „zvířecí“ je oproti „lidskému“ téměř vždy negativní: *chovat se jako dobytek; bestiální zacházení*. Pejorativizace se projevuje v nadávkách: *vůl, kráva, husa* aj., ve výrazech ze zvířecí říše, kterým se uplatňují v souvislosti s člověkem: *tlama; zobák; žrát; pojít*. Na druhou stranu některé zvířecí zdobněliny považujeme za mazlivé: *kocourek, kočička; beruška* (Vaňková 2005: 60-64). Protipól *ludzie- nieludze* (lidé - nelidé) vyčleňuje také A. Pajdzińska. Tento jev můžeme pozorovat na velkém množství výrazů, frazému vztahujících se k lidem. K této pejorativizaci se vyjádřil také Z. Kempfa, který byl jedním z prvních polských lingvistů zabývajících se právě touto problematikou. Ve svých výzkumech poukázal na aristokratické postavení člověka, vyvyšování lidské

hodnoty, nadřazování se nad vším, co není lidské, zvláště nad bytostmi zvířecími (Pajdzińska 2007: 27-29).

3. Koncept

V této kapitole vycházím především z publikace *Úvod do kognitivní lingvistiky* od autorky V. A. Maslovové.

Koncept patří k základnímu pojmu kognitivní lingvistiky, lingvokulturologie a zároveň souvisí s jazykovým obrazem, který se z konceptů skládá. M. Heidegger definuje koncept následujícím způsobem: „Концепт это – семантическое образование, отмеченное лингвокультурой спецификой ,и тем или иным образом характеризующее носителей определенной этнокультуры“ (cit. podle: Маслова 2004: 21). D. S. Lichačev doplňuje, že koncept zároveň představuje „kvantum znalostí, které reflektují podstatu lidské činnosti. Koncept nevzniká jenom ze slov, ale je to výsledek slovníkového významu slova s osobní a národní zkušeností člověka“ (cit. podle: Maslova 2007: 27). A. Kirilina tvrdí, že koncept „vyjadřuje mentální struktury naivního obrazu světa“. Vznik těchto mentálních struktur je podněten působením tradic, folklóru, ideologie a náboženství, osobních zkušeností a systému hodnot (cit. podle: Kedron 2014: 23).

Mnozí lingvisté se snaží postihnout podstatu konceptu a v rámci teorie se střetává několik blízkých termínů: *koncept* (концепт), *význam* (значение), *pojem* (понятие). Jejich diferenciaci patří v současnosti k nejsložitějšímu a nejdiskutovanějšímu problému v jazykové teorii. Vědci tuto nejednotnost objasňují tím, že pokud analyzujeme koncept, zkoumáme především jeho obsah, který nevyplývá přímo a popsat jeho podstatu a vlastnosti musíme na základě vedlejších příznaků. V roce 1999 Ju. S. Stěpanov uvedl, že pojem (koncept) je ekvivalentem významu slova, ale analyzuje se v jiných systémech, význam v jazykovém systému a pojem v systému logických vztahů. Za posledních deset let došlo ke změnám v chápání tohoto pojmu. Koncepty jsou považovány za prostředníky mezi slovy a nelingvistickou skutečností. S. A. Askoldov chápe koncept v širším kontextu ve srovnání s lexikálním významem slova. Podle názoru D. S. Lichačeva je koncept ve vzájemném vztahu se slovem v jednom z jeho významů a A. B. Solomnik

hovoří o konceptech jako o pojmech korelujících s významem slova. Na základě zkoumání termínů (koncept, význam, pojem), V. A. Maslovová zdůrazňuje skutečnost, že termín „význam“ se dostává na periferii lingvistického zkoumání a do popředí se dostává „koncept“. Co se týče konceptu a pojmu, jejich vnitřní struktura je totožná. Koncept představuje kalk z latinského *conceptus*, což doslova znamená „pojem“. Pokud srovnáme pojem a koncept, pojem je souhrn základních poznaných příznaků objektu a koncept zase mentální, národní a specifický útvar, jehož obsah zahrnuje soubor znalosti o objektu a vyjadřuje se pomocí jazykových prostředků (lexikálních, frazeologických, paremiologických apod.). Koncept není libovolný pojem, ale ten nejsložitější a nedůležitější z nich, bez kterého si těžce představíme určitou kulturu (Маслова 2007: 21-22)

Mezi termínem koncept a pojem ale neexistuje neprostupná hranice. Za určitých okolností se z pojmů mohou stát koncepty. Obvykle bývá termín „koncept“ chápán jako synonymum termínu „smysl“. Synonymem „pojmu“ je pak termín „význam“. To znamená, že význam slova označuje předmět, či předměty, vůči kterým se slovo používá správně a v souladu s normami, a koncept představuje smysl slova. V této souvislosti můžeme uvést slovo *nemyx*. Dané slovo má v ruštině jak „význam“, tak „smysl“. Významem se rozumí všichni ptáci specifického vnějšího vzhledu: nelétavý pták, samec, s červeným hřebínkem na hlavě a ostruhami na nohou. Smyslem slova *nemyx* pak není jen jeho zoologická charakteristika, ale i něco jiného, i když to odpovídá „významu“: a) pták domácí, b) samec, c) pták, který charakteristickým způsobem zpívá a tímto zvukem ohlašuje ráno, d) pták, jenž je pojmenovaný na základě svého osobitého zpěvu: *nemyx* od slova *неть*, e) pták - prorok, se kterým se pojí mnoho pověr a obřadů (Маслова 2007: 21-23).

V. Maslovová považuje význam, koncept a pojem za různé termíny. Dále tvrdí, že pojem a koncept jsou paralelní termíny, ale patří do jiných vědeckých oblastí: termín pojem využívá logika a filosofie a koncept je termín matematické logiky, kulturologie, lingvokulturologie a kognitivní lingvistiky (tamtéž: 22).

Vznik konceptu souvisí s poznáváním světa a formování představ o něm. Pomocí konceptů lidé ztotožňují a odlišují objekty. Příslušníci daného jazyka, reprezentují určité konceptuální systémy. Podstatou konceptů je jejich „mentální povaha“. Každý koncept obsahuje znalosti člověka o světě, které jsou pro něj důležité. Systém konceptů vytváří *obraz světa* (pohled na svět, chápání světa). V tomto obraze se odráží, jak člověk chápe

realitu, jeho osobitá konceptuální „malba“, na základě které si člověk představuje svět (tamtéž: 24) Ju. S. Stěpanov pak doplňuje, že koncepty jako výsledky myšlenkové aktivity musí být verbalizovány (tamtéž: 28).

Koncepty jsou předmětem emocí, sympatií a antipatií, někdy proplétání různých názorů. Za koncept se považují jenom ty jevy skutečnosti, které jsou aktuální a mají hodnotu pro danou kulturu a dostatečné množství jazykových jednotek pro fixaci, jsou zdrojem přísloví, pořekadel, poetických a prozaických textů. Ve své podstatě představují symboly odkazující na text, situaci, znalosti, z nichž vznikly (tamtéž: 22)

V současné době se v kognitivním přístupu k jazyku vyčlenilo několik přístupů ke konceptu:

- 1) První přístup reprezentuje Ju. S. Stěpanov, který při analýze konceptu zdůrazňuje aspekt kulturologický. Kulturu chápe jako soubor konceptů a vzájemné vztahy mezi nimi. Koncept je podle něj elementární buňkou v mentálním světě člověka.
- 2) Druhý přístup zastávají například N. D. Arutjunova, T. V. Bulygina, A. D. Šmelev, podle nichž je sémantika jazykového znaku jediným prostředkem, který formuje obsah konceptu.
- 3) Třetí přístup vyzdvihují D. S. Lichačev, E. S. Kubrjakova. Podle jejich slov koncept nevzniká jenom z významu slova, ale je to výsledek spojení významu slova se subjektivní a národní zkušeností člověka. V tomto případě koncept vystupuje jako prostředník mezi slovy a reálným světem (Маглова 2007: 24-25)

Při popisu konceptu se vyčleňuje jeho jádro a periferie, přičemž za jádro se považuje slovníkový význam vybraného lexému. Na základě materiálů výkladových slovníků odhalíme obsah konceptu a specifikum daného jazykového výrazu. Periferií se rozumí subjektivní zkušenost, tradice určitého společenství, asociace a konotace. Abychom našli smyslový obsah konceptu, je podle R. M. Frumkinovové nutné provést několik následujících kroků:

- 1) najít referenční situaci, ke které daný koncept náleží;
- 2) určit, jaké místo tento koncept zaujímá v jazykovém obrazu světa a jazykovém chápání národa za použití encyklopedických a lingvistických slovníků; přičemž

- slovníková definice je považována za jádro konceptu;
- 3) zohlednit specifické postavení etymologie;
 - 4) analyzovat nejrůznější kontexty: poetické, vědecké, filozofické, publicistické, kontexty, přísloví, pořekadla atd., jelikož slovníkový výklad popisuje nejobecnější představy týkající se významu slova a encyklopedické slovníky se zabývají pojmem;
 - 5) získané výsledky porovnat a analýzou asociativních vazeb klíčové lexémy (jádra konceptu);
 - 6) pokud se analyzuje důležitý koncept kultury, musí být mnohokrát zmíněn a interpretován v malbě, hudbě, sochařství atd. (Маслова 2007: 33).

Každý koncept má tedy svoji složitou strukturu. Do této struktury patří nejenom to, co vytváří pojem, ale i to, co jej spojuje s kulturou: etymologie, historie, aktuální asociace, hodnocení, konotace. Koncepty jsou charakteristické svými „vrstvami“. Tyto vrstvy jsou výsledkem kultury v různých dobách, liší se tedy dobou vzniku, původem i sémantikou (Маслова 2007: 30).

V závislosti na typu konceptu se mění i metodiku popisu. Pokud popisujeme detaily, ze kterých se skládá obsah konceptu, mluvíme o rámci. *Rámec* je podle M. Minského struktura údajů, které vizualizují stereotypní situaci, zvláště pokud třídíme větší množství informací. Mluvíme zde o organizování těchto představ uchovaných v paměti, struktuře znalostí, o určitém výseku lidské zkušenosti. Tyto znalosti zahrnují a) lexikologický význam, b) encyklopedické znalosti o předmětu a c) mimojazykové znalosti. Rámec představuje znalosti o světě, které jsou spojovány s konkrétní jazykovou jednotkou. (Маслова 2007: 27-34).

4. Frazeologie

4.1. Vymezení pojmu frazeologie a frazeologismu

Frazeologie patří k důležité součásti jazykového obrazu světa. Frazeologie daného jazykového společenství je založena především na obrazivé síle. Lidé hodnotí jevy a skutečnosti okolního světa a jejich soudy a představy se odrážejí ve frazeologii daného národa. V. Maslova (2001) se o frazeologismech vyjadřuje jako o „zrcadle života

národa“. E. Mrhačová (2003) zase uvádí, že je v nich ukotvena „obrazivá síla národa“, „jazyková vynalézavost, nápaditost a národní kolorit“. Frazeologie se jako samostatná disciplína vyčlenila ve druhé polovině 20. století a za jejího zakladatele je považován francouzský lingvista Ch. Bally.

Než přistoupíme k samotnému vymezení pojmu frazeologie, představíme si ve zkratce hlavní představitele frazeologie v ruském a českém prostředí. Ruská frazeologie je ve svých prvopočátcích spojována se jménem M. V. Lomonosova, který zastával názor, že do spisovného slovníku kromě samostatných slov patří také *pořekadla, rčení, přísloví*, či *okřídlená slova*. Dalším průkopníkem frazeologie se stal ve 40. letech 20. století V. V. Vinogradov, který jako jeden z prvních sestavil synchronní klasifikaci a frazeologických obrátů podle stupně sémantické spjatosti a podnítil tak další zkoumání. Spolu s V. Vinogradovem působili také L. V. Ščerba, B. A. Larin, S. I. Ožegov. Velký rozmach zažila ruská frazeologie v 60. letech, kdy se objevila jména jako V. M. Mokienko, A. I. Molotkov, L. Stěpanova, M. I. Fomina a mnohé další (Шанский 1985: 6-9).

K prvním vlašťovkám v české frazeologii patřila jména Smila Flašky z Pardubic, Jana Blahoslava, či Jakuba Srnce z Varvažova. Významný krok udělal v 17. století J. A. Komenský, který vydal dílo Moudrost starých Čechů. Jeho následovník byl J. Dobrovský a především F. L. Čelakovský se sbírkou Mudrosloví národu slovanského v příslovích. Novodobější pojetí frazeologie reprezentoval J. Zaorálek s knihou Lidová rčení a v současnosti se k nejznámějším lingvistům, kteří se zabývají frazeologií na českém území, řadí F. Čermák, M. Čechová, J. Filipec.

Nyní přistoupíme k samotnému vymezení pojmu frazeologie. Zkoumání jazyka může probíhat na základě fonetiky, morfologie a syntaxe, což jsou základní směry jazykovědy. Tyto disciplíny se postupně mění, přetransformovávají, ale některá slovní spojení zůstanou a zakonzervují se. V tuto chvíli nám mezi základní pilíře vstupuje frazeologie. Slovní spojení si pod vlivem kultury, historie, folkloru zachovávají svou formu, ale namísto smyslu doslovného se transformují do obrazné podoby a představují jakousi paměť národa. Čím je frazeologie specifická, jaké vrstvy jazyka postihuje, to je dodnes ve frazeologii sporná otázka. Vyvinula se řada teorií a přístupů, které chtěly řešit problematiku spojitelnosti slov. Někteří vědci pojímali tuto problematiku velmi široce a za podstatný příznak považovali ustálenost a spojení minimálně dvou slov, jiní vědci za frazeologismus považovali libovolné slovní spojení. Kompromisní cestu nastolil A. V.

Kunin, který popsal frazeologickou jednotku jako «устойчивое сочетание слов с польностью или частично переосмысленным значением.» (Mokienko, Stěpanova 2008: 7-10).

Pokud bychom chtěli vymezit definici frazeologie, narazíme na rozdílné názory. Ruský pohled na frazeologii reprezentuje například N. M. Šanskij, který zastává následující pohled: «фразеология представляет собой раздел науки о языке, изучающий фразеологическую систему языка в ее современном состоянии и историческом развитии. Объектом изучения фразеологии являются фразеологические обороты, т.е. устойчивые сочетания слов, аналогичные словам по своей воспроизводимости в качестве готовых и целостных единиц.» Další jazykovědec V. V. Vinogradov hovoří o frazeologii následujícím způsobem: „это система устойчивых, воспроизводимых, экспрессивных словосочетаний, обладающих, как правило, целостным значением, которая включает в себя фразеологические сращения и единства“ (cit. podle Мокиенко, Степанова 2008: 24). Z českého prostředí si vypůjčíme definici F. Čermáka. Frazeologie je „samostatná jazykovědná disciplína zabývající se studiem, případně i popisem (a pak se někdy mluví o frazeologii) svérázných jazykových jednotek různého typu a více úrovní, které vzdorovaly souvislému popisu. V běžném povědomí vystupují tyto jednotky, tj. frazém a idiom, nejčastěji jako sémanticky nerozložitelné“ (Čermák 1985: 166).

Základní jednotkou ve frazeologii je tedy *frazeologismus*. V odborné literatuře se kromě názvu *frazeologismu* můžeme setkat s řadou dalších termínů *frazeologická jednotka*, *frazém*, v ruštině *фразеологизм*, *фразеологическая единица*, *фразеологический оборот*, jedná se převážně o synonymní názvy. Vidíme tedy, že terminologie je dodnes nejednotná. V. M. Mokienko a L. Stěpanová chápou pod frazeologickou jednotkou či frazeologickým obratem „relativně ustálené, reprodukovatelné spojení slov, které se vyznačuje celistvým významem“ (Mokienko, Stěpanova 2008: 12-13). V praktické části této práce se budu přidržovat tohoto vymezení. Z pohledu N. F. Alefirenka je zase důležitá ustálenost a obraznost. Termín frazém chápe jako „устойчивое сочетание слов с целостным „и переносно-образным значением, непосредственно не вытекающим из суммы значений его лексических компонентов“ (Алефиренко 2009:15). V. Cvrček zdůrazňuje u frazeologismu anomálnost a shledává frazém „ustálenou anomální kombinací dvou či více prvků, z nichž jeden bývá členem extrémně omezeného a uzavřeného kolokačního paradigmatu“ (Cvrček 2010: 45). Další výraz, se kterým se můžeme ve frazeologii setkat, je termín

idiom. Ve své podstatě je idiom synonymní k frazeologismu. F. Čermák hovoří o termínu idiom, pokud se u slovního spojení zdůrazňuje stránka sémantická, po stránce formální se mluví o frazému (Čermák 2007: 33). Dále předkládá svou definici frazému a idiomu. Jedná se o „jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojení), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)“ (Čermák 2007: 31). Základní jednotkou frazeologie tedy může být frazém, respektive idiom. Různí vědci tedy pojmají samotnou definici a pojem frazeologismus různě a přiřazují frazeologismu různé příznaky.

Frazém může být také v lidové řeči v rovině nevětných kombinací nazývan *rčením (úsluvím, obratem)*. V rovině větné se pak můžeme setkat s *přísluvím, pořekadly* či *pranostikami* (Čermák 2007: 33). J. Mlacek zařazuje přísloví a pořekadla, ale také ustálená přirovnání, sousloví a okřídlená slova, do zvláštní skupiny frazeologismů. Samotné zařazení přísloví a pořekadel do frazeologie je rozporuplné. Starší jazykovědci je považovali za jádro frazeologie, ale například Ch. Bally odsunul tyto obraty na periferii zájmu. V současné době se k frazeologii přistupuje poměrně široce, a tím pádem se přísloví a pořekadla řadí k frazeologickým obratům (Mlacek 1977: 99-100). Podle J. Mlacka je přísloví ustálený útvar lidové slovesnosti, který obsahuje mravní ponaučení a pořekadlo obrazný výraz bez mravního ponaučení (Mlacek 1977: 100). S J. Mlacekm souhlasí také E. Mrhačová, podle níž se v pořekadlech zdůrazňuje životní zkušenost bez mravního ponaučení a v příslovích se naopak akcentuje výchovný prvek (Mrhačová 2003: 23). E. Mrhačová ve svých dílech (např. *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*) pojmá frazeologii velmi široce a řadí k frazeologismům také pranostiky, o kterých se vyjadřuje jako o ustálených spojeních, ve kterých je patrná zkušenost nastřádaná a prožitá předešlými generacemi (Mrhačová 2003: 25).

Před frazeologií tedy stojí ještě mnoho nevyřešených otázek a možností, jelikož se k frazeologii může přistupovat z různých hledisek, v současnosti jde především o propojení frazeologie, kognitivních věd a jazykového obrazu světa.

4.2. Příznaky frazeologismu a jeho klasifikace

V předchozí kapitole jsme si mohli povšimnout, že existuje bezpočet více či méně podobných definic frazeologismu. Na druhou stranu se většina lingvistů shoduje na

několika základních rysech, které by měl frazeologismus splňovat a které jej odlišují od volného spojení slov.

K těmto základním a důležitým rysům frazeologismu patří (Mokienko, Stěpanova 2008: 13-20):

- **Ustálenost** – je nezbytným předpokladem frazeologismu, díky ustálenosti zůstává frazeologismus „zakonzervovaný“ v čase a prostoru. Tato vlastnost způsobuje, že se slovní spojení nerozpadá na jednotlivé části. Důležité je především zachování strukturně-sémantického modelu a ne pouze zachování jedné varianty.
- **Reprodukovatelnost** – představuje schopnost frazeologismu vyplývat z paměti jako hotový celek, tento relevantní příznak je v těsném sepětí s ustáleností.
- **Expresivnost** – znamená, že frazeologismy mají schopnost hodnotit okolní objekty, subjekty, jevy a toto hodnocení stupňovat. Expresivita ale není rozhodujícím rysem pro všechny frazeologismy. Tato vlastnost je pro některé frazeologismy subjektivní, pro jiné frazeologismy je naopak dominantním příznakem.
- **Sémantická celistvost** – znamená, že ustálený obrat je ekvivalentní slovu, význam neodvodíme z jeho komponentů (*бить баклуши – бездельничать*).

Někteří jazykovědci (Stěpanova 2004: 8, Mlacek 1977: 29-32) vyčleňují další kritéria, jedná se například o:

- Ekvivalentnost slovu
- Nezaměnitelnost komponentu
- Syntaktická ustrnulost
- Výskyt archaismu a mnoho dalších.

Vzhledem k tomu, že frazeologismy mohou být z jazykového hlediska velmi různorodé, nabízí se řada přístupů, jak přistoupit k jejich klasifikaci. Z hlediska původu lze podle N. M. Šanského vyčlenit čtyři skupiny (Шанский 1985: 88-104):

- **Původní ruské frazeologismy** – jsou to ustálená slovní spojení, která nalezneme

v jazyce jako reprodukovatelná spojení, nebo vznikly v ruštině, či do jazyka přešly ze staršího výchozího jazyka. Jedná se o skupinu všeslovanských, východoslovanských a ruských frazeologismů. Všeslovanské frazeologismy mají svůj původ v praslovanském jazyce a v mnoha případech se vyskytují ve většině slovanských jazycích (např. všeslovanské *бити вѣ очи*, rus. *бить в глаза*, ukr. *бити в очі*, pol. *bić w oczy*). Skupina východoslovanských jazyků vznikla ze staroslovanského jazyka (např. rus. *под горячую руку*, ukr. *під горячу руку*, běl. *над гарачую руку*) a ruské frazeologismy se objevily v době samostatného fungování ruského jazyka (asi od 15. století). Tyto obraty jsou specifické pouze pro ruštinu a v jiných východoslovanských jazycích se nevyskytují s výjimkou převzetí (např. rus. *пятая спица в колеснице*).

- **Převzaté frazeologismy** – do této skupiny Šanskij řadí ustálené slovní obraty, jež si jazyk převzal z jazyka jiného a používá ho ve stejné formě. Z hlediska charakteru se tyto frazeologismy dělí na dvě skupiny: frazeologismy převzaté ze staroslověnštiny (např. *козёл отпущения*) a frazeologismy přejaté ze západoevropských jazyků (např. lat. *honoris causa*).
- **Frazeologické kalky** – jedná se o ustálená slovní spojení, která vznikla doslovným překladem cizojazyčného frazeologického obratu. Díky tomuto procesu se v těchto výrazech vyskytují neruské syntaktické vazby a sémantické vztahy (např. rus. *Вот где собака зарыта* – něm. *Da ist der Hund begraben*).
- **Frazeologické polokalky** – současně se v ruštině vyskytuje skupina frazeologických polokalek, jde o částečně přeložené a částečně převzaté frazeologismy (např. rus. *дядя Сэм* – ang. *Uncle Sam*).

Důležitou klasifikací frazeologismů je kritérium sémantické celistvosti, mluvíme zde o vzájemném vztahu celkového významu frazeologismu a jeho jednotlivých komponentů. Významný krok v této oblasti učinil V. V. Vinogradov a na něj později navázal N. M. Šanskij. Sémantické dělení frazeologismů podle V. V. Vinogradova zahrnuje následující kategorie (Mokienko, Stěpanova 2008: 21-22):

- **Frazeologické srůstý** jsou absolutně nedělitelné a nerozložitelné ustálené obraty. Celkový význam slovního spojení nelze vyvodit z jeho komponentů, např. *собаку*

съестъ „в чем. Komponenty tohoto výrazu „srostly“ v jedno a odtud tedy i název.

- Mezi **frazeologické celky** patří sémanticky nedělitelná slovní spojení, jejich význam je ale oproti srůstům motivován významem jednotlivých komponentů, např. *выносить сор из избы, плыть по течению*. Jednotlivé komponenty jsou na sebe pevně vázány, ale zároveň jsou vnímány jako jednotky, které mají vlastní význam.
- O **frazeologických spojeních** mluvíme tehdy, když můžeme jeden z komponentů zaměnit synonymickým slovem a druhý funguje jenom v daném frazeologismu, má tedy frazeologicky vázaný význam, například *чёрная работа, белое золото*.

N. M. Šanskij, ale také J. Mlacek, doplnil toto dělení o čtvrtou kategorii, **frazeologické výrazy**. Jedná se o frazeologismy, které jsou tvořeny významově svobodnými slovy. Od frazeologických spojení se liší tím, že neobsahují frazeologicky vázaná slova a od volného spojení slov se tím, že jsou chápána jako celek s ustáleným významem a strukturou. Do této skupiny spadají především přísloví a rčení, např. *Собака собаку знает (не есть)*. (Шанский 1985: 62-63).

Předešlé dělení ukázalo, že problematika sémantiky frazeologismu není vůbec jednoduchá, jelikož spojení nelze ve většině případů chápat doslova. Při překladu pak vzniká řada problémů, se kterými je třeba se vypořádat. Překladatel například nerozezná frazeologismus a přeloží jej doslovně. Zádrhelem mohou být i tzv. „falešní přátelé“, tedy výrazy, které jsou podobné, ale liší se v sémantice či stylistice. V důsledku těchto odlišností vznikla řada teorií zabývajících se překladem frazeologismů.

Například A. V. Fjodorov vyčlenil čtyři možné úrovně překladu (Федоров, 1968: 195):

- idiom se překládá pomocí idiomu (např. ang. *cat my dog!* – rus. *ёлки-палки!*).
- frazeologický celek pomocí ustáleného přirovnání (např. angl. *it rains cats and dogs* – rus. *льет как из ведра*).

- frazém pomocí volného slovní (např. angl. *cat my dogs* – rus. *вот паразительно*)
- frazém se vyjádří lexémem (např. rus. *гонять собак – бездельничать*).

Podobným způsobem vymezili vztah mezi dvěma frazeologismy bulharští teoretikové S. Vlachov a V. Florin:

- lexikální překlad
- překlad volným slovním spojením
- překlad osvojeným frazeologismem
- opis (Mokienko, Stěpanova 2008: 36).

Vzhledem k charakteru mé práce pro mne bude důležité najít strukturně-sémantické ekvivalenty v obou jazycích. Při analýze ruského a českého frazeologického materiálu se budu opírat o funkční a sémanticko-stylistickou klasifikaci V. M. Mokienka a L. Stěpanové. Podle této metody lze stanovit čtyři typy frazeologických ekvivalentů (Mokienko, Stěpanova 2008: 37):

- **Úplné ekvivalenty:** frazeologismy, které mají ve více jazycích shodnou strukturu, přenesený význam, obrazný základ i stylistické zabarvení. Např. rus. *глухой как пень* – čes. *hluchý jako pařez*.
- **Částečné ekvivalenty:** jedná se o frazeologismy se shodnou sémantikou, vnitřní formou, ale navzájem se odlišují na základě některých ukazatelů, např. synonymické komponenty, odlišná strukturu, mohou se lišit v počtu komponentů, jiným způsobem upotřebení v daném jazyce. Např. rus. *молоко на на губах не обсохло у кого* – čes. *teče mléko po bradě komu*.
- **Relativní ekvivalenty:** mluvíme o frazeologismech se stejnou sémantikou, které se vyznačují částečnou záměnou obraznosti. I když se obrazy frazeologismů liší, jsou porovnatelné. Např. rus. *делать из мухи слона* – čes. *dělat z komára velblouda*.
- **Frazeologické analogy:** spadají sem frazeologismy s odlišnou obrazností

a strukturou, ale s podobným významem a stylistickým zabarvením. Např. rus. *клевать носом* – čes. *tlouci špačku*.

Existují také **bezekvivalentní frazeologismy**: jde o „národní“ idiomy, které jsou typické pro konkrétní jazyk. Jsou spojeny s historií daného národa, označují realie dané země a mají specifickou obraznost. Jsou natolik spojeny s národním podkladem, že při jejich odtržení od tohoto základu, ztrácí význam. Jejich specifikum spočívá ve složitosti překladu a jediným východiskem je opis. Např. rus. *свадебный генерал* – člověk, který byl zván na svatby, kvůli svému vysokému společenskému postavení.

5. Kočky, psi, lidé a jejich vztah v průběhu věků

5.1. Základní historická a kulturní fakta o kočkách

Našemu životu se z kočkovitých šelem nejvíce přizpůsobila kočka domácí (*Felis silvestris* f. *catus*), která je pravděpodobně potomkem divoké kočky *Felis silvestrius lybica*. Její předchůdkyně pocházela z oblasti Středního Východu. Současné odhady tvrdí, že ve světě žije kolem půl miliardy domácích koček a 36 druhům koček divokých hrozí vyhubení. Kočky se v blízkosti člověka objevily zhruba před 10 000 lety. Společné soužití člověka a kočky dokládá archeologický nález neolitického hrobu na Kypru, ve kterém byly nalezeny lidské i kočičí kosterní pozůstatky. Staří hrobu se datuje zhruba na 7500 před n. l. Egypťané se kolem roku 2000 před n. l. všimli užitečné kočičí pomoci při ochraně sýpek a rozhodli se pro výhodné soužití. Otázkou zůstává, zda kočky přijaly společnost lidí či naopak (Robertson 2010: 8).

Významného postavení kočky dosáhly kolem roku 3 tisíce p. n. l. ve Starověkém Egyptě. Egypťané začali s chovem koček zřejmě kvůli ochraně svých polí v okolí Nilu, ale kromě toho kočku spojovali s dalšími vyššími vlastnostmi. Kočka pro ně byla kultovním zvířetem. Dokládají to četné nálezy sošek, amuletů, kreslených výjevů, ale i samotná mumifikace kočičích těl. V jejich moci bylo chránit lidi před zlem. Kočka v domě byla požehnáním. Největší poctě se těšila černá kočka, která chránila chrámy, popřípadě hrobky. Egyptská kultura také spojovala svá božstva s kočkou. Nejznámějším zpodobněním je zřejmě bohyně Baset - žena s kočičí hlavou.

„V Řecku lidé ztotožňovali kočku s kultem bohyně Afrodité a Artemis. Kult Artemis se v mnohém podobal egyptskému kultu bohyně Baset. Zmínky o kočkách najdeme i ve Starověkém Římě na nástěnných malbách etruských hrobů, na pompejských stěnách a mozaikách, ale zobrazení nemělo vyloženě náboženský podtext. Cenili si jich spíše pro jejich praktičnost. Kočky pronikly do Říma za vlády císaře Octaviana Augusta a nejprve zkrášlovaly salóny majetných Římanů, pak zaujaly místo i v životě nižších společenských tříd.

V asijské části světa ji zde uctívali v podobě bohyně plodnosti Sasthi. V sanskrtu označovali kočku slovem *margaras* (slídlil, lovec), jinak ale v indické historii téměř do 2. století p. n. l. nenajdeme žádné zmínky o této kočkovité šelmě. V Číně kočku opět spojovali s náboženstvím, byla pod ochranou buddhismu, stala se symbolem mnišství, chudoby, ale paradoxně měla před chudobou chránit. Pro Číňany kočka představovala také zdroj masa a kožešiny, zejména v oblasti Kantonu. S požíváním koček v této části Číny přetrvalo i dodnes. V Japonsku kočka ochraňovala starobylé spisy a zámotky bource morušového před potkany. Kromě toho Japonci kočku spojovali s magií. Věřili, že stoletá kočka má schopnost proměnit se v čarodějnici. Což můžeme vidět i v mnoha japonských pohádkách, v nichž se čarodějnice mění lykantropicky v kočku.

Evropané měli kočku též v úctě. V Anglii a Skotsku jednu dobu platil zákaz zabíjení těchto tvorů. Ve Skotsku po skončení žní prováděli rituál, při kterém pokládali na pole nesvázané stébla slámy, tuto oběť nazývali „kočkou“. Na severu Evropy taktéž najdeme „kočičí“ božstvo, byla to skandinávská bohyně čarodějnictví a lásky Freya, jejím znakem byl kočár tažený čtyřmi divokými kočkami, a kult bohyně Holdy, o které se tvrdilo, že ji doprovází skupina panen, oděných do kočičích kůží. V Německu a Dánsku kolovala pověra, že pokud chce dívka žít ve šťastném manželství, musí se náležitě starat o Freyno zvíře, tedy kočku. Raný středověk v Evropě byl pro kočku příznivým obdobím. Ve franské říši za vlády Karla Velikého platilo nařízení o chovu koček na selských a klášterních dvorech a bylo vydáno mnoho zákonů, které měly kočku ochraňovat.

Židé kočky podle knihy Izajášovi (knihy Starého Zákona napsaná složitou poetickou hebrejštinou, je v ní zaznamenáno proroctví připisované proroku Izajášovi) nazývali „démony pouště“. Co se týče Islámu, kočky zase povýšily. Jejich chov započal zhruba v 6. století n. l. Kočka zde byla tvor určený k hýčkání, na rozdíl od psa, jehož považovali za stvoření nečisté. Jedna legenda praví, že prorok Mohamed choval kocoura jménem Muezza, kterého měl velmi v oblibě. V perském náboženství se prosadilo učení

zoroastrismus, které rozdělilo zvířata na dva póly. Kočky byly symbolem pekla, temnoty, chtíče, lenosti.

Křesťanství prvotně vnímalo kočky spíše pozitivně. Podle jedné legendy náleželo kočce místo u Ježíškových jeslí. Tato kočka zahřívala malé novorozeně a Panna Maria ji z vděčnosti pohladila po hlavě. Po tomto pohlázení mourovaté kočce zůstaly na hlavě typické pruhy, což se považovalo za pozůstatek tří prstů Panny Marie. Poměrně výrazný obrat nastal ve 13. století. Křesťanství původní pozitivní, respektive neutrální, pohled na malé kočičovité stvoření změnilo a doba inkvizice nastolila nový řád. Všechno tak typické pro kočku jako ladnost chůze, samostatnost, individualita bylo pocíťováno jako něco krajně znepokojujícího, nenormálního. O kočičích očích se tvrdilo, že jsou falešné a díky jejich schopnosti vidět ve tmě byly spojovány s temnými silami. Kočky byly spojovány také se smyslností, krutostí a považovány za služebnice čarodějnic. Obzvláště špatné pověsti se těšily kočky černé, které byly upalovány spolu s čarodějnicemi (Conway 1999: 55-110). V pravoslavných zemích panovaly jiné podmínky. Kočka byla jediným tvorem připuštěným do chrámu (<http://dic.academic.ru>).

V symbolice převládá spíše negativní pohled na kočku. Kočka je považována za „typicky ženské zvíře“ a „zvíře noční“ a žena se pojí temnějšími vrstvami života ve srovnání s mužem. Negativní pohled na kočky v mnoha kulturách tedy může pramenit z agresivního postoje vůči ženám. V heraldice kočky představují symbol svobody, vytrvalosti a lstivosti a Švábové, Švýcaři a Burgundžané je vyobrazovali na svých erbech, jelikož tyto vlastnosti se přisuzovaly dobrým vojákům (Biedermann 2008: 151).

V literatuře vystupují kočky především jako zvířata moudrá, magická, nápomocná člověku. Na druhou stranu na ni bývá nahlíženo jako na zvíře nebezpečné, prohnané a zlé. Tyto konotace můžeme najít například v dílech E. Poeho, CH. Baudelaire, M. Bulgakova a v malířství u P. Piacassa (Anusiewicz 1994: 122). Pohled na kočku ovlivnily také pohádky bratří Grimmů, pohádka Kocour v botách od francouzského spisovatele Ch. Perraulta. Významně se do folklorní historie kočky zapsaly Ezopovy bajky, ve kterých kočka vystupuje jako šejdír a není radno jí věřit, anebo kocour z knihy L. Kerrrolla Alenka v říši divů a mnohé další. Kočky se staly hrdinkami filmů, seriálů a komiksů i muzikálů.

Dnešní kočky patří ve světě k nejoblíbenějším domácím mazlíčkům. Tyto čtyřnohé šelmy si do určité míry uchovaly svoji nezávislost. A právě proto je kočka stále

rozporuplné zvíře. Jedni ji milují, druzí nenávidí. Důvod domestikace, lovení hlodavců, je bezesporu i dnes jejich předností, v současné době ale plní především funkci domácích mazlíčků a místo si našly i v oblasti felinoterapie.

5.2. Základní historická a kulturní fakta o psech

Pes domácí (*Canis lupus f. familiaris*) je šelma z čeledi psovitých byl domestikován z vlka před více než 11 000 lety. Domestikace psa proběhla na několika místech nezávisle na sobě. Tímto výběrem lidé docílili zdokonalení některé vlastností a smyslů zvířete. Účelem domestikace byl lov ve smečkách, spolupráce a podřízení se vůdci smečky - tedy člověku. Tyto atributy si psi zachovali dodnes. Lidé postupem času přispěli ke vzniku rozsáhlé škály plemen. Prvotním motivem zušlechtění bylo tedy vytvoření dokonalého loveckého psa, jehož úkolem je sledovat kořist, přinášet úlovky atd. Samozřejmě dosažení vytouženého výsledku nastalo až po pěkné řádce let. Jeho role v životě člověka se postupně stala téměř nenahraditelnou.

Nejstarší archeologické vykopávky psů byly nalezeny v Turecku 9000 let př. K a posléze ve Skotsku asi 7500 let př. K. O psech se také zmiňují mezopotámské malby, na kterých jsou zobrazení krátkonozí psi s převislými ušima. Peršané v jednom ze svých prvních posvátných spisů uvádí že "svět existuje toliko skrze rozum psa". Také Egypťané zobrazovali na svých památkách psy šelmy, které měly podobu chřta a jezevčíka. V Egyptě považovali psa za posvátného, ale nikdy se netěšil takové úctě a svátosti jako kočka. Se psem byl spojen bůh Anubis, ochránce a průvodce zemřelých do podsvětí, jenž se zobrazoval v podobě černého psa. Tohoto boha uctívali zejména v egyptském městě Kynopolis, známé jako „psí město“, a to díky četným nálezům mumifikovaných psů. Řekové věřili, že podsvětí kde vládne bůh Hádes, přebývá i tříhlavý pes Kerberos. Tento mytologický pes střežil vstup do podsvětí, mrtvým zabraňoval odejít a živým vstoupit. Také u Germánů byl strážcem říše zla a záhuby pekelný pes Garm, kterého popisovali jako bestii s krví potřísněnou hrudí a otevřeným chřtánem, útočící na každého, kdo se pokusil uprchnout. Naopak duše válečných hrdinů doprovázeli psi do Valhale, kde sídlil nejvyšší germánský bůh. Stejně tak v Indii doprovázeli psi mrtvé do říše mrtvých (<http://www.myslivosť.cz>).

Psi jsou v mytologii často spojováni s říší mrtvých, podzemím a celkově se smrtí. Už v dávných dobách si lidé všimli sensitivního psího vnímání, ale nedokázali vysvětlit,

proč pes vyje, štěká bez příčiny. Na základě jeho chování věřili, že má schopnost vidět nadpřirozené bytosti. Také Keltové věřili, že psi jsou obdařeni schopností vidět přízraky, a právě štěkot oznamoval příchod něčeho, co lidské oko nedokáže zachytit. V Asii bylo zase zvykem krmit psi mrtvými těly. Tento rituál měl urychlit přechod duše do posmrtné říše (<http://myfholology.info>).

Náboženství na psa nazíralo různým způsobem. Původní náboženství spojovala psy s Bohy. Židovské a islámské náboženství považovalo psa za nečisté, ale paradoxně jako pomocníka při lovu jej využívalo. V Avestě, posvátné knize zoroastrického náboženství, se pes popisuje jako velmi čisté zvíře. Také mnohé severoamerické kmeny indiánů smýšleli o psu pozitivně a Aztéci dokonce mrtvé psy balzamovali. Budhismus se na psa díval skrz prsty a stejně tak v nich pravoslavná církev spatřovala bytost nečistou a podlou. V Bibli je na psa rovněž nahlíženo jako na zvíře „nečisté“ a přisuzuje mu nízké a mrzké vlastnosti (Woloy, 2005: 74). Na rozdíl od kočky je psu zakázáno vstoupit na území pravoslavného chrámu. Starý zákon se o psu vyjadřuje s velkým pohrdáním a neúctou. „K „nečistým“ zvířatům byl přiřazen zřejmě proto, že byl potencionálním přenašečem nákazy. V Písmu se například výraz „psi“ používá pro obraz vetřelce, který je příčinou nepokojů v církvi: *Dejte pozor na ty psy, dejte si pozor na ty špatné dělníky...* (Filipovským 3:2) (<http://biblickedilo.cz>), nebo je vyobrazen jako zvíře, co se živí mršinami „a lidským tělem: „*A Jezábel budou žrát psi z celého jizreelského okolí ...* (2. Královská 9:36), „*jeho krev chlemtali psi, přesně tak, jak řekl Hospodin.* (1. Královská 22:38), jako zvíře podřadné a nebezpečné: „*Psi, čarodějové, smilníci, vrahové a modláři však zůstanou venku stejně jako každý, kdo miluje a provozuje lež* (Zjevení 22:15); *Nedávejte svaté věci psům a neházejte své perly prasatům; jinak je zašlapou, otočí se a roztrhají vás*“ (Matouš 7:6) (<http://bible.kazani.cz>).

V symbolice je pes často spojován s věrností a oddaností. V některých exotických kulturách je mu přisuzována učenlivost, chytrost, díky nimž se stal objevitelem řady civilizačních vymožeností. Ve Starověku zdůrazňovali psi lísavost a nestoudnost, ale na druhou stranu zmiňovali oddanost a jeho hlídací schopnosti. Ve středověku byl spojován se symbolem vazalství a manželské věrnosti (Biedermann 2008: 266-268).

Psi se stali také součástí umění. V prvopočátcích byli zachyceni na jeskynních malbách, později na obrazech. V době renesance je zobrazovali jako součást

alegorických, mytologických námětů, v 19. století se těšily popularitě portréty psů (<http://www.muji-pes.cz>). Animalistický žánr je patrný i v literatuře. V Homérově eposu Odyssea se objevuje pes Argos, v příběhu „o Faustovi od Goetheho se ďábel Mefistoteles objevuje v podobě psa, nezapomenutelné jsou Ezopovy bajky, anebo román Arthura Conana Doylea Pes Baskervilský, či Bílý tesák od Jacka Londona. Z českých autorů můžeme zmínit Karla Čapka a jeho díla Dášeňka čili život štěněte, Měl jsem kočku a psa, Člověk a pes, či surrealistické dílo Výzkumy jednoho psa Franze Kafky. Ruskou tvorbu zastupují psí hrdinové Kaštanka od A. P. Čechova, anebo Baryk z Bulgakovi novely Psí srdce. Z moderní tvorby je známý trojhlavý pes z knihy Harryho Pottera. Do kinematografie se zapsaly psí hvězdy kolie Lassie „a Rin Tin Tin, či film Bella a Sebastián o přátelství chlapce a divoké fenky Belly.

Pes je v současnosti domácím mazlíčkem číslo jedna a tvrdí se o něm, že je nejlepším přítelem člověka. Toto tvrzení je opodstatněné, jelikož soužití psa a člověka trvá nejméně 14 000 let. Kromě role rodinného člena pes hraje důležitou roli v řadě oblastí díky svým schopnostem a vlastnostem. Je využíván pro policejní, bezpečnostní účely, při záchranářských misích, ale také pomáhá fungovat lidem s postižením.

PRAKTICKÁ ČÁST

2. *Kočka a pes v ruském a českém obrazu světa*

V praktické části této magisterské diplomové práce se zaměřím na odhalení společných „a specifických významů a představ, které si Rusové a Češi spojují „s *kočkou* a *psem*. Nejdříve se budu stručně věnovat významu *kočky* a *psa* v lidové kultuře, posléze se zaměřím na etymologický popis substantiv *kočka* a *pes*. Dále se diplomová práce bude zabývat analýzou významů substantiv *kočka* a *pes* s cílem vytyčit společné a odlišné významy v obou jazycích. Důležitou částí bude odhalení příznaků, které formují obraz *kočky* a *psa*. „V této části se budu opírat o excerpcce získané z jazykových korpusů ruštiny a češtiny. Závěr kapitoly bude věnován analýze frazeologických jednotek s komponentem *kočka* a *pes*, jelikož frazeologické jednotky nejlépe odráží národní charakter.

2.1. *Kočka v ruském a českém jazyce*

2.1.1. *Kočka v lidové kultuře*

Soužití koček a lidí sahá do dávné minulosti. Kočky měly velký význam pro zemědělce jako ochránci sýpek a jiných produktů, nebo sloužily jako zdroj masa a kožešiny. Kočky na druhou stranu zahaloval plášť tajemna, který si lidé nedokázali vysvětlit. Vztah ke kočce měl tedy u Rusů i Čechů dvojaký charakter. A právě díky jazyku, který zachytil lidské představy, předsudky a fantazie se nám poodhaluje část kultury národa. V následující kapitole se budu snažit zachytit, jakou stopu zanechala kočka ve folklóru obou národů.

V ruském prostředí byl vztah ke kočce rozporuplný, a právě proto je s ní spojeno mnoho různých pověr. Slované tvrdili, že *без кошки не изба*. Trojbarevná kočka podle nich přinášela štěstí do domu, ve kterém žila a ochraňovala majitele před bídou, proto představovala symbol štěstí, sedmibarevný kocour zase představoval záruku rodinného štěstí. Kočka byla zvíře nedotknutelné a na základě toho vznikla pověra, že toho, kdo ji zabije, postihne sedm let neštěstí. Na druhou stranu zabít kočku nebylo vůbec lehké, a proto se dodnes traduje *Кошку девятая смерть донимает* (ТСД). Podle Slované

byla kočka velmi životaschopná a zabít ji mohla až devátá smrt. Téměř všechny národy považovaly kočku za společníci čarodějníc a čarodějů. Mytologické postavy, vědma, čert, skřítek, či jiná nečistá síla, byly naděleny schopností přeměny na kočku. Nejvíce se lidé obávali kočky černé. Věřili, že skrz ni se do domu může dostat démon. Podle jedné národní pověry bylo možné u nečisté síly vyměnit černou kočku za neviditelnou čepici. Kromě toho se věřilo, že z kočky může člověk získat kost, která jej učiní neviditelným (Шарапова 2001: 301).

Také v češtině se dochovaly pověry vztahující se ke kočce. Lidé věřili, že trojbarevná kočka ochrání dům před požárem a jiným neštěstím. Pokud by ale majitel pohřbil kočku pod prahem dveří, postihlo by jej neštěstí. Stejně tak utopení kočky bylo spojováno s neštěstím. Další pověra se týkala myjící se kočky. Tradovalo se, že při pohledu na ni, člověk ještě tentýž den dostane výprask. V některých oblastech Česka byla zaznamenána pověra *Na koho se kočka, když se myje, podívá, bude bit* (<http://www.horepnik.cz>). Nejenom utopení kočky znamenalo neštěstí. Například kočičí chlupy byly považovány za prokleté a nebezpečné. Pokud by člověk pozřel jen jediný chloupek, dostal by souchotiny. V českých zemích se dále tradovalo, že když kočka dosáhne dvaceti let, zmizí, protože je zabita domácími duchy. Kočky se také spolčovaly s kouzelníky, kterým radily a čarovaly s nimi (Grohman 2010: 71-73). Existují také doklady, že kočka se používala k milostnému čarování. Zakopání mladé kočky pod práh kostela mělo dívce přivést do života vyvoleného. V období Vánoc se zase položil na podlahu koláč, či kousek chleba a rozkrojil se na několik dílů v závislosti na počtu svobodných osob v domácnosti. Poté se zvíře zavolalo a čím kousek si vzalo, toho do roka čekala svatba (Číhal 2013: 95-96).

Kočky v představách lidí zaujímaly významné postavení. K nejrozporuplnějším a nejobávanějším samozřejmě patřily kočky černé, o čemž nás přesvědčují známé stereotypní pověry, které přetrvaly dodnes. V Česku se považuje za špatné znamení, pokud někomu černá kočka přeběhne přes cestu. Stejně tak u Rusů černá kočka přes cestu přináší smůlu. Člověk může smůlu odvrátit, pokud třikrát plivne přes levé rameno.

Řada excerpovaných jednotek je spojována se schopnostmi kočky předvídat počasí. O pravdivosti těchto předpovědí, ale dnes můžeme pochybovat. Podle ruské lidové tradice chování koček předznamenávalo změny počasí, příchod mrazu, ochlazení, větrné počasí apod.: *Кошка клубком, на мороз*; *Кошка ложится на загнетку, к морозу*; *Кошка к морозу в печурку садится*; *Кошка морду хоронит, к морозу, или*

ненастью; Кошка крепко спит, к теплу, кошка в печурку – стужа на двор; Кошка спину дерет – к непогоде; Кошка лижется по телу – к ненастью; Кошка скребет на пол, не ветер, на метель; Кошка лежит брюхом вверх, к теплу; Кошка моется, лижет лапу – к ведру; Кошка костыль ставит, к ведру; Кошка моется, лижет лапу, к ведру, кошка лижет хвост, прячет голову – к ненастью (ТСД) Кошка дерябается – дождь будет (БСРПЦ 2010: 446).

V češtině se mi podařilo vyexcerpovat osm pranostik, kde kočka vystupuje v roli rosničky: *Když se kočka škrábe na ocase, bude větrné počasí* (Grohmann 2010: 72); *Přenáší-li kočka stále kořata, anebo je-li jinak nepokojná, dešť to předznamenává*; *Kočka škrábe koště, dočkáme se deště*; *Myjou-li se mnoho kočky, tj. lížou-li se a hladí si srst, dešť není daleko*; *Když kočka pije vodu, bude pršet*; *Když kočka poškrábe, bude povětrí* (<http://www.horepnik.cz>). Některé z nich jsou spojeny s konkrétními měsíci a dny. Pranostika na měsíc únor tvrdí, že *Leží-li kočka v únoru na slunci, jistě v březnu poleze za kamna*. Kočka je v češtině také spojována „s pranostikou na 28. října: *Na Šimona, Judy kočka leze z půdy* (<http://www.pranostik.cz>).

Lidé také věřili, že kočka dokáže předvídat budoucnost. V lidové kultuře existuje řada pořekadel, v nichž olizující se kočka vystupuje jako znamení příchozího hosta. V češtině se dochovalo pořekadlo: *Když se kočka olizuje, host před prahem přešlapuje* (ZČPFI 2003: 68). Můžeme také zmínit pověru z knihy Grohmanna *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*: *Když si kočka líže pravou tlapku, přijde do domu host. Když si naopak líže levou tlapku, půjde někdo z domu ven* (Grohmann 2010: 72).

Ve srovnání s češtinou v ruštině existuje mnohem více pranostik: *Кошка моется гостей замыкает / зазывает*; *Кошка пустомойка: долго мылась, гостей замысла*; *Давно кошка умылась – а гостей нет* (ТСД); *Кошка костыль ставит (лапой) – гости будут. Кошка лапу полизала и умылась, гость будет*. Mimořádná návštěva se očekávala v následující situaci: *Кошка моется на полу против дверей в избе – к нечаянным небывалым гостям. Не успела кошка умыться, а гости наехали* (БСРПЦ 2010: 446-447).

Podle ruské lidové tradice kočka předvíдалa zisk či užitek *Кошка сидит на окне и смотрит „в небо – к прибыли* (БСРП 2010: 446).

Významné kulturní kódy „o kočkách jsou zaznamenané také v básních, hádankách obou národů. V češtině i ruštině existuje nepřehledné množství těchto výtvorů. Zmíním se proto jenom o zlomku. V básních, říkankách a hádankách jsou zachyceny

především kočičí vlastnosti a vzhled.

Následující báseň V. Berestova je velmi pozitivně laděná, v samotném názvu básně je použito deminutiva *кошурка*. V této dětské říkance vystupuje kočka jako ochránce bytu, lovec myši. Ráda se toulá a svítí ve tmě očima:

*Видишь, в уголочке
Две блестящих точки
Светятся всю ночь напролёт?
Мурочке не спится,
Бродит, как тигрица,
От мышей квартиру стережёт.*
(<http://briticat.ru>)

Známa ruská spisovatelka M. Cvjetajeva se ve své básni *Кошки* zaznamenává především negativní charakteristiky. Přisuzuje kočce sobeckost:

*Они приходят к нам,
когда у нас в глазах не видно боли.
Но боль пришла - их нету боле:
В кошачьем сердце нет стыда!*
(<http://www.scorp12on.narod.ru>)

Z českých zdrojů vybírám báseň Ljuby Štíplové o jemnosti kočičího kožíšku, schopnosti tiše se plížit, očima svítit:

*Do sadu zadem
na tlapkách z plyše
plíží se kočka,
oči jí svítí.
Když měsíc počká
jistě ho chytí.*
(<http://maminkymaminkam.cz>)

Další říkanka je věnována kočce starostlivé, ale není radno si s ní zahrávat:

*Kočko, kočko, kočkatá,
kde máš svoje kořata?
Drápky pyšně tasila
a pak zhurta pravila:
To vám říkat nebudu!
A šla krmít na půdu.*
(<http://maminkymaminkam.cz>)

V ruštině i češtině najdeme nespočet hádanek:

*Мохнатенькая,
Усатенькая,
Молочко пьёт,
Песенки поёт,*

*Мягкие лапки,
А в лапках царапки.*
(<http://kidwelcome.ru>)

*Nejraději za pecí
přikrčena líhá,
v očích se jí rosvěcí,
když na kořist číhá.*
(<http://detsky-svet.blog.cz>)

2.1.2. Etymologie substantiva *kočka*

Následující podkapitulu začnu etymologickým výkladem slova *kočka*. Etymologie je podstatným prvkem poznání jakéhokoliv výrazu.

Кошка

V ruštině budu při etymologickém výkladu vycházet z následujících zdrojů: *Краткий этимологический словарь русского языка* (1975) autorů N. M. Šanského, V. V. Ivanova, T. V. Šanské a z elektronické verze etymologického slovníku *Этимологический словарь русского языка* od G. P. Cyganenka.

Ruští etymologové N. Šanskij V. Ivanov, T. Šanská objasňují původ slova následovně: «Вост-слав. „В памятниках отмечается с XIV в. до этого времени употреблялось сущ. *котъка*, являющееся образованием с суф. -*ъка* (сов. - *ка*) от *котъ* и сохранившееся в иных слав. яз. (ср. бол. *котка*, польск. *kotka*). Сов. *кошка*, вероятно, является производным с суф. - *ка* от ласкат. *коша*, представляющего собой образование от *котъ* с суф. - *ша* (ср. *Маша*, *Саша* „и т. п.)» (Шанский, Иванов, Шанская 1975:217).

V elektronickém etymologickém slovníku G. P. Cyganenka se výraz *кошка* nevyskytuje, ale najdeme zde mužský protějšek lexém *кот* s následujícím objasněním: «Полагают, что это слово в праслав. период заимствовано из пар.-лат. *cattus* "дикая кошка" и семантически преобразовано. От *котъ*, вероятно, было производное **коша*, давшее уменьш. форму *кошька* "соврем. кошка "домашнее животное"» (<http://lib.co.ua>).

Kočka

V češtině jsem při hledání původu slova kočka využila 2 etymologických slovníků: *Etymologický slovník jazyka českého* (2010) V. Machka a *Český etymologický slovník* (2012) J. Rejzka.

Autoři českých etymologických slovníků se shodují na všeslovanském původu slova *kočka*. J. Rejzek a V. Machek tuto skutečnost dokládají exemplifikací tvarů slova *kočka*. V. Machek uvádí podoby: „sl. *kotьka*, slc. *kocúr*, pol. *kot kotka kocur*, ukr. *kit*, gen. *kotá kítka kocor*, r. *kot koška*, hl. *kočka kocor*, dl. *kot kocor, kocur*, b. *kot kotka koták*, podobně J. Rejzek hl. *kóčka*, dl. *kócka*, p. *kotka* (nář. „i *kóczka*), r. *kóška*, b. *kótká*, v jsl. a slk. převládá *mačka*.“ V. Machek dále objasňuje, že český výraz *kočka* místo **kotka* je zřejmě podle druhového názvu kočky *mačka*, kdysi rozšířeného i v češtině, v němž č může být dáno z vábící interjekce. Podle J. Rejzka ale výše uvedené tvary s různými sykavkami namísto *-t-* nemají uspokojivé vysvětlení. V. Machek objasňuje původ slova *kočka* následovně: „je odvozeno z praslovanského tvaru *kotь* pro maskulinum a *kotьka* pro femininum. Tvar *kotь* podle něj souvisí s kelt. **kattos* (ir. *cat atd.*) a déle s německým *Katze*, lat. *cattus catta*. Dále objasňuje, že *kočka* byla domestikována z kočky plavé v Egyptě a východiskem je zřejmě nubijské kadi. Během stěhování národů se pak rozšířila do celého světa“ (Machek 2010: 266).

Uvedené etymologické výklady dokládají, že slovo *kočka* a *кошка* má stejné kořeny. Oba jazyky totiž vychází z praslovanštiny, jazyka starých Slovanů, a základem tohoto slova je praslovanský tvar *kotь*.

2.1.3. Analýza substantiva *kočka* v lexikografických zdrojích

V této podkapitole se zaměřím na analýzu významu slova *kočka* ve výkladových slovnících, které poskytují nejobecnější představu o významu slova.

Výkladové slovníky obou jazyků dokládají, že slovo *kočka* nemá pouze jeden ale několik významů, jedná se tedy o slovo mnohoznačné. Nejprve jsem nahlédla do ruskojazyčných a posléze do českých zdrojů.

Кошка

V ruštině jsem při hledání významových oblastí výrazu кошка využila následující 4 známé lexikony: *Словарь современного русского литературного языка в 17 томах. Том пятый, И-К* (ССРЛЯ) pod vedením V. I. Černyševa, slovník S. I. Ožegova *Словарь русского языка* (СРЯ) vydaný pod redakcí N. Ju. Švedové, *Тольковый словарь русского языка* (ТСРЯ) autorů S. I. Ožegova a N. Ju. Švedové a *Словарь русского языка в 4-х томах (Малый академический словарь - МАС)* v čele s redaktorkou A. P. Jevgenjevnu dostupný v elektronické verzi.

V ССРЛЯ (1956: 1558-1560) nalezneme 5 definic lexému *кошка*:

«1) домашнее животное, ловящее мышей и крыс|| самка кота || мех этого животного; 2) хищное млекопитающее из сем. кошачих; 3) якорь с несколькими лапами || приспособление с крюками, лапами для отыскивания, поднятия чего-либо со дна водоема || в различного рода производствах – название особых крюков, скребков и т. п.; 4) толь. *мн.* металлическое приспособление серповидной формы с зазубренной внутренней стороной, прикрепляемые к обуви для лазания на столбы, мачты || металлические приспособления с зубьями, прикрепляемые к горной обуви при восхождении на ледники и т. п.; 5) толь. *мн.*- в старину многохвостная плетъ из смоленой пеньки или ремней, служившая для телесного наказания.»

S. I. Ožegov v СРЯ (1984: 259) vyděluje velmi podobné významy:

«1) домашнее млекопитающее животное, к которому относятся также тигр, лев и т. п.; 2) род железных шипов (или иных приспособлений), надеваемых на обувь для лазания на столбы, по отвесным местам; 3) (спец.) небольшой якорь; 4) *мн.* в старину: ременная плетъ с несколькими хвостами.»

Ze slovníku ТСРЯ (2001: 302) S. I. Ožegova a N. Ju. Švedové nám plynou následující definice:

«1) хищное млекопитающее сем. кошачьих; 2) домашний вид такого животного, а также мех его; 3) самка домашнего кота; 4) *мн.* род железных шипов (или иных

приспособлений), надеваемых на обувь для лазания на столбы, по отвесным склонам; 5) небольшой якорь (спец.); 6) *мн.в старину* ременная плеть с несколькими хвостами.»

Elektronická verze MAC obsahuje tyto charakteristiky:

«1) домашнее животное с повадками хищника, истребляющее мышей и крыс; самка кота. || *разг. мех* этого животного; 2) хищное млекопитающее сем. кошачьих (лев, тигр, барс „и др.); 3) *спец.* приспособление в виде небольшого якоря с тремя и более лапами, применяемое для подъема со дна затонувших предметов; 4) *обычно мн. ч. спец.* приспособления разных типов в виде металлических зубьев, прикрепляемые к обуви для лазанья на столбы, по отвесным местам и т. д; 5) *мн. ч.* ременная плеть с несколькими концами, употреблявшаяся в старину для телесных наказаний» (<http://feb-web.ru>).

Кошка

Při výzkumu sémantiky slova *kočka* v češtině jsem pracovala se čtyřmi výkladovými slovníky: *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ) vydaný Českou akademií věd a umění, *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ) B. Havránka a kolektivu; *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČŠV), vydaný pod vedením J. Filipce a jeden z nejnovějších lexikonů *Slovník současné češtiny* (SSČ).

Výraz *kočka* definuje slovník PSJČ (1937: 178) následujícími 7 způsoby:

„1) šelma z čeledi kočkovitých Felis. Kočka divoká, stepní, nubická, domácí, angorská. Ob. Kočka *kočka domácí*; 2) označení koní, zejména těch malých nebo špatných; 3) člověk mající nějakou kočičí vlastnost; 4) kocovina; 5) kožešina nošená kolem krku nebo na ramenou; 6) druh důtek tzv. devíticásá kočka; 7) výrazy odborné: a) zmotaný chumáč papírové suroviny v mísící kádi, b) pojízdná součást snovacího stroje, c) jeřábový vozík se zdvižným ústrojím.“

V SSJČ (1989: 345) najdeme u slova *kočka* rovněž 7 významů:

„1) malá kočkovitá šelma, chovaná v domácnosti, na venkově zvl. pro hubení myší; 2) malá nebo středně velká šelma s hustým kožichem; 3) samice kočkovité šelmy vůbec,

expr. každá kočkovitá šelma; 4) kožešina na límci, kolem krku, ramenou; 5) kocovina; 6) věc, která připomíná některé vlastnosti koček: a) *bot.* velký trs trávy ostřic vystupující z rašeliniště na blatech, b) *tech.* pojízdny vozík jeřábu se zdvihacím ústrojím; 7) druh dutek tzv. devítiočasá kočka.“

Slovník SSČŠV (2006: 137) J. Filipce obsahuje pouze 2 definice:

„1) malá kočkovitá šelma zpravidla chovaná v domácnosti, její samice; 2) kožešina z (divoké) kočky.“

Jeden z nejnovějších slovníků SSČ (2011: 285) komentuje zkoumané slovo následovně:

„1) malá kočkovitá šelma s hustou, jemnou srstí zpravidla chovaná v domácnosti; její samice; 2) *hov. expr.* krásná žena, kráska.“

Shrnutí významů substantiva *kočka*

Po analýze a srovnání výkladových slovníků českého i ruského jazyka je patrné, že autoři přisuzují slovu *kočka* hned několik sémantických variant. Samozřejmě nás nepřekvapí, že některé významy se v češtině i ruštině shodují, naopak jiné absentují. Na základě slovníkových definic se postupně vytváří základní obrysy obrazu *kočky* v ruštině a češtině. Pod výrazem *kočka* najdeme nejenom označení zvířete, ale i člověka, neživých předmětů, či abstraktních pojmů.

Ke shodným a primární významům patří v obou jazycích především zoologická charakteristika: *domestikovaný druh kočkovité šelmy, který je chován za účelem lovu hlodavců, šelma z čeledi kočkovitých, samice kočky domácí.* Z uvedených slovníkových definic vyplývají příznaky taxonomického zařazení: „zvíře“, „šelma“, „savec“, „druh“, příslušnost k rodu, z pohledu člověka najdeme příznaky „domestikovaný“, „účel chování“, dále se uvádí biologický údaj „pohlaví“ a v češtině si můžeme povšimnout ještě jednoho příznaku, který v ruštině absentuje, a to je „velikost, rozměr“.

Ke společným významům náleží i výrobek z kočičí kůže, nebo historický druh biče s několika důtkami, tzv. ocasey, který se používal pro tělesné tresty. Známý je i pod názvem *devítiočasá kočka / коука девятихвостка*. Účelem použití bylo rozdrásání kůže, mnohdy podobné kočičímu podrápání. V uvedených významech je zachycena „hebkost“ kočičí srsti, „ostrost“ a „bolest“.

Nicméně je patrné, že slovo kočka se v řadě významů vyskytuje pouze v jednom ze zkoumaných jazyků, což je zapříčiněno kulturními ale i historickými skutečnostmi. Pouze v ruštině najdeme námořnický termín *kočka* ve významu menší kotvy s několika hroty. *Kočkou* se označují také škrabky, škrabáky, druh nářadí. V množném čísle slovo označuje kovové hroty, či hřeby, které se připevňují k obuvi a napomáhají pohybu na těžce přístupných místech. Jedná se o stoupací železa na sloupy, stožáry. Stoupací železa jsou také součástí horolezecké výbavy pro pohyb v ledovém terénu, v češtině známé jako *mačky*. Vidíme, že v ruštině se přenesené významy zkoumaného slova týkají především odborných termínů, označuje neživé předměty s ostrými hroty, bodci. Jejich zřejmě pojmenování vzniklo na základě podobnosti s kočičími vlastnostmi, v tomto případě „ostrost“ kočičích drápů, „lezecké schopnosti“.

České lexikony zaznamenávají přenos příznaků na živou bytost. *Kočka* označuje krásnou přitažlivou ženu, charakterizuje i věci, osoby, které mají kočičí vlastnost. Ve zvířecím světě označuje nemocného koně, herku. Dále se můžeme setkat s botanickým termínem trs ostřic na blatech. *Kočkou* se nazývá stav po požití většího množství alkoholu. V současnosti je rozšířenější *kocovina*, vznikla žertovnou obměnou ze slova *kočičina*, tedy zastaveničko s rámusem podobnému kočičímu řevu (Machek 2010: 264). I v češtině se můžeme setkat s řadou odborných termínů. Například pojmenování jeřábového vozíku *kočkou* je motivováno jejím pohybem ve výšinách (Machek 2010: 266). Některé odborné výrazy patří spíše k archaickým, což dokládají dva novější slovníky SSČŠV a SSČ, v nichž se vyskytují pouze dva významy. Příznaky, které vyplývají jenom z českých lexikonů, jsou „atraktivita“, „ženskost“, „nepříjemný zvukový projev“ a „pohyblivost“.

2.1.4. Obraz kočky v současných ruských a českých textech

Tato část práce je věnována analýze obrazu *kočky* v současných ruských a českých textů. Pro tyto účely jsem využila databázi národních korpusů, jednalo se o *Национальный корпус русского языка* a *Český národní korpus Filozofické fakulty Univerzity v Praze*. Výzkum probíhal na základě syntagmatické analýzy, čímž bylo zjištěno, se kterými lexémy se slovo *kočka* pojí. Následně byly získané excerpcce

rozděleny do tematických skupin a opatřeny ilustrací z korpusových fondů anebo internetu. Nejprve si představíme výsledky z ruského a posléze z českého korpusu.

Кошка

Než přistoupíme k samotnému výsledku zkoumání, uvedeme si základní číselné údaje. Ruský národní korpus s 1 571 dokumenty obsahoval 3 433 výskytů slova *кошка* v různých tvarech.

Pro klíčový lexém *кошка* je nejdůležitější spojitelnost s *adjektivy* a *verby*, čemuž odpovídal i kvantitativní výskyt. Z korpusového fondu jsem vyexcerpovala 62 konstrukcí ve tvaru *adverbium* + *кошка* a 64 konstrukcí ve tvaru *кошка* + *verbum*. Dohromady jsem získala 126 slovních spojení.

Mezi nejfrekventovanější adjektiva, která se vyskytovala spolu se slovem *кошка* patřila: *чёрная, серая, рыжая, большая, дикая, домашняя*. Ze sloves to byla převážně následující slovesa: *мяукать, мурлыкать, прыгать, тереться, ловить/поймать, красться*.

Po sémantické analýze nashromážděného materiálu jsem vyčlenila následující tematické celky: a) zvuky; b) pohyby; c) činnosti a způsob chování; d) vzhledové a charakterové vlastnosti.

a) Zvuky

Charakteristickým rysem kočky je zvukový projev. V této skupině se objevilo 7 ruských jednotek, přičemž k nejproduktivnějším patřila slovesa *мяукать, мурлыкать*. K dalším biologickým vlastnostem, které jsou jí přisuzované, patří *урчать, щипеть, фыркать, курнявкать* a *орать*. K nejtypičtějším zvukům kočky patří především mňoukání a předení. První zmíněné sloveso vychází ze zvukomalebného citoslovce, které kočka vydává мяу → мяукать. Sloveso *мурлыкать* má zase základ v napodobování zvuku *мур - мур*, jedná se o tiché jemné vrčení. Na základě tohoto typu v ruštině vznikl synonymní výraz pro kočku *мурлетка*, často se také v ruském prostředí můžeme setkat s vlastním jménem *Мурка*.

- Тишина мертвая; только ветер свищет в окнах, в дверях, в трубе, в заслонке, да **кошка мяукает** беспрестанно. [Г.И. Успенский. Письма „с дороги (1887)"]; **Кошка**

мурлыкала, мельком поглядывая на Славицу глазами с поволокой. [Наталья Медведева. Любовь с алкоголем (1988-1993)]

b) **Рohyby spojené s kočkou**

Tato skupin zahrnuje 31 jednotek. Nejfrekventovanější slovesa popisují obratnost a lehkost pohybu kočky: *прыгать, вспрыгнуть, карабкаться, выскочить, красться, дёле мягко ступать, подобраться, двигаться (беззвучно / бесшумно), гулять по крыше*. Flexibilita a obratnost těla se odráží ve slovesech: *потягиваться, свернуться (клубочком), сделать спинку дугой, прогибаться струной*, charakteristické kočičí prohnutí je dokonce přirovnáno k velbloudovi *делать верблюда*:

- Видела страшные сны, — летела с нью-йоркских этажей. Просыпаюсь: свет горит. **Кошка** на моей груди **делает верблюда**. [М. И. Цветаева. О любви (из дневника) (1918-1919)]

V ruských textech je kočka spojována se specifickým pohybem drápků: *выпустить когти, скрести, (за)скребнуть когтями, оцарапать, сцанать*; tlapek: *трогать лапой*; očí: *посматривать, жмуриться, жмурить глаза, таращить глаза*; uší: *шевелить ухом, дёрнуть ухом*; ocasu: *вертеть хвостом, обмотав лапы хвостом, укрыть хвостом лапы, поставить хвост трубой / трубой, дёрнуть хвостом*. Na základě těchto projevů kočka vyjadřuje své emoce, např. spokojenost, radost, agresí, či zvědavost. Dále jsou zastoupena slovesa: *бродить, пересекать / перебежать дорогу, шагать, пробежать*.

c) **Činnosti a stavy**

26 lexikálních jednotek popisuje činnosti, či stavy kočky. K těmto slovesům patří: *ловить/ поймать (мышку / птенца), играть, умываться (лапкой), сверкать глазами, дále дремать, спать, зевать*, které se v korpusu objevovaly poměrně často, což odráží skutečnost, že kočka prospí většinu dne. Některé jednotky popisují škodolibost: *натворить безобразие, таскать/тащить*, jiné poukazující na neklid, kvapnost: *метаться, юркать, суется, шмыгнуть*, vyrovnanost, spokojenost: *нежится, греться (на солнышке), тянуться*, laskavost, náklonnost: *ластиться, ласкаться, тереться, извиваться, выворачивать мордочку*, nezávislost: *ходить самой по себе*, tělesné projevy: *ходить писать, гадить, родить песцов*.

- В ответ на этот чих звенели стекла в окнах, и **кошка**, обезумев, **металась** по комнате в поисках спасения. [К. Г. Паустовский. Книга „о жизни. Далекie годы (1946)];

d) Vzhledové a charakterové vlastnosti

Reprezentativní skupinou je celek vzhledových a povahových vlastností. Spadá sem 62 ruských jednotek. 17 jednotek popisuje barvu srsti, k tradičním se řadí: *черная, серая, рыжая, белая, дымчатая, пестрая, пятнистая, трехшерстная*, dále se objevila například adjektiva: *полосатая, многоцветная, пепельная, черепаховая, синяя, черно-рыжая, бело-рыжая*. Další velká skupina, 24 jednotek, charakterizuje další rysy vzhledu kočky. K pozitivním patří adjektiva: *красивая, пушистая, изящная, мягкая, гладкая, здоровенная, молодая*, k negativním: *чумахая, чахлая, ободранная, заморенная, утомленная, старая, голодная, бездомная, одичавшая, тощая, худая, шелудивая, жирная*, neutrální adjektiva byla zastoupena jednotkami: *беременная, обыкновенная, обычная, дворцовая*. 5 jednotek postihuje velikost, rozměr: *маленькая, малая, большая, огромная, крупная*. Některá přídavná jména označují druhové pojmenování: *домашняя, дикая*, či plemena: *ангорская, персидская, сиамская, сибирская, русская*. Při charakteristice povahových vlastností se lexém *кошка* opět pojí s adjektivy (8 excerpce), která jsou zabarvena negativně, či pozitivně. V ruském korpusu byla zaznamenána spojení s adjektivy: *скверная, хитрая, блудливая, мартовская, нахальная, своенравная, сластолюбивая, ласковая, умная*. Kočce jsou tedy přisuzovány vlastnosti jako lstivost, chlípnost, umíněnost, ale také laskavost a intelekt.

- Только вряд ли в реальной жизни **своенравная кошка** согласится довольствоваться «комнатой в общежитии». [Елизавета Мельникова. Дом для Тобика (2003) // «Сад своими руками», 2003.07.15]

Кошка

V českém národním korpusu s 1 039 dokumenty se lexém *kočka* vyskytovalo v různých tvarech 5 249krát. Materiál výzkumu opět představovala slovní spojení ve tvaru *adjektivum + kočka*, získáno bylo 43 konstrukcí, a 51 slovních spojení typu *verbum + kočka*. Celkový počet excerpce činil 94 slovních spojení.

Z hlediska frekvence se k nejčastějším adverbiiím řadila tato: *černá, bílá, domácí, divoká, toulavá, velká, angorská*. Ze sloves jsem zaznamenala především: *mňoukat, příst, otírat se / třít se, lovit, protáhnout se*.

Jednotlivé excerpce opět přiřadím do skupin uvedených výše:

a) **Zvuky**

V této skupině se objevilo 7 jednotek. Nejproduktivnějšími slovesy byla tato: *mňoukat, příst*. Dále se v korpusu objevila slovesa: *syčet, prskat, dále vrčet, či kňourat*. Mňoukání má svůj původ v onomatopoickém citoslovci mňau → odtud tedy mňoukat. K typickému zvukovému projevu patří tichý vibrující zvuk předení / vrnění. Původ těchto slov je pravděpodobně spojen se podobným zvukem, který vydává kolovrátek (Machek 2010: 494).

- Tomáš seděl na zápraží a prohlížel si kulatou hlavičku Betyнку. **Kočka** měla oči slastně přivřené a **předla**. Tomáš se dotýkal prstem jejího nosíku. Je to malý růžový trojúhelníček. [Valášek, Karel: *Želvičky*. Baronet, Praha 2004. ISBN 80-7214-746-3]

b) **Pohyby**

25 jednotek je spojeno s pohybem. Typické pohyby reflektují slovesa: *ležet, sedět, (vy)skočit, šplhat, plížit se, nahrbit se, nahrbit hřbet, zavlnit se, graciézně kroužit, protáhnout se, proklouznout, stočit se do klubička, schoulit se, balancovat, našlapovat*. Uvedená slovesa jsou spojena s ohebností, graciézností, ale také se schopností pohybovat se ve výšinách. Řadí se sem i pohyby různých částí těla, sesbíraná slovesa reflektují existenci drápků, ocasu, vousků apod.: *vztyčit ocas, obtočit ocas kolem těla, vrtět ocasem, zatínat dráčky, vystrčit / vytáhnout dráčky, seknout, špicovat uši, zarejdit očima, mhouřit oči, naježit vousy*. Na základě těchto pohybů můžeme usuzovat na vnitřní prožitky. Jedná se o určitý druh neverbální komunikace.

- A tu za oknem zahlédl **kočku**. Líně **se protáhla** mezi sudy a **skočila** na zem. V tu chvíli myšáka strach zcela ohromil. [Kašpar, Oldřich - Mánková, Eva: *Kouzelný strom. Mýty, legendy, pohádky a humorky Latinské Ameriky a karibské oblasti*. Argo, Praha 2001. ISBN 80-7203-327-1]

c) Činnosti a stavy

Do této kategorie spadá 19 excerpce, které jsou spojeny s určitým způsobem chování vlastním pouze kočkám. V českém korpusu se opakovala slovesa: *číhat, lovit / chytat, hrát si, kousat, bránit se*. K produktivním patřila také následující: *mazlit se, lísat se, otírat se, vyhřívát se, slunit se, podřimovat, spát, odpočívát*, dále: *objevit se, plést se pod nohama, toulat se, olizovat se, svítit očima a mrouskat se*.

- ...Stýskalo se mi, řekl,“ Přes zábradlí přskočily dvě **kočky** a **začaly se jí otírat** o kotníky. [Blanchardová, Alice: Oko tornáda. Ikar, Praha 2005. Překlad z ENG Jandourková, Tatjana. ISBN 80-242-1442-3]

d) Vzhledové a charakterové vlastnosti

Ze 42 prozkoumaných adjektiv 13 popisuje barvu srsti: *černá, bílá, černobílá, mourovatá, zrzavá, rezavá, šedá, šedivá, rezavobilá, třibarevná, žíhaná, želvinovová, žlutá*. Spolu s černou a bílou má v korpusu poměrně velké zastoupení barva mourovatá. Jedná se o tmavé zbarvení, anebo zbarvení s černými pruhy a skvrnami. Od této barvy se vytváří typická jména koček jako *Mourek, Mourka*. Kromě zmíněných excerpce se lexém kočka spojuje s adjektivy hodnotící vnější vzhled, jedná se 22 jednotek. K pozitivně zabarveným slovům patří: *krásná, huňatá, elegantní, hebká*. S hebkostí kočičího kožíšku souvisí v češtině výraz *kočička*. Jedná se o jehnědy jívy, které mají jemný a hebký povrch, stejně jako kočičí srst. Kromě pozitivních vlastností se objevila i řada negativních: *opelichaná, hubená, tlustá, stará, prašivá, hladová, odraná*, k neutrálním se řadí: *malá, velká, březí, obyčejná, domácí*. V nasbíraném materiálu byla zaznamenána některá plemena koček: *britská, siamská, angorská, perská, či mainská mývalí*. Dalších 8 jednotek hodnotí charakter kočky. Zdůrazňuje se především toulavost, zvědavost, mlsnost a zuřivost: *toulavá, mlsná, zvědavá, zuřivá*, dále se objevilo například: *přítulná, zlá, úlisná, sobecká*.

- "Nemáme kočku, tohle je Debinka." "Debinka ?" "Ano, alespoň tak jí u nás říkáme. Nepatří nikomu, je to **toulavá kočka**.[Herriot, James: Moje nejmilejší kočičí historky. Baronet, Praha 2004. Překlad z ENG Marxová, Eva. ISBN 80-7214-727-7]

Shrnutí

Na základě popsaných faktů mohu tvrdit, že i když se obraz *kočky* vytváří v jiných kulturních prostředích, příznaky, které formují její obraz, se příliš neliší, jelikož se z velké části jedná o objektivní vlastnosti jako barva, velikost, věk, určité vzhledové a charakterové vlastnosti. Na základě zraku může člověk rozpoznat barvy, což dokazuje existence široké škály barev v obou jazycích. Z hlediska barvy se nejčastěji setkáváme s černým zabarvením srsti kočky. Obraz černých koček je stále patrný v pověrách, které se do dnešního dne dochovaly. Příslušníci obou jazyků rozlišují také různá plemena domácích koček (především *angorská / ангорская, siamská / сиамская, perská / персидская*). Důležitým vzhledovým prvkem je také kvalita kožíšku kočky. Obraz *kočky* je v obou jazycích pevně spojen se zvuky, které zvíře vydává. Jedná se především o mňoukání a předení. Tento tichý vibrující zvuk je v obou korpusech spojen především s vrcholem spokojenosti. Tato domněnka ovšem patří k mylným, jelikož kočka může přist i ve stavu bolesti, nebo při umírání. Důležitým příznakem je pro Rusy i Čechy pohyb, který charakterizují jako „flexibilní“, „lehký“, „neslyšný“, „graciózní“, „plíživý“. V obou korpusech je zobrazen pohyb různých částí těla, ocasu, vousků, drápků, očí, tlapek, pomocí nichž můžeme pozorovat řeč těla kočky. Můžeme z nich vyčíst pocity agrese (*naježit vousy, постамвить хвост трубой*), spokojenost (*mhouřit oči, жмурить глаза*), dále například strach, úzkost. Rusové „i Češi přisuzují *kočce* určité způsoby chování: „loví“, „lísá se“, „ráda se vyhřívá na sluníčku“, „spí“, „svítí očima“, „umývá se“, „škrábe“. Obraz *kočky* formuje v ruštině i češtině také její charakter. Na základě ruských zdrojů je to především „lstitivost“, „intelekt“ a „chlípnost“. V českých excerpcích je spojována s „popudlivostí“, „mlsností“, „zvědavostí“.

2.2. *Pes* v ruském a českém jazyce

2.2.1. *Pes* v lidové kultuře

Psi žijí ve vztahu s člověkem poměrně dlouhou dobu. V prvopočátcích tohoto vztahu byli využíváni především k lovu, ochraně člověka. Člověk si mnohdy instinktivní chování psa nedovedl vysvětlit, a proto ovlivnil povahu lidské fantazie. Lidé psa začali spojovat s nadpřirozenem, což se odrazilo v kolektivním vědomí obou národů. Představy

o psu jsou charakteristické opět svou rozporuplností.

V ruských představách byli psi spojováni s protichůdnými stránkami. Věřilo se, že tato zvířata jsou ochránci lidí před zlem a nečistou silou, ale na druhou stranu se sám pes mohl v nečistou sílu proměnit. U Slovanů se tradovalo, že duše lidí, kteří nezemřeli přirozenou smrtí, lidé prokletí a duše čarodějnic a čarodějů se vracejí na svět v podobě psa. Podobu psa na sebe mohli vzít například vodník či domácí skřítek. Černý pes s bílými skvrnami pod očima tzv. „*двуглазка*“ měl dar předvídat budoucnost. Pes s bílou srstí neutralizoval všechna kouzla a choval se v rodinách, kde vládly spory (<http://slavyanskaya-kultura.ru>). Černý pes chránil dům před bouřkou a zloději, což dokládá následující přísloví: *Черная собака, черная кошка и черный петух в доме спасают от грозы и от воров* (ТСД).

V českých pověrách psi zaujímalí rovněž významné postavení. Hodně představ bylo spojeno se psy černými. Tradovalo se, že strašidelní černí psi hlídají mosty a lávky. Dábel na sebe bral také podobu černého psa a v této podobě střežil zakopané poklady. Například u rotundy sv. Martina se zjevoval přízrak černého psa s řetězem kolem krku rozžhaveným do rudé barvy. I zuby černého psa oplývaly magickou silou. Ten, kdo si opatřil zub černého psa a nosil jej při sobě, se nemusel bát pokousání. Štěstí potkalo i člověka, kterého pronásledoval cizí pes (Grohmann 2010: 70).

Psi stejně jako kočky byli v lidové slovesnosti obou národů obdařeni schopností zaznamenat změny v počasí. Ruština opět předkládá četný materiál pranostik: *Собака валяется – к ненастью; Собака траву ест – к дождю; Собака катается, к дождю и снегу* (ТСД); *Собака много ест и много пьет – к ненастью; Собака землю роет – к ненастью* (<http://www.kyrgyzstantravel.net>); *Собака растянется, раскинув ноги, – к теплу; Собака валяется в снегу – к метели или оттепели* (<http://sibac.info>). V českém materiálu se vyskytly následující předzvěsti: *Žere-li pes trávu, bude jistě pršet* (<http://www.horepnik.cz>); *Válí-li se pes ve sněhu, bude tát* (<http://ligurias.blog.cz>). Do této kategorie můžeme zařadit i březnovou pranostiku: *Svatá Eudoxie psa až po uši zavěje* (<http://www.pranostika.cz>). Mezi myslivci pak tradovalo o příchodu zimy následující: *Padá-li sníh, to bílí psi pelášejí, kteří veškeré zvěři útrapy přinášejí* (<http://www.myslivosť.cz>).

Na základě chování psa lidé usuzovali na příchod nepříjemných věcí: *Собака воет книзу (к земле), к покойнику; кверху к пожару; Собака землю роет к покойнику* (ТСД). V češtině bylo možné zaslechnout následující pověru: *Vyje-li pes,*

někdo zemře (<http://www.horepnik.cz>).

Ve folklóru je pes spojován také s pověrami, které se týkaly svatby. Psi štěkot měl přinést dívce ženicha. Ruské dívky o svátcích tloukly lžící o dveře a říkaly: *Гавкни, гавкни собаченька, где мой суженый* (ТСД). V českých zemích se děvčata o Štědrém dnu vydávaly k bezu a třásla s ním se slovy: *Třesu, třesu bez, pověz mi pes, kde můj milý dnes?* Směr zaštěkání určoval, kam se dívka provdá (Nahodil, Robek 1959: 154).

V jazykovém obrazu světa hrají důležitou roli i texty poetické. Obraz psa je patrný i v básních a hádankách.

V představách Rusů i Čechů je pes symbolem věrnosti, vřelého vztahu k člověku:

*Люблю я собаку за верный нрав,
За то, что, всю душу тебе отдав,
В голоде, в холоде или разлуке
Не лжжет собака чужие руки.*
(<http://chto-takoe-lyubov.net>)

*Haf a haf a hafani
mají srdce na dlani.
Nad hafany prostě není,
vyléčí vás z odcizení.
Naučí vás milovat
silou mnoha kilowatt.*
(<http://bostonek-miri.blog.cz>)

V hádankách vystupuje jako strážce domu, nebo opět jako věrný přítel:

*Заворчал живой замок,
Лёг у двери поперёк.
Две медали на груди.
Лучше в дом не заходи!
(Собака).*
(<http://kidwelcome.ru>)

*Malý velký, bílý, černý,
svěmu pánu vždycky věrný.
Ocáskem vrtí z radosti,
pochutnává si na kosti.*
(<http://detsky-svet.blog.cz>)

2.2.2. Etymologie substantiva *pes*

Nyní objasním původ ruských substantiv *собака* / *нec* a českého substantiva *pes*.

K tomuto účelu opět využiji nejznámější etymologické slovníky.

Собака / пес

Při etymologickém výzkumu těchto ruských substantiv budu vycházet z následujících děl N. M. Šanského a kolektivu *Краткий этимологический словарь русского языка* (1975), z elektronického slovníku G. P. Cyganenka a z *Этимологического словаря русского языка* (1987) od německého lingvisty ruského původu M. Vasmera.

Dříve se na Rusi běžně používalo slovo *нѣс* a až později se objevilo slovo *собака*. N. M. Šanskij a kolektiv uvádí, že slovo *нѣс* je všeslovanského původu a etymologie slova je nejasná: «Общепринятой этимологии не имеет. Родственно, вероятно, лат. *specio* – «сматру», авест. *spasyeiti* – «наблюдает» и т.п. (первоначальное значение в таком случае – «сторож»). Другие объяснения (сближение со словом пестрый, со словами других индоевр. яз., обозначающими скот: лат. *pecus*, авест. *pasu*, др.- в.- нем. и т. д.) являются менее убедительными (Шанский, Иванов, Шанская 1975: 335).

G. P. Cyganenko se k původu slova *нѣс* vyjadřuje následovně: «Древн. слав. слово. Соврем. его форма развилась из Др.-рус. *песь* вследствие утраты „ъ и перехода под ударением „е“ в 'о (графич. ё) (в укр. *пес* звучите). Др.-рус. *песь* из праслав. **ръзь*. В нем *ь* развился в *е*. Stejně jako předchozí autor uvádí, že existuje vícero názorů na původní význam zkoumaného slova: „Одни полагают, что слово **ръзь*“ первонач. значило "сторож" (стада, двора „и т. п.) и ставят его в этимол. связь с лат. *specio* "сматру", авест. *spasyeiti* "наблюдает" и слав. *пасти* (см.). Другие считают, что животн. могло быть названо по окраске: "цветное, пятнистое". Древн. **ръзь*“ развилось из *pbs(t)rb*. Ср. др.-рус. *пестрый* "пятнистый"; др.-инд. *piṅgas*, *piṅgalas* "красноватый, коричневатый"; *pinkte* "рисует, красит" (см. *писать*). Третьи находят возможным сравнивать слово *песь* с др.-инд. *pecus* "скот"; лат. *pecus* "скот, домашнее животн.", полагая, что *пёс* был первым прирученным животным» (<http://lib.co.ua>).

Jak už jsem zmínila v úvodu, v ruštině je na rozdíl od češtiny běžný synonymní výraz *собака*. Z etymologického slovníku M. Vasmera vyčteme, že: «Это слово,

распространение которого не ограничивается вост.-слав. языками, заимств. из ср.-ир. *sabāka-, ср. парси sabah, авест. sraka-, прилаг. «собачий», spā «собака», мидийск. спáха. Ир. слово родственно др.-инд. svā «собака», род. п. cúnas, греч. χύων, род. п. χυνός. Заимствование кашуб. и польск. слова из русск. невозможно по географическим соображениям. Тюрк. посредство или, наконец, фин. посредство недоказуемо. Ср. ит. alano, ст.-франц., прованс. alan «дог» из народнолат. alanus «аланский», т. е. иранский (пес)» (Фасмер 1987: 702-703). N. M. Šanskij „a kolektiv ještě doplňují, že je velmi málo pravděpodobný východoslovanský původ slova *собака*: «Малоубедительно объяснение слова как вост.слав. производного с помощью суф. -ка от основы *соб-* (см. *собственный*)» (Шанский, Иванов, Шанская 1975: 419).

Pes

Při etymologickém rozboru slova *pes* budu vycházet z *Etymologického slovníku jazyka českého* (2010) od V. Machka, *Českého etymologického slovníku* (2012) J. Rejzka a posledním zdrojem bude *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním „a cizím* (1978) J. Holuba a S. Lyera.

České etymologické slovníky uvádí jako základ slova praslovanský tvar *pьsь*. V. Machek dokládá tuto skutečnost na tvarech r. *pēs*, slc., ukr. *pes*, pol. *pies*, hl. *pos*, dl. *pjes*, sln. *pes*, sch. *pas*, b. *pās*. J. Rejzek uvádí, že tvar **pьsь* je slovní inovací k původnímu indoevropskému názvu psa **k̑*, který se dochoval např. v něm. *Hund*, lat. *canis*. Tento základ se vykládá různě. V nejstarším etymologickém slovníku J. Holuba a S. Lyera ze 70. let se uvádí, že výraz *pes* pravděpodobně souvisí s lat. *pecus* dobytek: strážce dobytka a odvolává se na výraz pekuniární z lat. *pecunarius* od *pecunia* peníze, k lat. *pecu*, původně označoval dobytek, pak přeneseně hodnotu. Dále uvádí starší názor, který spojuje výraz *pes* s *pestrý* (základ **pьs*), podle rozmanitého zbarvení psí srsti ve srovnání s liškou, vlkem šakalem (Holub, Lyer 1978: 338, 342). V. Machek se přiklání ke vzniku slova z vábíciho citoslovce *ps!*, které bylo doloženo i v českém nářečí na Hané, na Chodsku aj. jako volání na psa; v polských dialektch *psi! psi!*. Stejný původ má i rum. *pisică* 'kočka', od podobného citoslovce se vykládá šp. *perro* 'pes'. J. Rejzek považuje tento výklad za nejvěrohodnější. Jiné výklady, které spojují slovo s výrazem *pestrý*, či lat. *pecus*, jsou podle něj méně pravděpodobné.

Na základě předložených informací můžeme vyvodit závěr, že slovo *pes* a *něc* je pro slovanské jazyky společné. Východiskem obou slov je praslovanský jazyk. Základem slova je tvar *psъ*. Etymologové ale potvrzují nejednotnost názoru ohledně tohoto základu a pestrost jeho možné interpretace. V ruském prostředí se vyskytuje ještě výraz *собака*, který je pravděpodobně íránského původu.

2.2.3. Analýza substantiva *pes* v lexikografických zdrojích

V této části budu opět analyzovat slovo *pes* na základě výkladových slovníků. Výkladové slovníky ruštiny i češtiny uvádí pod heslem *pes* několik lexikálně-sémantických variant. V ruských slovnících se nachází od dvou do šesti významů, v českých zdrojích nalezneme nejméně dva a nejvíce osm významů. Slovo *pes* je tedy v ruštině i češtině mnohoznačné.

Собака

V ruštině budu vycházet z následujících slovníků: *Словарь русского языка* (СРЯ) od autora S. I. Ožegova, z lexikonu *Тольковый словарь русского языка* (ТСРЯ), jehož autory jsou S. I. Ožegov a N. Ju. Švedová, z internetového slovníku D. N. Ušakova *Тольковый словарь Ушакова* (ТСУ). Dále jsem inspiraci hledala ve čtrnáctém díle *Словаря современного русского литературного языка* (ССРЛЯ) pod vedením autorek L. I. Balachonové a L. A. Vojnové.

Ožegovův slovník СРЯ (1984: 642) uvádí pod výrazem *собака* následující významy:

- 1) «домашнее животное из сем. хищных млекопитающих, к которому относятся также волк, лисица и др.;
- 2) *перен.* о злом, грубом человеке;
- 3) *на что, в чем, знаток, ловок в каком-н. деле»*

Podobně se ke slovu *собака* vyjadřuje slovník ТСРЯ (2001: 739):

- «1) домашнее животное сем. псовых;
- 2) *перен.* о злом, грубом человеке (разг.);
- 3) *на что, в чём* и “с неопр. знаток, ловкий в каком-н. деле человек (прост.);
- 4) в нек-рых сочетаниях название хищных млекопитающих сем. псовых.»

V ССРЛЯ (1963: 5-8, 12) najdeme nejobsáhlejší charakteristiku, dočteme se, že slovo *собака* označuje:

«1) домашнее животное сем. собачьих, используемое для охраны, охоты и других целей || мех этого животного. || *перен.* с оттенком пренебрежения, о человеке с излишним рвением охраняющем интересы кого-либо, служащем кому, чему-либо; 2) *перен. простореч.* о злом, жестоком, дурном и т. п. человеке; 3) *перен. простореч.* о знающем, ловком, искусном в каком-л. деле человеке, знатоке своего дела. Собака на что-либо, в чем-либо, по чему-либо.; 4) хищное млекопитающее сем. собачьих; 5) морская собака, рыба сем. кошачьих акул; 6) обычно *мн.* народное название многих растений с плодами, снабженными цепкими щетинками, крючочками и т. п. (лопух, липочка, гравилат и т. п.), а также название плодов этих растений.»

Internetový slovník D. N. Ušakova TCY obsahuje 4 významy:

«1) *только мн.* род хищных млекопитающих (зоол.). К собакам принадлежат волк, шакал, лисица и др.; 2) четвероногое прирученное или домашнее животное, издающее характерные звуки (лай) и служащее человеку в домашнем быту, преим. для охраны имущества, на охоте для отыскывания и преследования зверя или птицы и т. д.; 3) *перен.* хищник, насильник (ритор. бран.); 4) *перен.* негодяй, презренный человек; употр. также вместо ругательств сукин сын, черт и т.п. (прост. бран.)» (<http://dic.academic.ru>).

Pes

Nyní si představíme, jak slovo *pes* reflektují současné české lexikony. Při výzkumu významů vyjdeme z výkladových slovníků: *Průruční slovník jazyka českého* (PSJČ), díl čtvrtý vydaný Českou akademií věd a umění, *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ) pod vedením B. Havránka, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČČV) od J. Filipce a ze *Slovníku současné češtiny* (SSČ) od kolektivu autorů.

Výraz *pes* je definován v PSJČ (1941-1943: 212-213) následujícím způsobem:

„1) domácí šelma chovaná člověkem k hlídání, k lovu apod.; 2) samec některých psovitých a kunovitých šelem; 3) zas. v názvech některých jiných živočichů (tuleň - mořský pes; netopýr kaloň - létající pes); 4) člověk krutý, necitelný; 5) často jako

nadávka; 6) něco způsobujícího bolest, něco zlého, nepříjemného; 7) bezvýznamná krátká role; 8) *astr.* souhvězdí.“

V SSSJČ (1989: 89-90) se slovo *pes* vykládá následujícím způsobem:

1) šelma chovaná odpradávná jako pomocník člověka při lovu, k hlídání apod.; 2) samec psovité šelmy vůbec; 3) *exp.* bezohledný, krutý člověk; 4) *exp.* nadávka, dříve zvláště příslušníkům jiného náboženství, národa; 5) *div. slang.* bezvýznamná, krátká role.“

V SSČŠV (2006: 268) J. Filipce a SSČ (2011) jsou obsaženy totožné významy. Ve srovnání s předešlými lexikony obsahují pouze 3 významy:

1) šelma ochočená k hlídání, lovu apod.; 2) samec psovité šelmy; 3) bezohledný, krutý člověk.“

Shrnutí významů substantiva *pes*

Na základě výše uvedených slovníků můžeme opět určit centrální význam slova *pes*. Ruština i čeština pod tímto výrazem chápe *ochočené domácí zvíře, které je určené pro ochranu, lov, hlídání a jiné potřeby* a *souhrnně označuje psovité šelmy*, v češtině se ale zdůrazňuje, že se jedná o samce. Vidíme tedy, že se opět zdůrazňuje taxonomické zařazení: „zvíře“, „šelma“, „savec“, „druh“, „domestikovaný“, „účel chování“. Společným významem lexikografických slovníků je přenesené označení zlého, hrubého, krutého člověka, v ruštině se můžeme setkat i s významem násilník, anebo vydřiduch. *Pes* ve smyslu nadávky funguje také v obou jazycích. Můžeme si povšimnout, že v těchto významech je *pes* spojován se zlostí, krutostí a podřadností. Řadu významů ale najdeme pouze v jednom ze zkoumaných jazyků. V češtině bývá výraz *pes* použit pro označení něčeho nepříjemného, anebo bolestivého, v divadelní terminologii pro nevýznamnou roli, v dnešní době se ale můžeme setkat spíše s výrazem *štek*. V astrologii výraz *pes* zastupuje název souhvězdí *Velký Pes*. PSJČ ještě zaznamenává zastaralé označení některých názvů živočichů. V ruštině slovo *pes* může označovat také člověka znalého, zkušeného, anebo člověka přespříliš chránícího zájmy druhých. Pouze ruský zdroj CCPJЯ uvádí pod pojmem *pes* některé lidové názvy rostlin. Rozdílnost je patrná taktéž v použití rodu substantiv *собака – pes*. V ruštině se jedná „o rod ženský

a v češtině o rod mužský.

2.2.4. Obraz *psa* v současných textech ruštiny a češtiny

V této části práce se zaměřím na analýzu slova *pes* v současných českých a ruských textech, abych stejně jako v případě substantiva *kočka* stanovila obrazný rámec a objevila příznaky, které formují obraz *psa* v ruštině a češtině. Zdrojem pro mne opět budou texty obsažené v národních korpusech, ale budu se opírat i internetové zdroje. Práce s oběma korpusy probíhala téměř paralelně. Analýze podléhaly především *adjektiva* a *verba*, která se vyskytovala spolu se slovem *pes*. Získané excerpce jsem rozdělila na základě sémantické analýzy do několika skupin a v každé z nich jsem uvedla příklad z národních korpusů či internetu.

Собака

Než přistoupím „k samotnému výsledku zkoumání, uvedu základní číselné údaje. V Ruském národním korpusu nalezneme 2 977 kontextů s hledaným slovem. Počet výskytů slova *собака* byl 9 783. Z této databáze jsem získala 69 konstrukcí *adjektivum* + *собака* a 76 slovních spojení *собака* + *verbum*. Objevila se také 4 slovní spojení s přístavkovou konstrukcí *собака* + *substantivum* (např. *собака-поводырь*, *собака-ищейка*). Celková excerpce činila 149 jednotek.

Z hlediska frekvence se mezi nejčastější adjektiva řadila: *большая, черная, охотничья, ценная, бродячая, хорошая, служебная, лохматая, рыжая*, ze sloves pak převládala následující: *лаять, укусить, выть, броситься, кидаться, сидеть, нюхать, спасти, прыгать*.

Získané excerpce jsem sdružila do několika tematických celků: a) zvuky, které pes vydává; b) pohyby vykonávané psem; c) činnosti a chování; d) účel využití; e) vzhled a povaha. Nyní se ukážeme výsledky zkoumání:

a) **Zvuky**

Hlasový projev psa postihuje skupina následujících 9 sloves: *лаять, гавкать, брехать, выть, рычать, визжать, тявкать, скулить* a *рвкнуть*, které pes vydává v závislosti

na situaci. Nejfrekventovanější sloveso *лаять* má svůj původ ve staroslověnském *лаяти*, což znamená «лаять, ругать». Na základě slovesa *лаять* vzniklo plemeno psa, tzv. *lajka*. Lajka (doslova „štěkačka“) bylo také jméno feny, prvního živého tvora na palubě družice Sputnik 2, která se dostala na oběžnou dráhu (<http://cs.wikipedia.org>).

- Потом опять долго все было тихо. И вдруг неподалеку маленькая **собака залаяла**. Тоненьким таким голоском. [А. Ф. Членов. Как Алешка жил на Севере (1978)]

b) **Рohyby**

36 excerpí souvisí s pohybem, které zvíře vykonává. K běžným a nejfrekventovanějším pohybům patří: *сидеть, лежать, бегать, стоять, ползти, прыгать, рысать, мчаться*. Dále se vyznačuje se pohyb uší: *поджимать / поджать уши, повести ухом, поворачивать ухом*; zubů: *щелкать / дергать / клацнуть зубами, скалить зубы*; ocasu: *замахать хвостом, молотить хвостом, вилять хвостом, поднять хвост, поджать хвост*; drápů: *скребнуть (о дверь)*; očí: *коситься*. Typické pohyby psa se projevují ve slovesech: *пятиться, дрожать (от холода), встряхнуться, кружиться, бегать кругами, вертеться вокруг, склонить голову, мотать головой, носиться взад-вперед (туда-сюда), свернуться у ног, броситься / подняться навстречу*.

- Когда вошли до дверь, навстречу с лаем бросилась **собака**, но узнав своих, радостно завизжала и **стала прыгать и кружиться вокруг** меня и Арапки.[Фазиль Искандер. Первое дело (1956)]

c) **Činnosti a chování**

Do této kategorie bylo zařazeno 33 jednotek. K běžným činnostem se řadí slovesa typu: *жрать, лакать, лизать, кусать, спать*. Důraz byl kladen také na čichové schopnosti psa: *настораживаться, чують, взять след, потерять след, идти по следу*. Negativně zabarvené jsou pak excerpce: *броситься, кидаться, растерзать, загрызть, рвать*, pozitivním se řadí: *спасти, охранять, сторожить*. Zvýšenou pozornost jsem také věnovala slovesům: *дергать поводок, биться на цепи, встать на задние лапы, ловить свой хвост, забиться (под лавку), рыться „в чем, бежать с высунутым языком, волочиться по земле, шарить носом по земле, ездить по паркетам, ходить на задних лапах, чесаться, хрустеть костями, вычесывать блох, хватать (за ногу)*.

- Люди спали, были беспомощны „и страшны „и не страшны, и **собака сторожила** их: спала одним глазом и при каждом шорохе вытягивала голову...[Л. Н. Андреев. Кусака (1901)]

d) Účel využití

V této skupině se objevilo 17 jednotek. Se slovem *собака* se můžeme setkat v nominativních spojeních, která dokazují, že pes má nezastupitelné místo v lidském životě. Psi mohou být využiti k lovení, hlídání: *охотничья, гончая, пастушья, горная*, nebo jako pomocníci ve speciálních orgánech: *собака-ищейка, служебная, сторожевая, полицейская, охранная*. Pes se dále využívá ve válkách při pátrání, vyhledávání osob, nebo výbušnin, omamných látek: *боевая, поисковая, служебно-розыскная, минно-розыскная*. Pro všechny tyto funkce je potřeba speciální výcvik, na což odkazuje adjektivum: *дрессированная*. Další využití je například ve vědeckých výzkumech: *собака лабораторная*. Na internetu jsou dohledatelná spojení: *собака-поводырь, собака-проводник*, psi asistenční, kteří pomáhají především lidem se zrakovým postižením, ale i výraz *собака-спасатель*, kteří jsou určeni k záchranným akcím při požáru, lavinách a jiných katastrofách:

- Недостаточно иметь природный нюх „и выносливость. Каждую **собаку-спасателя** специально обучают ее ремеслу. Такая собака должна найти пострадавшего, голосом сообщить об этом своему поводырю и проводить спасателей к тому месту, где находится пострадавший. Для этого она должна обладать рядом качеств. (<http://dogsecrets.ru/stati/1167-sobaki-spasateli.html>)

V publicistické části ruského korpusu se vyskytl také výraz *денежная собака*, pes, který se využívá především na celnicích a jeho úkolem je odhalit nelegálně převážené peníze.

e) Vzhledové a povahové vlastnosti

K důležitým rysům souvisejícím se psem bezpochyby patří vzhled a povaha. Z korpusu jsem získala 54 jednotek, z nichž 8 popisuje barvu srsti. Jako tradiční odstín se uvádí barva: *черная, рыжая, белая*, nižší frekvenci měla adjektiva: *серая, коричневая, желтая, полосатая, пятнистая*. V korpuse ruského jazyka se objevila také některá psí plemena s charakteristickým vzhledem a vlastnostmi: *борзая собака* (velmi štíhlý pes, rychlý běžec), *легавая собака* (výborný čich), *ездовая собака* (vytrvalý, určený k tažení saní apod.). Skupina vzhledových adjektiv obsahuje 24 jednotek. Většina adjektiv

hodnotí psa spíše negativně jako zvíře velké, svalnaté, trpící hladem a únavou: *цепная, лохматая, огромная, большая, громадная, голодная, грязная, усталая, бездомная, бродячая, толстая, маскулистая, взрослая, крупная, сильная, худая*, pozitivně se o psu vyjadřuje pouze adjektivum: *красивая* a k neutrálním se řadí: *домашняя, простая, дворовая, маленькая*. Do kontrastu s velkým psem se staví adjektiva: *комнатная / диванная* a *городская*. Daná spojení označují spíše psy menší rasy, kteří se hodí do bytu. Za posledních pár let pes změnil status lovce a hlídače a v některých případech je považován spíše za módní doplněk.

- В Англии и во Франции, **комнатная собака** является принадлежностью каждого состоятельного дома, но порода, которую «принято» иметь и показывать, периодически меняется, причем несчастные животные, вышедшие из моды, балованные ранее собачонки, выбрасываются куда случится без всякой заботы о их дальнейшей судьбе. [неизвестный. „В городе и свете. Четвероногие друзья (1910.11.04) // «Петербургская газета», 1910]

Z 54 zkoumaných excerpčí se 19 týkalo přímo povahy psa. Ruský národní korpus nabídl nejčastěji adjektiva: *злая, верная, хорошая, умная, бешеная, преданная*. Jedná se o protichůdné charakteristiky, na jednu stranu je pes věrný oddaný přítel, a na druhou zvíře nebezpečné. Dále jsem zaznamenala řadu dalších povahových rysů psa: *глупая, агрессивная, добродушная, воспитанная, балованная, дурашливая, коварная, терпеливая, симпатичная, веселая, привязчивая, мерзкая, выносливая*.

Pes

Český národní korpus obsahoval 17 756 výskytů slova *pes* ve všech jeho tvarech. Z uvedeného korpusového fondu jsem vy excerpovala 73 konstrukcí *adverbium + pes* a 80 spojení *pes + verbum*. Dohromady se mi podařilo vy excerpovat 153 kombinací se slovem *pes*.

K nejfrekventovanějším přídavným jménům, která byla zaznamenána společně se slovem *pes*, patřila: *hlídací, lovecký, služební, toulavý, policejní, starý, ovčácký, černý, divoký, věrný, vzteklý*. Nejčastějšími slovesy byla: *štěkat, výt, pokousat, vrčēt, běžēt, vrhnout se, vyskočit, očichávat, hlídat, napadnout*.

Získané excerpce jsem roztřídila do následujících skupin:

a) **Zvuky**

K nejběžnějším projevům psa patří samozřejmě projev zvukový. Do této skupiny spadá 10 jednotek, přičemž tyto excerpce se spolu se slovem pes objevovaly nejčastěji: *štěkat, výt, kňučet, vrčēt*, dále to byla slovesa: *bafat, hafat, ňafat, rafat, skučet a funět*. U některých sloves je patrná motivace vzniku z citoslovcí haf → hafat, raf → rafat.

- Pokud **pes** neustále **štěká** a ruší tak sousedy, zejména v době nočního klidu, nastává problém. **Pes** přirozeně **štěká** pouze tehdy, když se někdo cizí objeví na schodišti. [Falappi, Rino: Psi: poznávání, výběr, péče a chov. Ikar, Praha 2001]

b) **Pohyby**

Dále se objevila poměrně obsáhlá skupina 28 jednotek, které se týkaly pohybů psa. Pes je spojován s obecnými pohyby jako: *běhat, skákat, vyskakovat (radostí), pobíhat (kolem), ležēt, sedēt, plazit se, plížēt se, klusat, cválat, pelášit, řítit se, hnát se, chodit sem a tam*, jednou se objevilo i *capkat*. K typickým projevům patří pohyb různých částí těla, především ocasu: *vrtět ocasem / oháňkou, bouchat ocasem, mávat ocasem, stáhnout ocas mezi nohy*; uší: *stáhnout / nastražit uši*. Charakteristické psí zvyky dále odráží verba: *couvat, točit se v kruhu, motat se, chvět se, otřást se, škubat sebou, naklonit hlavu, zvedat nožku*.

- Udělala to, z verandy se radostně zvedl **pes**, **vrtěl ocasem**, začal **vyskakovat**. „Pomalou, Astore, pomalu,“ krotila ho, „jdeme jenom do zahrady.“ [Neužilová, Marcela: Oheň tajemství. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2007. ISBN 978-80-7195-099-8]

c) **Činnosti a chování**

Do této kategorie se dostalo 42 jednotek. Na základě českého korpusu můžeme popsat klasické činnosti a chování psa. Pes může být agresivní a nebezpečný: *napadnout, (za)útočit, zakousnout, vrhnout se, zabít, roztrhat, bojovat, prát se*, na druhou stranu je pes i ochráncem: *chránit, bránit, zachránit*. Dále tato skupina zahrnuje řadu dalších charakteristik, zdůrazňuje se výborný psí čich: *větřit, čenichat, čmuchar, jít po stopě, lovit*, schopnost poslouchat, učit se: *aportovat, dát pac, panáčkovat, zvednout se na zadní*. Podstatné ve vztahu ke psovi jsou také excerpce: *honit se za svým ocasem, utíkat*

s ocasem mezi nohama, vběhnout do cesty, chlemtat, žrát, jít s vyplazeným jazykem, následovat (někoho), napínat / škubat vodítka, drbat se, tisknout se, být radostí bez sebe, supět, slintat, lisat se, spát, loudit, žebrotit, prohrabávat odpadky, či ostráknout čůrkem, vykonat potřebu a obskakovat.

- **Pes zaútočil** na 44letého muže, kterému způsobil zranění hlavy a pravého stehna. Zranění si vyžádalo léčení v délce jednoho měsíce. [Právo, 12. 3. 2007]

d) Účel využití

Do této skupiny spadá 22 jednotek. Řada adjektiv popisuje účelové využití psa. Najdeme zde excerpce: *hlídací, lovecký, služební, policejní, vojenský, (speciálně) vycvičený, pastevecký, honičí, bojový, slepecký, pracovní, honácký, myslivecký, saňový, vodící, asistenční, laboratorní, tažný, záchranný, lavinový*. Využití psa v lidském životě je nesporné. Specifické výrazy jsou pak *canisterapeutický* a *hypoalergenní*. Výraz *canisterapeutický* je založen na dvou slovech „canis – pes“ a „terapie - léčení“ a znamená tedy léčení prostřednictvím psa. Pes působí jako „terapeut“, který ovlivňuje psychiku lidí. Ne nadarmo se říká, že pes je nejlepším přítelem člověka. Majitelé pejsků vědí, že už jenom samotný pohled na zvíře vyvolává úsměv na tváři. Hypoalergenní psi našli zase své uplatnění v rodinách s alergiky. Tito psi patří k bezsrstým plemenům, která nelínají, a proto do okolí nevylučují takové množství alergenů jako běžní psi.

- Asistenční **canisterapeutický pes** je určen především pro děti s tělesným, mentálním či kombinovaným postižením. Pro tyto děti představuje takový pes komunikační most mezi ním a okolím, pomáhá jako motivační prvek při léčebných a rehabilitačních programech (<http://www.pestraspolcnost.cz>).

e) Vzhledové a povahové vlastnosti

Kategorie vzhledových a charakterových vlastností obsahuje 51 excerpce. Barvy srsti se týkalo 6 jednotek: *černý, bílý, hnědý, žíhaný, zrzavý, šedý, zlatý*. Početnou skupinu, 27 excerpce, pak tvořila adjektiva vzhledového charakteru. V češtině se pes nejčastěji pojí s adjektivy typu: *velký, starý, malý, dospělý, mladý, obrovský, hladový, svalnatý, silný, veliký, chundelatý, pěkný, mohutný* dále můžeme zmínit adjektiva *městský, tlustý, hubený, elegantní, uvázaný, robustní, ubohý, huňatý, vypelichaný, prašivý*. Kromě toho texty obsahují některé názvy některých plemen: *ovčácký, salašnický, grónský, jelení*. Na základě korpusových excerpce můžeme vyčlenit povahové rysy psa. Nejčastěji se

opakovala adjektiva: *toulavý, věrný, vztekly, zlý, klidný, inteligentní, poslušný, zuřivý, oddaný, přátelský, přítulný*, dále jsem zaznamenala výrazy: *hodný, hloupý, neposlušný*, anebo: *hravý, živý, citlivý*. Vidíme, že povahové vlastnosti psa jsou navzájem v rozporu.

- A v následujícím okamžiku to vyšlo ze stínu: **obrovský chundelatý černý pes**, který si to kradmo namířil přes trávník a Křivonožka mu běžel po boku. [Rowling, Joanne K.: Harry Potter „a vězeň z Azkabanu. Albatros, Praha 200]

Shrnutí

Stejně jako obraz *kočky* se obraz *psa* na základě získaných excerpce z národních korpusů výrazným způsobem neliší. Pokud se podíváme na excerpovaný materiál blíže, zjistíme, že obraz *psa* v ruštině i češtině formují podobné příznaky. Jedná se především o zvuky, které pes vydává, vzhled, určitý způsob pohybu a chování.

V ruštině i češtině patří k nejběžnějšímu hlasovému projevu psa štěkání. Na základě sesbíraných jednotek se také dozvíme, že vzhled zvířete je spojován především s velkými rozměry. Pes je vnímán jako zvíře velké“, robustní, silné, svalnaté, často hladové s „hustým kožichem. Jeho srst může mít různé zbarvení, nejčastěji je ale spojován s barvou černou a zrzavou. Kromě toho oba jazyky také popisují vnější vzhled *psa* na základě různých částí těla, rozlišují ocas, uši, nohy, drápy, zuby, srst, tlapy, čenich. Ze smyslů se nejvíce zdůrazňuje vynikající čich. Příslušníci obou jazyků vyčleňují také některá plemena (*борзая собака, ovčácký pes*). Pokud se zaměříme na povahové vlastnosti, opět velké rozdíly mezi češtinou a ruštinou nenajdeme. Na jednu stranu je pes věrným, oddaným společníkem člověka, ale na druhou stranu z obou jazykových fondů číší negativní konotace „agrese“, „neposlušnost“, „toulání“, „agrese“ a „prudká povaha“. Současné texty dále zaznamenávají nespornou užitečnost psa v lidské společnosti. Nejedná se jenom o tradiční roli psa jako lovce, ochránce a hlídače, ale do popředí se dostávají novodobější funkce společenská. Z projevů psa může vycítit pozitivní emoce: lásku, radost, náklonnost, i negativní: strach, nespokojenost, úzkost, vztek.

2.3. Frazeologismy s komponentem *kočka a pes* v ruském a českém jazyce

V této části diplomové práce se zaměřím na analýzu frazeologismů s komponentem *kočka a pes*. Frazeologismy hrají v jazykovém obrazu světa důležitou roli, jelikož frazeologie odráží lidské představy o světě. Dlouholeté soužití člověka a těchto domácích zvířat se v ní zákonitě muselo odrazit.

Cílem výzkumu v této části bude stanovení univerzálnosti a specifčnosti frazeologických jednotek s komponenty *kočka a pes* v ruském a českém jazyce.

Analýzovaný materiál jsem vy excerpovala především z frazeologických a výkladových slovníků, popřípadě z národních korpusů. Typologie zkoumaného materiálu zahrnuje ustálená přirovnání, přísloví a rčení. V ruštině jsem převážně čerpala z následujících slovníků: *Большой словарь русских народных сравнений* od V. M. Mokienka a T. G. Nikitinové, *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных* autorky T. V. Kozlovové, oporou pro mě byla také publikace *Rusko-český frazeologický slovník* od L. Stěpanové. Ke stěžejním zdrojům české excerpce patřily *Slovníky české frazeologie a idiomatiky* F. Čermáka, *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice* od E. Mrhačové a R. Ponzové, *Česko-ruský frazeologický slovník* V. Mokienka a A. Wurma, popřípadě další publikace uvedené v bibliografii. Na základě výše uvedených slovníků se budu snažit najít české protějšky k ruským frazeologismům.

Na následujících stránkách roztřídím české a ruské frazeologismy podle míry mezijazykové ekvivalence s cílem vyčlenit výrazy, které jsou pro oba jazyky společné a naopak specifické pro daný jazyk. Při analýze této problematiky budu vycházet z funkční a sémanticko-stylistické klasifikace od autorů V. Mokienka a L. Stěpanové, kterou jsem uvedla v teoretické části. Vzhledem k charakteru mé práce tuto klasifikace mírně pozměním. Budu se opírat o následující dělení:

- **Částečná ekvivalence** – pro účely mé práce spojím jak úplnou ekvivalenci (rovnocenné ekvivalenty z hlediska sémantiky, obraznosti, mají stejnou strukturu a přenesený význam), tak ekvivalenty částečné (frazeologismy se liší určitým aspektem, například synonymickými komponenty větším, či menším počtem komponentů aj., jde také o rozdíly, které vyplývají z gramatického uzpůsobení jazyka, či posloupnost komponentů). Tyto změny

nemají vliv na význam frazeologické jednotky, kromě toho je řada vědců přesvědčena, že úplná ekvivalence ani neexistuje, že se vždy najde nějaký odstín významu, stylistiky apod.

Dále se budu přidržovat zvolené klasifikace:

- **Relativní ekvivalenty**
- **Frazeologické analogy**
- **Bezekvivalentní frazeologismy**

Nejprve prozkoumám frazeologické jednotky s komponentem *kočka (kocour)-кошка (кот)* a posléze na frazeologismy s komponentem *pes - собака / пес*. V této práci budu uvažovat taktéž adjektivní deriváty od názvů těchto zvířat. Celkově bylo vyexcerpováno více než 325 frazeologických jednotek, z toho 82 ruských a 51 českých frazeologismů s komponentem *kočka (kocour)*, 118 ruských a 74 českých frazeologismů s komponentem *pes*. Pro lepší přehlednost jsou příklady v kapitolách uváděny v tabulkách. Nejsou zastoupeny všechny jednotky, pouze část excerpovaného materiálu. U některých excerpovaných jednotek uvedu i jejich etymologii, což bude bezesporu zajímavým elementem pro pochopení daného výrazu. Základním pramenem v této oblasti bude slovník *Историко-этимологический справочник* A. Biericha, V. Mokienka a L. Stěpanové, popřípadě budu čerpat z internetových zdrojů. U některých obrátů uvádím také příklady z národních korpusů, internetu, či vlastní pro lepší pochopení výrazu.

2.3.1. Frazeologismy s komponentem *kočka (kocour) – кошка (кот)*

Částečná ekvivalence

Do kategorie úplné ekvivalence jsem zařadila 45 ekvivalentních frazeologismů. V následující tabulce uvedu některé z nich:

ловкий как кошка	mrštný jako kočka
караулить как кошка добычу	číhat na něco jako kočka na myš
ластиться к кому-то как кошка	lísat se k někomu jako kočka

фыркать как кошка	prskat jako kočka
таскать с собой что как кошка котят	přenášet něco jako kočka koťata
выглядеть как кот в сапогах	vypadat jako kocour v botách
покупат кота в мешке	kupovat kocoura v měchu (zast.) kupovat kočku v pytli
мартовский кот	mlsný kocour
глаза горят как у кошки	svítit očima jako kočka
(жить / ладить) как кошка с собакой	(mít se rádi / snášet se) jako kočka a pes
Чёрная кошка дорогу перебежала кому	Černá kočka komu přeběhla přes cestu

V této skupině se nachází frazeologismy se stejným významem a strukturou, či strukturou velmi podobnou. Změny mohou probíhat na úrovni sloves, např. být x mít: *быть живучим как кошка – mít život jako kočka*, zvrátané a nezvrátané konstrukce: *глаза светятся как у кошки – svítit očima jako kočka* a jiné menší odlišnosti.

Nejčastěji zde převládají přirovnání, která vyjadřují určitou lidskou vlastnost, činnost anebo stav. Ze získaných excerpce lze vyčíst pozitivně i negativně zabarvené skutečnosti a hodnocení. Řada srovnání vznikla na základě reálných skutečností, které člověk vyzoroval z chování kočky, vzhledu, vlastností (mrštnost, lísavost, tichá chůze). Tento fakt potvrzuje i přirovnání (*žít / snášet se) jako kočka a pes* (žít v neustálých sporech). Uvedený frazém vychází ze stereotypní představy o vzájemné nenávisti těchto dvou tvorů, ve skutečnosti ale mohou vedle sebe bez problémů koexistovat. Tento výraz patří k univerzálním, jelikož má své ekvivalenty jak ve slovanských, tak v neslovanských jazycích, např. ang. *to live like cat and dog*, pol. *żyć z kimś jak pies z kotem*, srb. chor. *живјету као пас и мачка* (Mokienko 2008: 303). V této kategorii se nachází frazeologismy univerzální, které jsou ekvivalentní v obou jazycích.

Některé frazeologizmy nejsou založeny na zkušenosti se zvířaty, například frazém *vypadat v něčem jako kocour v botách* má motivační zdroj jiného původu. Oba jazyky převzaly tento výraz z francouzské pohádky Ch. Perraulta o kocourovi v sedmimílových botách (SČFI „1 2009: 159). Výraz se používá neutrálně, anebo posměšně a označuje

člověka, který má nadměrně velkou obuv.

Několik frazeologismů má v češtině úplný ekvivalent, ale řadí se k zastaralým, např. *купить kota в мешке* – *kupovat kocoura v měchu*, který je tedy archaický. Uvádí jej J. Zaorálek ve své sbírce Lidová rčení. Znamější výraz v češtině *kupovat zajíce v pytli* by byl relativním ekvivalentem a můžeme se setkat i s obměnou *kupovat kočku v pytli*, jež spadá do kategorie částečné ekvivalence. Vidíme, že se opět jedná o frazeologismus internacionální povahy. Výraz pochází ze středověku, kdy se podvodníci snažili prodávat kocoura místo zajíce či králíka (БМС 1998: 309). Angličané například obraz kočky zaměnili obrazem prasete (*buy a pig in a poke* - *kupovat prase v pytli*). V Německu se ustálil výraz s kočkou hned v několika variantách, a právě prostřednictvím němčiny se frazeologismus dostal do češtiny. (<http://supermif.com>). Do ruského jazyka proniknul jako kalk z fran. *acheter chat en poche*. (БМС 1998: 310)

Český obrat *mlsný kocour* se používá ve dvou významech. První význam označuje chlápěného, často staršího muže, a druhý označuje člověka mlsného, vybíravého v jídle. První význam odpovídá ruskému *мартовский кот*, výrazy se liší pouze adjektivem *мартовский* a *mlsný*. Drobné změny mohou tedy probíhat na lexikální úrovni. Pokud se vrátíme ke druhému významu českého obratu, zjistíme, že se frazeologismy rozcházejí a o ekvivalenci mluvit nemůžeme.

Kromě výše zmíněných příkladů k úplné ekvivalenci řadím frazémy neverbální povahy, např. *kočičí muzika* – *кошачья музыка*, *kočičí zlato* – *кошачье золото* (jedná se o napodobeninu zlata), *kočičí chůze* – *кошачья походка* (o lehké a neslyšné chůzi). K této skupině bych přiřadila ještě slovní spojení *kočičí oko* – *кошачий глаз* (minerál, tzv. chrysoberyl medové barvy, který svítí stejně jako kočičí oči). Pro zajímavost ještě uvedu spojení *kočičí oči*, které se vyskytuje v češtině i ruštině a označují styl líčení: *Осваивать технику нанесения макияжа кошачий глаз лучше, начав с изучения правильных пропорций и направления стрелок на веках. Чтобы придать взгляду кошачий шарм, нужно визуально удлинить и приподнять внешний уголок глаза.* (<http://mjusli.ru>)

Zajímavý je také poslední ekvivalent v tabulce, který označuje sérii neúspěchů, neštěstí. Dříve se věřilo, že černá kočka je ztělesněním zla. Příčinu můžeme hledat v symbolice černé barvy, která je v mnoha kulturách spojována se smrtí, zlem apod. (http://phrase_dictionary.academic.ru).

Kromě toho se v této skupině vyskytuje několik větných frazémů. Jejich struktura je mírně odlišná, především z důvodu gramatického uzpůsobení jazyka, objevuje se

v nich i synonymická záměna, např. *Ночью все кошки серы* – *Potmě jsou všechny kočky černé*, rčení poukazuje na to, že ve tmě se nám těžko rozlišuje, hůře vidíme a v přeneseném významu označuje situaci, kdy je těžké určit, jaký kdo je. Lenost a neochota přičinit se k lepšímu životu je spojována s příslovím *Рáда кошка рыбы jí, але до воды се jí нехсе.* – *Лакома кошка до рыбки, да в воду лезть не хочется.*

Relativní ekvivalenty

V této kategorii se nachází 10 frazeologismů, například:

это коту под хвост	je to pro kočku
облизываться как кот на сметану	olizovat se jako mlsný pes
злой как кошка	zlý jako pes
ходить как кот вокруг горячей каши	chodit kolem něčeho jako pes kolem horké kaše
блестеть, как у кота яйца	lesknout se jako psí kulky
не все коту масленица	není každý den posvícení
кого где как кошек на помойке	je jako psů koho
кошачий концерт	(hudba) jako když tahá kočku za ocas

Do této skupiny řadím relativní ekvivalenty *это коту / кошке под хвост – je to pro kočku*, které se mírně liší strukturou a tóninou. Ruský frazeologismus označuje něco, co je zbytečné, marné. České rčení označuje něco, co za nic nestojí, je to k ničemu. Situaci si můžeme objasnit na příkladech z ruského a českého národního korpusu:

- *Хозяин вздохнул с облегчением, но рано – выхлоп оставался все таким же дымным. «Вся работа коту под хвост, – решил он, – видно, нужен ремонт посерьезней».* [Анатолий Вайсман. Широко зажмурясь... (2004) // «За рулем», 2004.04.15]
- *V inkriminovaný den volal ve chvíli, kdy už hokejisti dávno nastupovali na led a já stále ještě stepovala v mrazu před halou, a lehce neuroticky se dožadoval, abych mu zadala souřadnice, respektive adresu, jelikož bez ní mi byla navigace*

poněkud pro kočku a on už dvacet minut bloudil po Vysočanech . . . [Story, č. 35/2007]

Obrat *být pro kočku* je přejatý německý frazeologismus z bajky Burcharda Waldise o kováři a jeho kočce. Kovář se rozhodl, že pro své zákazníky bude pracovat zdarma. Zákazníci však kováři za jeho služby pouze děkovali. Proto kovář ve své dílně uvázal tlustou kočku a zákazníkům říkal: „To je pro kočku“. Nakonec kočka zemřela hladu a kovář se od té doby začal chovat opět jako obchodník (Kovářová 2000: 115). Časopis Naše řeč dokonce uvádí, že dříve měl tento výraz v češtině vulgární nádech (<http://nase-rec.ujc.cas.cz>). Dané frazeologismy neodráží skutečné chování kočky, jedná se pouze o expresivní komponent.

Výraz *не все кому масленица* znamená, že nelze žít pouze bezstarostně, zákonitě musí nastoupit těžké časy. Jedná se o ruský obrat, který vznikl zkrácením pořekadla *He все кому Масленица, будет Великий пост*. Ruský frazém je spjat s lidovou kulturou, konkrétně se slavnostmi Maslenica (Masopust). Jedná se o starobylý svátek, slaví se konec zimy a vítá se jaro. V tuto dobu se pečou bliny (palačinky) oválného tvaru, které jsou symbolem Slunce a obnovy života po zimním spánku. Podávají se společně s mlékem, smetanou, či zakysanou smetanou, tedy oblíbenými pochoutkami kočky. Po tomto veselém svátku nastupuje Velký půst, doba odříkání, konec veselí a zábav (Поле 2013: 119). V češtině se vyskytuje relativní ekvivalent, který má podobnou strukturu, ale výraz se liší reáliemi *Масленица – posvícení* a v češtině navíc chybí komponent *kočka*. Posvícení je lidová slavnost, která souvisela se svěcením kostela. V tuto dobu probíhala hostin a pekly se koláče (<http://cojeto.superia.cz>). Rčení *není každý den posvícení* znamená, že člověk se nemůže mít pořád dobře.

V některých případech se můžeme setkat se záměnou komponentů *kočka – pes*, přičemž struktura výrazu zůstává stejná. Například o předmětech, často kulatých, které se výrazně blyští, můžeme expresivně říci *блестеть, как у коты яйца*, v češtině pak *lesknout se jako psí kulky*. V ruštině má frazém ještě jeden význam. Označuje dokonale uklizenou místnost. Obě přirovnání jsou pravděpodobně založena na mycích praktikách zvířat.

Částečná záměna obraznosti je zřejmá „i v následujících frazémeh. V ruštině lze velmi zlou osobu přirovnat ke kočce a v češtině ke psovi *злой как кошка – зlý jako pes*. Tuto dvojici lze považovat za částečně ekvivalentní, jelikož dochází pouze k záměně domácích zvířat. V těchto přirovnáních se opět výrazně projevuje antropocentrický

pohled na svět, obrazy zvířat mají pejorativní hodnocení. Záměna obraznosti je také patrná ve dvojici *облизываться как кот на сметану* – *olizovat se jako mlsný pes*, tedy mít na něco velkou chuť, po něčem toužit. Uvedené frazeologismy jsou motivovány chováním zvířat. V ruštině má přirovnání ale ještě druhý význam. Popisuje muže, který se chlípně a žádostivě dívá na mladou dívku.

Pokud chceme v ruštině vyjádřit situaci, kdy se vyhýbáme a obcházíme problém, použijeme obraz kocoura *ходить как кот вокруг горячей каши*, kdežto v češtině se setkáme s obrazem psa *chodit kolem něčeho jako pes kolem horké kaše*. Stejně tak ale v češtině můžeme použít obraz kocoura, v tomto případě by se jednalo o úplný ekvivalent.

Záměnu obraznosti a vidíme i ve výrazech *кошачий концерт* – *hudba jako když tahá kočku za ocas*, které popisují kakofonii, nepříjemné zvuky. V ruštině se jedná doslova o kočičí zvuky, toto ustálené spojení je zřejmě motivováno nočními pochůzkami koček. V češtině je tato situace vyvolána vnějším podnětem, taháním kočky za ocas.

Frazeologické analogy

Frazeologické analogy pojímají 20 jednotek.

язык блудлив что кошка	mlít hubou jako pes ocasem
кошка в дыбошки	ježít vousy jako kocour
влюбленная как кошка	zamilovaný až po uši
метаться как угорелая кошка	uhánět, jakoby mu za prdelí hořelo
тянуть кота за хвост	leze to z něj jako z chlupaté deky
кот заплакал чего	je čeho jako šafránu
дрычаться как кошка	střídat (partnery) jako ponožky
кошки скребут на сердце / на душе у кого	je mu úzko (těžko) u srdce, srdce se mu svírá úzkostí, není mu do skoku
кот Леопольд	dobrák od kosti
ни кошки ни ложки у кого	sám jako kůl v plotě

Ruský frazeologismus *язык блудлив что кошка* značí mnoho a bezvýznamně tlachat. Český jazyk nabízí pro tento význam frazeologický analog s jinou obrazností

a strukturou *mlít hubou jako pes ocasem*. Význam frazeologismu se dá nepřímou odvodit z jeho obraznosti. Typickým chováním psa je vrtění ocasu, „a toto vrtění je přirovnáno k lidským ústům, která se nezavřou, např. „*Hanka celý den mlela hubou jako pes ocasem, bylo to k nevydržení!*“

O člověku, který se rozhněval, rozčílil, můžeme v ruštině říci *кошка в дыбошки*. Slovo *дыбошки* označuje *дыбы* zadní nohy zvířete, *в дыбошки* tedy značí stavit se na zadní Zvíře, které se staví na zadní, symbolizuje vztek a obranný postoj. V češtině můžeme použít přirovnání *ježít vousy jako kocour*. Do skupiny frazeologických analogů jsem je zařadila, jelikož jejich obraznost a komponenty se odlišují. V těchto frazeologismech se projevuje zkušenost se zvířaty a vyzorované chování, které se metaforicky přenáší na člověka.

Člověk velmi silně a vášnivě zamilován se v ruštině popisuje přirovnáním *влюблен(а) как кошка*. Jedná se o poměrně frekventované přirovnání, což dokládá i počet výskytů v ruském národním korpusu. Jako příklad můžu uvést: „*Я его с детства помню, и была в него влюблена как кошка, но он оставался для меня много лет великим и недостижимым.*“ [Владимир Высоцкий. Роман о девочках (1977)]. V češtině se objevuje frazeologický analog se somatickým komponentem *zamilovaný až po uši*. V obou případech se jedná o intenzifikaci stavu.

Se sexuální chtivostí kočky souvisí frazeologismus *дрочиться как кошка*, který přeneseně označuje nevázané chování člověka, časté střídání partnerů. Čeština ve frazeologii kočce chlípnost nepřisuzuje (sexuální projevy jsou spojovány spíše s kocourem- *mlsný / starý kocour*). Zde se nabízí analog *střídat (párny) jako ponožky*, ve které vidíme asociaci s častým střídáním ponožek a partnerů.

Výraz *тянуть kota за хвост* má v ruštině dva významy. Za prvé zbytečně protahovat, oddalovat nějakou činnost, anebo nudně mluvit, otálet s odpovědí a přivádět tím někoho k šílenství. Analogem ke druhému výrazu je český úsloví *leze to z něj jako z chlupaté deky*, ve významu mluvit pomalu a rozpačitě. Ruský obrat se se objevil spolu s dalšími výrazy *тянуть канитель*, *тянуть время*, které mají stejný význam, tedy něco natahovat. Existuje ale také jiný názor, který spojuje obrat s fran. *tenir le diable par le queue* (dos. chytat čerta za ocas). Dříve mezi lidmi tradovala pověra, že v těžkou chvíli ani čert nepomůže, a proto se zoufalý člověk snaží zachytit alespoň jeho ocas (БМС 1998: 310).

O velmi malém a nevýznamném množství se v ruštině říká *как кот наплакал*,

např. ve vztahu k penězům „*А денег у меня – кот наплакал. Самое большое, что на три пирожных.* (М. Зощенко) (<http://phraseologiya.academic.ru>). V češtině ekvivalent s komponentem kočka nenajdeme, ale s malým, nevýznamným množstvím souvisí obraty *spočítat na prstech jedné ruky*, což odkazuje na skutečnost, že jich na ruce není tak mnoho, anebo *je toho jako šafránu*. Tento český frazeologismus souvisí se vzácným výskytem šafránu v českých zemích (SČFI 1 2009: 351). Někteří badatelé hledají původ ruského frazeologizmu v lidové písni (БМС 1998: 309):

Идет кисанька из кухни,
У ней глазоньки напухли.
- О чем, кисанька, ты плачешь?
- Как мне, кисанке не плакать:
Повар пеночку слизал
А на кисаньку сказал.

Kočky samozřejmě nepláčou jako lidé a velké množství slz se od nich nedá očekávat. Proto se o nevelkém množství ironicky používá frazeologismus *кот наплакал*.

Přirovnání *метаться как угорелая кошка* popisuje velmi rychlý, nepřičetný běh. V ruštině se původně se vyskytoval obrat *как угорелый* a později byl doplněn komponentem *кошка*, aby zvýšil expresivitu a obraznost komponentu (БМС 1998: 311). V češtině můžeme použít například analog *běžet, jakoby tu u prdele hořelo*, anebo *letět jako namydlený blesk*.

Кошки скребут на душе / на сердце у кого – výraz, kterým se popisuje stav smutku, stesku, nepokoje, někomu se svírá srdce úzkostí. Původ daného výrazu je nejasný, ale můžeme se s ním setkat v některých dílech ruských spisovatelů, či v následujícím úryvku dopisu od P. I. Čajkovského: „*Сестре, слава богу, гораздо лучше. Все ожили и сделались веселее. Но у меня на душе все-таки кошки скребут. Завтра или послезавтра уезжает Алексей, и мне разлука с ним не легко дастся*“ [П. И. Чайковский. Переписка „с Н.Ф. фон-Мекк (1880)]. Podle některých zdrojů zapříčinily zrod frazeologismu ostré kočičí dráпки, které mohou ublížit křehké lidské duši. Dané teorii nahrává i fakt, že kočky rády usedají svému majiteli na hrud' a provádí pomocí svých tlapek masáž blízko srdce

(<http://vashipitomcy.ru>). V češtině se podobný frazeologismus s komponentem kočka nenachází. Tento mučivý pocit u srdce popisují analogy *srdce se mu svírá úzkostí*, *je mu těžko u srdce*, které mají stejný význam, ale jinou strukturu a obsah komponentů.

K ruským reáliím odkazuje spojení *кот Леопольд*. Tento výraz je žertovným

označením mírumilovného, dobráckého člověka, který se vyhýbá všem hádkám (Stěpanova 2007: 337). Dané spojení se rozšířilo díky animovanému filmu Dobrodružství kocoura Leopolda od A. Reznikova. Hlavní hrdina kocour Leopold se neustále střetává se dvěma nezbednými myškami. Na konci každé série kocourek opakuje své moto «Ребята, давайте жить дружно» (<https://ru.wikipedia.org>). V českém jazyce se o dobrém a hodném člověku říká *je to dobrák od kosti*.

Ни кошки ни ложки у кого – frazeologismus, který má v ruštině dva významy. První význam popisuje osamělého člověka, bez rodiny a přátel, druhý se používá ve vztahu k nemajetnému, chudému člověku. Analogem prvního významu může být v češtině obrat *být sám jako kůl v plotě*, či analog s komponentem pes *být opuštěný jako ten pes*. Ke druhému významu se hodí frazeologismus *žít jako žebrák*.

Bezekvivalentní frazeologismy

Do této skupiny jsem zařadila 6 jednotek:

кошкины горы	vrchní část pece
блатная / ветошная кошка	prostitutka
валютная кошка	prostitutka vyvážená do zahraničí za výdělkem
делать по-кошачьи что	dělat něco potají, tajně
отольются кошке мышкыны слёзки	člověk bude po zásluze potrestán
чувствовать, как кошка землетрясение	mít předtuchu

Ustálené spojení *кошкины горы* v češtině nenajdeme. Spojení slov označuje vrchní část ruské pece, kde se spí. Je známo, že kočka ráda vyhledává teplá místa a je mnohem méně citlivá na kontakt s horkými předměty, a proto dokáže celé hodiny ležet na rozpálené střeše, nebo horké peci (<http://koshki.dljavseh.ru>).

2.3.2. Frazeologismy s komponentem *pes* – *собака* / *pes*

Částečná ekvivalence

Do této skupiny jsem zařadila 67 frazeologických jednotek, které si v obou jazycích odpovídají. Ze získaných excerpce můžeme zmínit následující:

собачья погода	psí počasí
собачья преданность	psí věrnost
выть как собака на луну	výt jako pes na měsíc
сердитый как собака	vzteklý jako pes
побить как собаку	zbít jako psa
быть как собака с собакой <i>с кем</i>	být na někoho jako pes
бросить (что кому) как собаке кость	hodit (někomu něco) jako psovi kost
броситься на кого как бешеная собака	vrhnout se na někoho jako vzteklý pes
ленивый как собака	líný jako pes
как собака на сене кто	jako pes na seně
пора меж волка и собаки	hodina mezi psem a vlkem
как собак (нерезаных) кого	je koho jako psů
вилять хвостом перед кем	vrtět ocasem před kým

V této skupině se stejně jako v případě frazeologismů s komponentem *кошка* objevují frazeologismy zcela shodné, nebo s mírnými gramatickými, či lexikálními odchylkami. Z hlediska struktury se objevují převážně přirovnání. Řada přirovnání byla motivována vnějším vzhledem, jeho chováním, vlastnostmi. Většina frazeologismů, ve srovnání s kočkou, hodnotí psa velmi negativně. Projevuje se v nich antropocentrismus, tedy vnímání opozice člověk – zvíře. Pozitivní konotace nesou pouze frazeologismy *собачья преданность* – *psí věrnost*, *собачья покорность* – *psí pokora*, *верный как собака* – *věrný jako pes*, anebo přísloví *Собака лучший друг человека*. – *Pes je nejlepší přítel člověka*. I tato pozitivní přirovnání mohou být ale použita s negativním, ironickým podtónem, například ve vztahu k přehnané věrnosti.

Přirovnání s komponentem *pes* jsou v mnoha jazycích univerzální. Tento fakt má

své opodstatnění, jelikož pes byl domestikován už v době kamenné, byl dříve strážcem, proto asociuje zlost, např. *сердитый как собака – vzteklý jako pes*. Tato charakteristika psa se odrazila také v derivátech slova *pes*, například v ruštině sloveso *собачиться* značí urputně a vztekle se hádat, v češtině zase najdeme sloveso *štěkat na někoho*. Pes je dále spojován s těžkým životem *голодный как собака – hladový jako pes* (БМС 1998: 537, Мокиенко 2008: 630). V některých frazeologismech se projevuje nízké postavení psa a dominance člověka *убить как собаку – zabít jako psa, избить как собаку – zbit jako psa*. Negativní nazírání na psa má své kořeny v samotné Bibli, např. výraz *hodit psům* znamenalo odhodit nějakou přítěž, největší potupou pak bylo odhodit mrtvolu člověka psům (Ouředník 1994: 164).

Výraz *как собак нерезаных* označuje velké množství lidí. V češtině se můžeme setkat s kratší variantou *je koho jako psů*. Někteří ruští lingvisté zastávají názor, že výraz je původem ruský a slovo *нерезаный* je zde významu *nekaastrovaný*, odkazuje tedy na velké množství psů kolem samice. Na druhou stranu tomuto názoru odporují další varianty srovnání *как собак небитых, как собак невешаных*, kde atributy pouze doplňují přirovnání *как собак*. Někteří badatelé spojují tato přičestí se slovesem *резать*, který má zde význam zabíjet něčím ostrým. Kratší varianty tohoto frazému se objevují v mnoha slovanských jazycích, což odkazuje na jeho pradávny původ (БМС 1998: 537). Přirovnání jako psů by také mohlo souviset se skutečností, že předchůdci psů dříve žili ve smečkách, což se mohlo odrazit i v tomto přirovnání.

Plně ekvivalentní frazeologismy *как собака на сене кто – jako pes na seně* popisují člověka, který má něco ve vlastnictví, ale nevyužívá to, a ostatním taky nedopřává. Frazém se vyskytuje v obou jazycích, jelikož se jedná o přejetý obrat z Ezopovy bajky. Pes v ní vystupuje jako zvíře chamtivé, které sedí na seně, a i když ho sám nejí, nedovolí se přiblížit ostatním (БМС 1998: 64).

Výraz, který najdeme v obou jazycích, je obrat *пора меж волка и собаки – hodina mezi psem a vlkem*, tedy doba ranního rozblesku, kdy ještě není světlo, ale není ani tma. V obratech vidíme mírné odlišnosti, synonyma *пора – hodina*, posloupnost komponentů. Toto rčení pochází z francouzského *entre chien et loup*, což v překladu znamená, že za šera nerozlišíš vlka od psa. Existuje také názor, že pes a vlk mají symbolický význam světla a tmy, pozitivní a negativní počátek ztělesněný v obraze věrného přítele a nepřitele (<http://lingua-rus.diary.ru>). Tento obrat je oblíbeným prvkem básníků, v ruštině jej použil například E. Puškin, v češtině J. Skácel.

Do této skupiny jsem zařadila také dva úplné ekvivalenty s druhovým komponentem *pucl / нудель a chrt / гончая*, které dokazují, že některé psí rasy s určitými predispozicemi a schopnostmi se uchytili v obou jazycích. Jedná se o frazeologismy *кудрявый как нудель – kudrnatý jako pucl* (o někom, kdo má nápadně kudrnatou hlavu) a *быстрый как гончая – rychlý jako chrt* (o rychlém běžci).

Dále sem spadají přirovnání, která nezahrnují komponent *pes*, ale obsahují například určitou část těla zvířete, v tomto případě ocas: *вилять хвостом перед кем – vrtět ocasem před kým* (podlézat někomu), anebo věc, se kterou je spojován: *как будто с цепи сорвался – je jako utržený z řetězu* (vyvádět, chovat se nepřístojně). V některých případech v jednom z jazyků komponent *pes* chybí, ale v druhém se nachází *сидеть как на привязи – (být) uvázaný jako pes u boudy*. Přirovnání vznikla na základě pozorování zvířecího chování a metaforicky se přenáší na člověka.

Relativní ekvivalenty

V této skupině se nachází 8 relativních ekvivalentů, například:

замёрзнуть как собака	být zmrzlý jako psí hovno
брехать собачей губой	lhát jako pes
собачий холод	zima jako v psí boudě
устать / измотаться как собака	být utahaný jako kočka
фыркать как собака	prskat jako kočka
ногти у кого как у собаки	mít drápy jako kočka

V této skupině se nachází především jednotky s částečnou záměnou obraznosti.

S pomocí frazeologismu *замёрзнуть как собака* se vyjadřuje pocit silného promrznutí. V češtině se komponent *собака* zaměňuje psí výkalem *zmrzlý jako psí hovno*. S velmi silnou zimou je spojen také druhý relativní ekvivalent v tabulce, který se liší struktuře a částečně v obraznosti. V češtině se jedná o zimu jako v psí boudě, tedy konkrétní místo, kde přebývají psi, a v ruštině vidíme, že se jedná o zimu psí. Ani jeden výraz se netýká charakteristiky psa.

Částečnou záměnu obraznosti vidíme také ve dvojici *брехать собачей губой – lhát jako pes*, konkrétně komponenty *собачья губа* a *pes*. Oba výrazy popisují člověka,

který nestydatě lže.

Podobně dochází k záměně obraznosti ve dvojici *измотанный как собака* – *utahaný jako kočka*. V ruštině je velmi unavený člověk přirovnáván k psovi, v češtině ke kočce, dochází pouze k záměně obrazu domácích tvorů. V češtině najdeme „i úplný ekvivalent *utahaný jako pes*.

Frazeologické analogy

V této skupině se nachází 34 jednotek, například:

гонять собак	chytat lelky
не буди спящую собаку	nedráždi hada bosou nohou, nehraj si s ohněm
каждая собака знает кого	známý jako falešný pětník
собаку съест на чём, в чём	mít něco v malíčku
ни одна собака где	ani živá duše
вешать собак на кого	nasazovat někomu psí hlavu
с собаками не сыщешь кого, что	je toho jako šafránu
надоесть, как собаке редька	mít koho, čeho plné zuby
любить кого, что как собака палку	mít rád koho jako pes kočku
Старую собаку новым трюкам не научишь	Čím kocour starší, tím ocas neohebnější
знать каждую собаку где	znát to kde jako své boty
старее поповой собаки	starý jako Metuzalém
у попа была собака	je to jak o červené punčošce
драть кого как собаку	honí davida
на кой пёс	kýho čerta

Rus. *гонять собак* znamená poflakovat se, lenořit. Český jazyk má pro tento význam frazeologický obrat *chytat lelky*. Ruský výraz má svůj původ v severoruském nářečí, kde jedním z významů slova *собака* byla hůlka, kterou se honily fenky, tedy „míč ve hře“ a obrat tedy znamenal honit míč. V dnešní době ale výraz ztratil svůj hravý nádech (БМС 1998: 536). V ruském jazyce existuje ještě spousta dalších variant

s komponentem *pes* popisující nicnedělání, například *дразнить собак, лаять на собак, на собаках шерсть бить, крутить псам хвост*.

Výrazem *не буди спящую собаку* se radí zbytečně neprovokovat člověka vzteklého a prudkého. Zmíněný obrat byl do ruštiny přejet z ang. *Let sleeping dog lie*. Tato slova pravděpodobně pronesl anglický básník G. Chaucer (БМС 1998: 538). V češtině se v této situaci uplatňují analogy *nedráždí hada bosou nohou*, či *nezahrávej si s ohněm*.

Ruský frazeologismus *каждая собака знает* označuje osobu, která je velmi známá, populární. Ruský korpus nabízí úryvek: „*И проходит без очереди, потому что его тут каждая собака знает*. [Андрей Волос. Недвижимость (2000) // «Новый Мир», 2001]. V češtině se o tomto člověku můžeme vyjádřit spojením *známý jako falešný pětník*, např. *Do hospody Pod lipou jsem chodil každý den, byl jsem tam známý jako falešný pětník*.

Typickým ruským frazeologismem je *собаку съест*. Tímto výrazem se označuje člověk zkušený, znalec ve svém oboru. V češtině ekvivalent se shodnou obrazností a strukturou nenajdeme. Můžeme jej ale přeložit analogem s jinými komponenty *мít něco в maličku*. Pokud se podíváme na etymologii ruského výrazu, zjistíme, že existuje několik názorů. První z nich spojuje frazeologismus s rolnickým prostředím. Práce v tomto prostředí byla velmi těžká, a proto se říkalo, že člověk by hladem snědl i psa. Druhá teorie souvisí s římským pořekadlem: *Lingua caninam comedit* (dos. snědl psí jazyk) ve významu neustále „žvanit“. Jiní zase tvrdí, že frazeologismus vznikl zkrácením pořekadla: *Собаку съел, а хвостом подавился.*, o člověku, který pracoval na něčem obtížném, ale zadrhl se na maličkosti. Tento obrat souvisel s tím, že psí maso není dobré, a sníst celého psa je tedy nemožné. Člověk, který to dokázal, dokázal téměř nemožné, proto se nazýval odborníkem. Třetí názor tvrdí, že není třeba objasňovat přímý význam, jelikož o pojídání psího masa se zmiňoval už řecký spisovatel Porfirij. V současné ruštině má slovo *собака* výraz symbolický a ne přímý, a význam vyplývá z jeho komponentů. Slovo *собака* označuje člověka znalého a šikovného, sloveso *съест* má význam získat určitou zručnost. Tento význam se upevnil ve frazeologismu *собаку съел*. Motivace tedy vychází z toho, že člověk se v určité činnosti stává mistrem, stejně jako pes (БМС 1998: 539).

Rus. *ни одна собака* je metaforou pro označení „nikdo“, např. *За дорогу они порядочно перезябли, но были, тем не менее, в хорошем расположении духа. — Ни*

одна собака не встретила! [Валентин Курицын. Томские трущобы (1906)].
V češtině můžeme v tomto kontextu použít výraz *ani živáčka, ani živá noha*.

V situaci, kdy je někdo nespravedlivě obviňován a je terčem pomluv se užívá frazeologismu *вешать собак на кого*. Čeština má podobný frazém s odlišnou strukturou a obrazností *nasazovat někomu psí hlavu*, který se také používá v negativním smyslu, pokud někoho pomlouváme, očeňujeme, či na něj svádíme to nejhorší. Použití si můžeme ukázat na následujících příkladech:

- *Все привыкли вешать собак на торгующие организации, и никому не пришло в голову подстегнуть производство.* [обобщенный. Накануне всесоюзного смотра // «Радио Всем», 1928].
- *Bylo mi vyčítáno, že opouštím po tolika letech televizi, která mě "udělala", nasazovali mi psí hlavu...Byla jsem překvapená, otrávená a na nic jsem raději nereagovala.* [Story, č. 20/2009]

Původ ruského výrazu má dvě varianty. První tvrdí, že slovo *собака* neoznačuje zvíře, ale jedná se o lidový název rostliny, která se věšela nepřítelům na oděv. Účelem bylo protivníka očarovat. Podle druhého názoru má výraz kořeny ve středověku, kdy se význačným lidé, kteří spáchali zločin ohrožující jejich čest, na záda věšel pes, se kterým museli běžet vymezenou vzdálenost (БМС 1998: 536). Český obrat souvisí s negativním náboženským nazíráním na psa a například Jan Blahoslav zapsal podobné rčení: „*Rádi by na něj, na chudinu, psí hlavu vstrčili*“. Češtině je také znám výraz *Psohlavci*, což byla přezdívka domažlických Chodů, která zprvu nesla negativní odstín. (<http://www.rozhlas.cz>). V obou jazycích pes vystupuje jako oběť, frazeologismy nejsou založeny na reálné vlastnosti psa. Obraznost frazeologismů se liší, v ruštině se psi věší a v češtině se metaforicky nasazují psí hlavy.

Zajímavým ruským výrazem je také *с собаками не сыщешь кого, что*. Daný obrat označuje situaci, kdy je velmi obtížně něco, nebo někoho najít. Frazeologismus naráží na lov, během něhož pes vyhledával poraněnou zvěř, anebo větil stopu (<http://russkayarech.ru>). V češtině se s podobným blízkým ekvivalentem nesetkáme, což poukazuje na specifčnost daného frazeologismu, ale situaci můžeme vyjádřit vzdáleným analogem *je toho jako šafránu*.

Ruské přirovnání *надоесть, как собаке редька* označuje situaci, kdy něco nebo

někoho nemůžeme vystát. V češtině se podobná situace, kdy se nám něco protiví, vyjadřuje frazeologismy s komponenty obsahující části lidského těla *mít něčeho, někoho plné zuby, mít někoho po krk*, např. *Už ho mám plné zuby, pořád se jen předvádí!*

V následujících dvou příslovích se můžeme setkat s odlišnou obrazností, jinými komponenty *Старую собаку новым трюкам не научишь* – *Čím kocour starší tím ocas neohebnější*. Sémantika těchto frazeologismů spočívá v tom, že starší lidé se drží svých zvyků, nové si neosvojí, a proto je zbytečné snažit se je změnit.

У пона была собака – těmito slovy můžeme v ruštině vyjádřit situaci, kdy někdo neustále opakuje tytéž slova, nebo stejné činy. Daný výraz má původ ve stejnojmenné pohádce, která je založena na neustálém opakování jednoho a toho samého slova: „*У пона была собака, он её любил, Она съела кусок мяса, он её убил, В землю закопал, Надпись написал: "У пона была собака, он её любил,..* (<https://ru.wikipedia.org>). Pokud chceme v češtině vyjádřit stejnou situaci, použijeme spojení *je to jak o červené punčošce*, např: *Je to jak o červené punčošce, pořád dokola se mluví o snižování deficitu veřejného rozpočtu, ale za posledních deset let k žádnému zlepšení nedošlo.*

V ruštině často figuruje především slovo *něc* v nadávkách: *на кой нѣс, нѣс знает*. Čeština nabízí v tomto případě analogy, ve kterých se nachází slovo čert: *kýho čerta, čert ví*.

Bezkvivalentní frazeologismy

Do této skupiny jsem zařadila 8 frazeologických jednotek, u kterých jsem v češtině nenašla frazeologický ekvivalent, či analog.

заживёт (что) как на собаке	většinou o ráně, zranění, rychle se to zahojí
бредить как собака в Пасху	dosl. štěkat jako pes o Velikonocích
собачья радость	levný, nekvalitní salám
видит собака молоко, да рыло ее коротко	něco co je lákavé, ale nedostupné
брать на собаку	omámit oběť narkotiky s cílem ji okrást

быть на собаке	odposlouchávat někoho
ездить на собаках	cestovat do jiného města a přese- dat z jednoho vlaku na druhý

Брехать как собака „в Пасху – jedná se o zastaralý frazeologismus, který souvisí s pověrou. Pokud bude pes ráno o Velikonocích štěkat směrem na východ, vypukne požár, pokud bude štěkat na západ, je to k neštěstí.

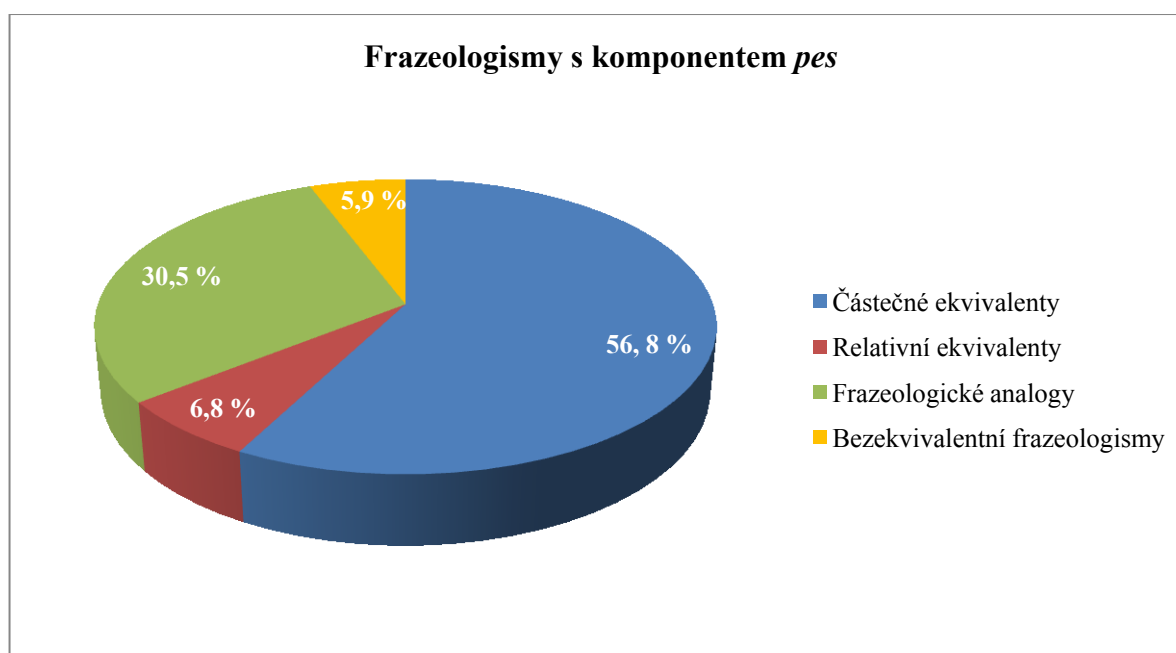
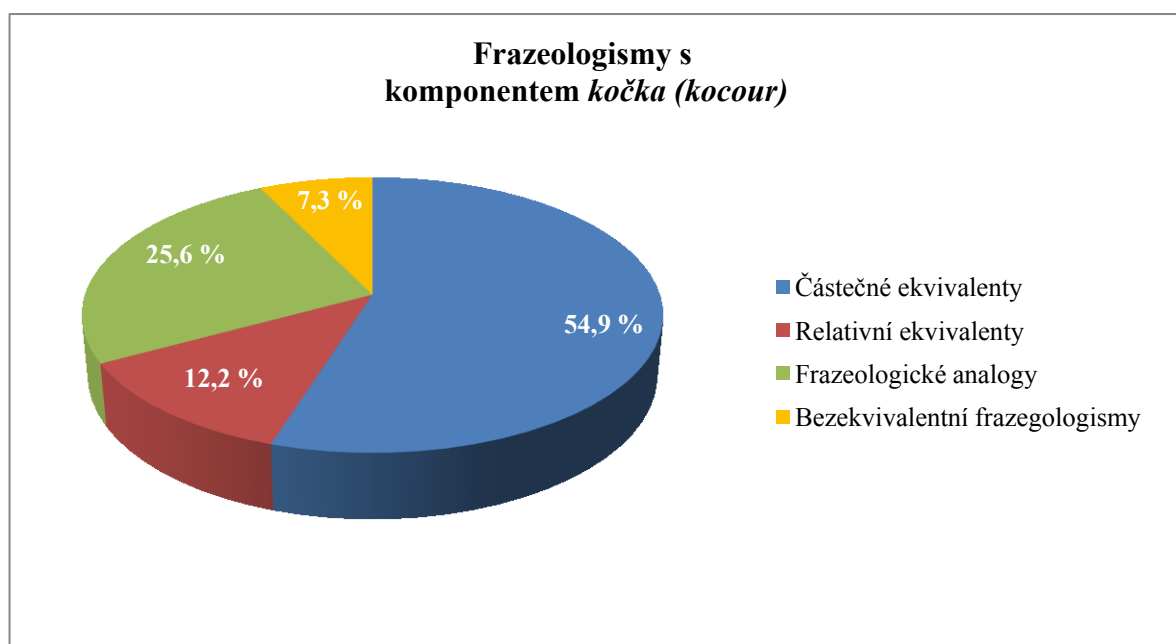
Výraz *ездить на собака*, dosl. „jezdít na psech“, v češtině nemá ekvivalent, jelikož slovo *собака* zde slangově označuje příměstský vlak. Tento výraz je spojen s ruským prostředím: *Едем на собаках из Москвы в Питер в пятницу утром от Ленинградского вокзала* (<http://teenslang.su>).

2.3.3. Statistické údaje

V následující tabulce uvedu kvantitativní statistiku výzkumu:

	<i>Кошка (kocour)</i>	<i>Пес</i>
Částečné ekvivalenty	45	67
Relativní ekvivalenty	10	8
Frazeologické analogy	21	36
Bezekvivalentní frazeologismy	6	8
Celkový počet frazeologismů	82	118

Ekvivalence v procentech:

ZÁVĚR

Cílem této diplomové práce je nalezení shodných a odlišných představ spojených s *kočkou* a *psem* v ruském a českém jazyce. K důležitým úkolům v této práci patřil popis příznaků, které formují obraz kočky a psa v ruštině a češtině základě výzkumu *Национального корпуса русского языка* a *Českého národního korpusu*, a srovnávací analýza ruských a českých frazeologických jednotek s komponentem *kočka* a *pes*. Při zkoumání národních jazykových korpusu jsem se zaměřila především na analýzu spojitelnost slova *kočka* a *pes* s *adjektivy* a *verby*. Získaný materiál jsem tématicky roztřídila do několika skupin. Excerpované frazeologismy byly klasifikovány podle funkční a sémanticko-stylistické klasifikace. Tato diplomová práce se zabývá dalšími důležitými dílčími úkoly, a to analýzou etymologie klíčových slov, analýzou významů slova *kočka* a *pes* na základě údajů slovníkových hesel obsažených v lexikografických zdrojích, které jsou nezbytnou složkou poznání každého výrazu.

Materiál pro mou práci jsem čerpala především z frazeologických slovníků, výkladových slovníků, slovníků etymologických, z jazykových korpusů a internetových zdrojů. Získané excerpcy spadají do dvou skupin: excerpcy frazeologické a excerpcy z jazykových korpusů. Z jazykového korpusu ruštiny bylo získáno 275 konstrukcí se slovem *kočka* a *pes*, z českého korpusu 247 excerpce se slovem *kočka* a *pes*, na základě kterých jsem popsala příznaky charakterizující tato domácí zvířata. Celkový úhrn frazeologických jednotek činil 325. S komponenty *кошка (кот)* a *собака / пес* bylo získáno 200 ruských frazeologických jednotek s komponenty *kočka (kocour)* a *pes* a 125 českých frazeologických jednotek. Všechny uvedené excerpcy jsou uvedeny v příloze.

Obsahová struktura práce zahrnuje několik složek: teoretickou část, praktickou část, závěr, resumé a přílohu.

Teoretická část je rozdělena do pěti částí, ve kterých jsou položeny teoretické základy kognitivní lingvistiky, jazykového obrazu světa, konceptu, lingvokulturologie a frazeologie.

První část teoretické práce se zabývá objasněním pojmu a klíčovou otázkou kognitivní lingvistiky. Jedná se především o problematiku součinnosti jazyka a lidského myšlení. Na tuto kapitolu navazuje další část teoretické práce, která se věnuje pojmu *jazykový obraz světa*. V této části čerpám z prací českých, ruských a polských lingvistů,

především jde o díla V. A. Maslovové, I. Vaňkové a některých dalších. Jazykový obraz světa vychází z poznatku, že každý jazyk si vytváří svůj obraz a vnímání okolního světa, ale střetává se také s univerzáliemi přítomnými i v ostatních jazycích. V rámci této kapitoly věnuji pozornost lingvokulturologii, která zdůrazňuje propojenost jazyka, kultury a mentality daného národu. Ve třetí kapitole vymezuji pojem koncept, který je základem jazykového obrazu světa a hlavním pojmem kognitivní lingvistiky a lingvokulturologie. V této části je věnována pozornost metodám popisu konceptu a příznakům, které koncept formují. Čtvrtá kapitola teoretické části pojednává o otázkách frazeologie. Nejprve se snažím zachytit vývoj ruské a české frazeologie, kde na několika řádcích popisují vývoj a hlavní představitele. Dále definuji pojem frazeologie a frazeologická jednotka, příznaky frazeologismu, a také uvádím několik klasifikačních hledisek frazeologismů. V poslední části teoretického oddílu se zaměřuji na aspekty, které ovlivňují vnímání jazykového obrazu světa i frazeologie ve vztahu ke kočce a psovi, jde především o vlivy historické a kulturní.

Praktická část diplomové práce je rozdělena na tři hlavní části. První je věnovaná analýze obrazu *kočky*, druhá analýze obrazu *psa* a třetí se zaměřuje na frazeologický výzkum.

V první podkapitole praktické části se zabývám významem *kočky* v ruské a české kultuře. Kočka má v obou kulturách ambivalentní charakter. Je s ní spojena řada pověr, pověstí, pranostik. Dále jsem se zaměřila na výzkum etymologický a analýzu slova *kočka* ve výkladových slovnících. Etymologický výzkum prokázal, že slovo *kočka* jak v ruštině, tak v češtině vychází ze stejného praslovanského základu. Na základě výkladu slovníkových hesel zjistíme, že slovo *kočka* je chápáno ruskými českými příslušníky především jako zvíře domácí a jako zastřešující název pro kočkovité šelmy. Dále slovo *kočka* obsahuje řadu společných, a na druhou stranu odlišných významů, které se vyskytují pouze v jednom jazyce. Důležitou částí byl výzkum jazykových korpusů, ze kterých jsem získala konstrukce typu *adjektivum + kočka* a *verbum + kočka*. Na základě tohoto jazykového materiálu jsem popsala, jak *kočku* vnímají Rusové a Češi. Z analýzy vyplývá, že rozdíly mezi oběma jazyky jsou minimální. Při popisu obrazu kočky jsou pro Rusy i Čechy důležité následující příznaky: zvuky, které kočka vydává; pohyby, které kočka vykonává; typické činnosti; vzhled a charakter.

Druhá podkapitola praktické části kopíruje strukturu předchozí. Analýze v této

části podléhalo slovo *pes*. Za prvé se opět zaměřuji na obraz *psa* v lidové kultuře obou národů. Za druhé analyzuji etymologický původ slova a za třetí zkoumám významy substantiva *pes* v lexikografických zdrojích. Ze slovníků vyplývá, že centrálním významem slova *pes* je jeho zoologická charakteristika, tedy zvíře domácí, které bylo ochočeno za účelem ochrany a lovu a dále slovo *pes* souhrnně označuje psovitě šelmy. Kromě toho se v obou jazycích vyskytují významy shodné a významy odlišné, specifické pro daný jazyk. Významná odlišnost je patrná v rodu použití substantiva *pes*. V ruském jazyce se používá rod ženský, v češtině mužský. Dále jsem se zabývala výzkumem jazykových korpusů, z nichž jsem vy excerpovala typická slovní spojení ve tvaru *adjektivum + pes* a *pes + substantivum*. V ruštině se navíc objevila ještě jedna struktura, a to přístavková konstrukce *pes + substantivum*. Tento materiál opět posloužil k popisu obrazu *psa* v ruštině a češtině. V ruštině i češtině formují obraz *psa* následující příznaky: zvuky, které pes vydává; pohyby; činnosti; účel využití; vzhled a charakter. Na základě popsaných faktů můžu tvrdit, že obraz *kočky* a *psa* v ruském a českém jazyce formují stejné příznaky. Rozdíly jsou minimální. Příčina této shody podle mě vychází z objektivních skutečností, jelikož Rusové i Češi vnímají zrakem, sluchem, hmatem.

Třetí podkapitola praktické části byla zasvěcena výzkumu frazeologických jednotek s komponentem *kočka (kocour) - кошка (кот)* a *pes – собака / nec*, uvažovala jsem také jejich adjektivní deriváty. Hlavní úkol spočíval v roztřídění frazeologismů podle stupně ekvivalence a nalezení společných a odlišných výrazů. Nejprve jsem se zaměřila na frazeologismy obsahující komponent *kočka*, a posléze na frazeologismy s komponentem *pes*.

Porovnáním frazeologismů podle zmíněné klasifikace jsem došla k několika závěrům.

Frazeologismy s komponentem *kočka* a *pes* jsou důležitou součástí frazeologického fondu obou jazyků, což je doloženo počtem existujících frazeologismů. S těmito frazeologismy jsou také spojeny různé metaforické představy, které se shodují i odlišují.

V této diplomové práci se v excerpovaném materiálu nejčastěji vyskytovala skupina částečných ekvivalentů a frazeologických analogů, přičemž částečné ekvivalenty tvořily nejpočetnější skupinu. Mezi frazeologismy s komponentem *kočka* se nacházelo 54,9 % částečných ekvivalentů a mezi frazeologismy s komponentem *pes* dokonce

56,8 % částečných ekvivalentů. Zmíněné frazeologismy měly shodný význam, obraznost, konotaci a stejnou, či mírně odlišnou strukturu, což je spojeno s gramatickými odlišnostmi obou jazyků. Vysoké procento ekvivalentů v této skupině je zapříčiněno dlouholetým soužitím člověka a zvířat a jejich pozorováním, ale také společnými původem některých frazeologismů, například převzetím obratu z francouzštiny, řečtiny. Tato shoda je zajisté zapříčiněna blízkostí obou jazyků.

Druhou nejpočetnější skupinou byla kategorie frazeologických analogů, a to 25,6 % ve skupině s komponentem *kočka*, se *psem* bylo nalezeno 30,5 % frazeologických analogů. Tyto frazeologické jednotky jsou svým způsobem specifické pro daný jazyk, spojené s mentalitou, určitým vnímáním skutečnosti, jde například o obraty *ни одна собака*, či *кошки скребут на душе*. V prvním obratu je slovo *pes* metaforou pro označení nikdo, ve druhém je *kočka* spojována se stavem smutku. Čeština podobné ekvivalenty s *kočkou* a *psem* nemá, ale výrazy je možné předat pomocí frazeologismů s jinou strukturou a obrazností. Z toho vyplývá, že *kočka* a *pes* vyvolávají u Rusů jiné asociace.

Skupina relativních ekvivalentů obsahovala 10 jednotek s motivem *kočky*, což je 12,2 % z celkového počtu frazeologismů v této skupině a 8 jednotek s komponentem *pes*, což je 6,8 %. U částečných ekvivalentů dochází k záměně obraznosti, například v jednom jazyce může být obraz *kočky* zaměněn obrazem blízkým, obrazem druhého domácího zvířete.

Bez ekvivalentních frazeologismů v této práci mnoho nebylo, s komponentem *kočka* 7,3 % a s komponentem *pes* 5,9 %. Jedná se o výrazy, ke kterým jsem v češtině nenašla příslušný ekvivalent, či analog. Tyto frazeologismy jsou spjaté s historií, reáliemi ruského prostředí, například *ездить на собаках*.

Nejčastěji se v analyzovaném materiálu vyskytovala přirovnání. Tato přirovnání často přeneseně charakterizovala člověka, jeho vlastnosti, vzhled, chování. Některé další frazeologismy označovaly předměty či abstraktní pojmy. V analyzovaném materiálu se objevily jak zastaralé, tak aktuálnější frazeologické jednotky.

Potvrdil se také fakt antropocentrického zaměření jazykového obrazu světa a opozice člověk – zvíře. Mnohé ruské a české frazeologismy s komponentem *kočka* a *pes* jsou dehonestující a pejorativní, přičemž frazeologismy s komponentem *pes* nesou negativní konotace mnohem častěji.

Na základě srovnání frazeologických jednotek můžu tvrdit, že velká většina

ruských a českých frazeologických jednotek s komponentem *kočka* a *pes* se shoduje jak sémantikou, tak komponenty, na druhou stranu se ale najdou rozdíly, které jsou spojeny s reáliemi, tradicemi a mentalitou dané země.

Kočka a *pes* jsou v ruském a českém obraze světa spojovány s různými, mnohdy protikladnými představami. Jedná se o důležitou součást jazyka a kultury obou národů, což dokazuje počet výskytů slova *kočka* a *pes* v jazykových korpusech a množství frazeologismů, ve kterých jsou obrazy *kočky* a *psa* fixované. V jazykovém obraze světa Rusů a Čechů se jedná o významný mnohoúrovňový fragment.

Doufám, že informace uvedené v této práci, budou nápomocné k dalšímu bádání, zajímavým výzkumem by zajisté byl asociativní experiment v obou jazycích, či poslouží jako zajímavý zdroj k prohloubení znalostí a k odhalení malé části kultury a mentality Rusů a Čechů.

РЕЗЮМЕ

Данная дипломная работа посвящена теме «*Кошка и собака* в русской и чешской картинах мира». Данная работа исходит из материала двух славянских языков и тесно связана с фразеологией и языковой картиной мира. Каждый язык создает свою собственную картину мира, и в этой картине закреплены представления народа об окружающем его мире. Кошка и собака - были одними из первых прирученных животных, сопровождают человека всю жизнь, и все это отразилось в языке.

Целью дипломной работы является выявление признаков, формирующих образ *кошки* и *собаки* на основе анализа национальных корпусов, и сравнительный анализ фразеологического материала с компонентом *кошка* и *собака* с точки зрения русского и чешского языков, двух языковых картин мира и культур. Я старалась найти нечто универсальное, присутствующее в обоих языках, и специфическое, связанное с конкретным языком. Неотъемлемой задачей был анализ этимологических и толковых словарей, а также краткий экскурс в фольклор обоих народов.

В ходе исследования в дипломной работе использовались следующие методики: поисковый, сравнительный и описательный метод.

Данная дипломная работа состоит из нескольких основных частей: введения, теоретической части, практической части, вывода, резюме и приложения. В введении дипломной работы кратко охарактеризована цель и задачи дипломной работы, её структура, в конце введения приводятся источники, которые я использовалась. Основная часть дипломной работы состоит из нескольких глав - теоретической и практической, заключения, резюме и приложения. В теоретической части излагаются основные мысли, понятия, которые являются важными для дальнейшей работы. Практическая часть содержит анализ языкового материала. В приложении находится список собранного материала.

Теоретическая часть состоит из пяти глав, которые несут названия: «*Когнитивная лингвистика*»; «*Языковая картина мира*»; «*Концепт*»; «*Фразеология*»; «*Кошки, собаки, люди и их отношение в течении веков*».

Первая глава посвящена *когнитивной лингвистике*. Когнитивная

лингвистика - это относительно молодое междисциплинарное направление лингвистических исследований. Когнитивная лингвистика занимается мышлением человека, рассматривает взаимоотношения языка и мышления. Язык играет важную роль в кодировании и трансформации информации, это когнитивный инструмент, который является неотделимой частью мышления. Язык представляет собой посредника между человеком и окружающим его миром, благодаря языку человек понимает мир и создает определенную картину. Этим когнитивная лингвистика намекает на языковую картину мира.

Следующая глава касается объяснения понятия *языковой картины мира*. Здесь я опираюсь, прежде всего, на идеи, изложенные в работах В. А. Масловой и И. Ваньковой. Понятие языковая картина мира впервые появилось у польских лингвистов и представляет собой своеобразный подход к изучению языка. Понятие языковой картины мира также восходит к идеям В. фон Гумбольдта, Э. Сепира, В. Л. Уорфа. По словам Е. Бартминьского, языковая картина мира представляет собой закрепленную в языке интерпретацию реальности, которую можно понимать как совокупность мнений о мире. В рамках этой главы упоминаются разные термины, которые связаны между собой: универсализм и реализм. Языковой реализм утверждает, что родной язык обуславливает человеческое мышление и отношение к миру. Наоборот, суть языкового универсализма заключается в том, что мышление человека является общественным. Таким образом, языковая картина мира может быть источником знаний о менталитете и культуре народа. Каждый язык представляет собой особую картину мира, содержит культурную информацию и является источником коллективного опыта народа. Соотношением языка и культуры занимается, прежде всего, лингвокультурология. Языковая картина мира имеет также ярко выраженный антропоцентрический характер. Это значит, что человек является мерой всех вещей. Приведенный факт также отражается в оценке окружающих его реалий, в «наивном» восприятии мира, которое отличается от «научной» картины, в категоризации мира на основе категорий «центр» – «периферия».

В третьей главе уделяется внимание понятию *концепт*. Концепт- это базовое понятие когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, он является основным элементом языковой картины мира. В этой главе дается его

характеристика и методика описания. Возникновение концепта связано с познанием мира, а система концептов создает картину мира. Каждый концепт содержит только те знания, которые являются важными для человека. При этом концептами могут стать только те явления реальности, которые ценны и зафиксированы в языке.

Четвертая глава посвящена *фразеологии*. В первой подглаве этого раздела я занимаюсь историей фразеологии на русской и чешской территории. Далее я привела основные дефиниции фразеологии и фразеологизма, который является основной единицей фразеологии. Однако до сих пор не существует общая характеристика фразеологизмов, поэтому их границы размыты. Во второй подглаве конкретно описываются четыре основных признака фразеологизма: устойчивость, экспрессивность, воспроизводимость и целостность значения. Кроме того, приводятся разные взгляды на классификацию фразеологизмов, - большое внимание было уделено эквивалентности фразеологизмов.

Наконец, в последней главе теоретической части - я стараюсь описать и охарактеризовать главные аспекты, оказывающие влияние на *отношения человека, кошек и собак*, которые могли отразиться в языковой картине мира обоих народов. В первой подглаве я сначала напоминаю основные исторические и культурные факты, которые касаются кошек, потом обобщаю основной исторический и культурный контекст, касающийся собак.

Кошка принадлежит к наиболее популярным домашним животным по всему миру. Самые древние находки кошек были обнаружены на территории острова Кипр. История появления кошек рядом с человеком насчитывает приблизительно десять тысяч лет назад и связана со способностью кошек охотиться на мелких грызунов и таким образом спасать урожай. Образ кошки можно найти в мифологических традициях разных стран, в Древнем Египте, Древнем Риме, Китае, скандинавских странах. Негативное отношение к кошке преобладало в тринадцатом веке, в эпоху инквизиции. Христианство считало, что именно черные кошки являются спутницами ведьм и олицетворением зла. Наоборот, в православных странах кошка была единственным животным, допускаемым в храм. В символике кошки обладают двойственным характером, например, кошка считается ночным животным, или символом свободы. Кошки играют важную роль в художественной литературе, фильмах, мультипликационных фильмах.

В настоящее время кошки выполняют функцию животного-компаньона. Последние медицинские научные исследования также показывают благоприятное влияние кошек на человека различными способами.

Собака является рядом с кошкой наиболее любимым животным. Приручение собак относится к периоду приблизительно одиннадцати тысяч лет назад. Собака в мифологических представлениях часто связывается с богами загробного мира и со смертью, она исполняла роль проводника душ мертвых, или охраняла вход в потусторонний мир. В мировых религиях мнения о собаках в большинстве случаев негативные. В Ветхом Завете преобладает негативная точка зрения, в православных странах собаке было запрещено вступить в храм. Наоборот, в символике собака связана с верностью и преданностью. Анималистический жанр также ярко отразился в изобразительном искусстве, литературе, фильмах. В настоящее время люди считают собаку лучшим другом человека, она помогает человеку в разных сферах деятельности.

Практическая часть делится на три основные главы. В первой главе анализируется образ *кошки*, во второй главе образ *собаки*, в третьей дается сравнительный анализ фразеологических единиц с компонентом *кошка (кот)* и *собака / пес*.

В первой главе практической части сначала приводится краткий экскурс в фольклор обоих народов. Кошка занимает в фольклоре русского и чешского народа важное место. С ней связано большое количество суеверий, предрассудков, магических верований. Кошка в русской и чешской культуре обладает амбивалентным характером. С одной стороны, она воспринималась как символ благополучия, но, с другой стороны, с ней были связаны нечистые силы. Кошка в русских и чешских верованиях чувствует перемены погоды, с ней связано большое количество примет, она способна предсказывать будущее. В дальнейшем пункте я описываю этимологию слова *кошка* в русском и чешском языках. Исходя из этимологических словарей русского и чешского языка, можно сделать вывод, что оба слова исходят из одной праславянской основы. Анализ современных толковых словарей русского и чешского языка позволяет сделать следующие выводы: во-первых, слово *кошка* в русском и чешском языках многозначное, во-вторых, слово *кошка* имеет в русском и чешском языках сходные и различные

значения, например, в чешском языке *кошка* может обозначать красивую женщину, в русском языке небольшой якорь. Таким образом, слово *кошка* не только животное, но может обозначать человека, животных, предметы или состояния.

Очень интересной частью работы было исследование языковых корпусов. Из национальных корпусов я извлекла имена прилагательные и глаголы, описывающие слово *кошка*. В Национальном корпусе русского языка я обнаружила 126 типичных конструкций, в которых содержалось слово *кошка*, а в Корпусе чешского языка 94 словосочетания со словом *кошка*. Я также занималась частотой употребления этих словосочетаний. В русском языке наиболее часто встречались следующие имена прилагательные: *чёрная, серая, рыжая, большая, дикая, домашняя*, из глаголов были: *мяукать, мурлыкать, прыгать, тереться, ловить / поймать, красться*. В чешском языковом корпусе доминировали следующие имена прилагательные: *černá, bílá, domácí, divoká, toulavá, velká*, из глаголов: *mňoukat, příst, otírat se / třít se, lovit, protáhnout se*.

Анализ словосочетаний со словом *кошка*, построенных по модели *имя прилагательное + кошка, глагол + кошка*, предоставил возможность выделить признаки, формирующие образ *кошки*. Образ *кошки* в представлениях русских и чехов связан со следующими признаками: звуки, которые издает кошка; движения, связанные с кошкой; типичные действия; внешний вид и характер. Проведя анализ словосочетаний, можно сделать следующие выводы. У русских и чехов возникает образ *кошки*, которая «мяукает», «мурлычет». Кроме специфических звуков можно оценивать состояние кошки по внешним признакам: движение хвоста, глаз, поведение ушей, усов. У нее определенные повадки и движения, она «ловит», «ласкается», «греется», «сверкает глазами», «умывается», «царапается», «прыгает», «крадется», «потягивается». Небольшие отличия затрагивали характер кошки. Таким образом можно сказать, что отличия между пониманием образа *кошки* у русских и чехов являются минимальными.

Вторая глава практической части посвящена образу *собаки*. В начале главы я описываю, какое место занимает собака в фольклорных представлениях русских и чехов. „В обоих языках находят отражение суеверия, предрассудки и гадания по собачьему лаю. Собака, также как и кошка, обладала двойственным характером. С собакой связано большое количество примет, которые основаны на знакомой

собачьей манере поведения. Люди также верили, что собака способна предсказывать будущее. Образ собаки часто появляется в поэтических текстах. Из сказанного становится очевидным то, что собака живет рядом с человеком уже несколько тысяч лет, и это сосуществование сохранилось в языке. В следующем пункте дается этимологическое объяснение слова *собака*. Надо отметить, что в русском языке для обозначения этого животного используются две лексемы: *пес* и *собака*. Слово *пес* общее для славянских языков и имеет праславянское начало. Слово *собака*, по всей вероятности, иранского происхождения. В следующей части я сравнивала толкования слова *собака* в словарях русского и чешского языка. Проанализировав толкования слова *собака*, - можно констатировать, что слово *собака* в русских и чешских лексикографических источниках многозначное. С одной стороны, имеет универсальное значение, но с другой стороны имеет специфическое значение, присущее только одному языку. Универсальным значением является, например, домашнее животное, в переносном смысле обозначает грубого человека. Только в русском языке слово *собака* может обозначать некоторые виды растений. Разница между русским и чешским языками также в категории рода существительного *собака* – *pes*. В русском языке *собака* относится „к женскому роду, „в чешском языке это слово относится „к мужскому роду.

Важнейшей частью был анализ языковых корпусов на основе сочетаемости слова *собака* с прилагательными и глаголами. Из Национального корпуса русского языка я извлекла 149 словосочетаний с компонентом *собака*. К наиболее частым прилагательным, которые встречались со словом *собака*, можно отнести следующие: *большая, черная, охотничья, цепная, бродячая, хорошая, служебная, лохматая*, из глаголов это: *лаять, укусить, выть, броситься, кидаться, сидеть, нюхать*. В Чешском национальном корпусе я нашла 153 типичные конструкции со словом *собака*. В Чешском национальном корпусе самыми типичными были прилагательные: *hlídací, lovecký, služební, toulavý, policejní, starý, ovčácký, černý, divoký, věrný*, из глаголов, прежде всего, следующие: *štěkat, výt, pokousat, vrčēt, běžet, vrhnout se, vyskočit, očíhávat, hlídat*.

Собранный языковой материал я разделила на пять групп: звуки, которые издает собака; движения, осуществляемые собакой; типичные действия и повадки; цель использования собак; внешний вид и характер. На основании анализа

словосочетаний образ *собаки* формируют сходные признаки. Для носителей этих двух языков *собака* «большое», «сильное», «лохматое», «крупное», «голодное» животное, которое «лает», «обладает хорошим нюхом». Русские и чехи различают разные части тела животного: хвост, уши, нос, зубы, глаза, лапы, шерсть. Собаке также свойственны определенные движения, действия, она, например «чешется», «настораживается», «виляет хвостом», «кружится». В языковых корпусах отмечаются как позитивные, так и негативные черты характера. Она может быть «агрессивная», «злая», «бродячая» и «верная».

Таким образом, следует подчеркнуть, что признаки, формирующие образ *собаки* в русском и чешском языке совпадают. Факт совпадения образов *кошки* и *собаки*, по моему мнению, обусловлен объективными причинами, многолетним наблюдением над животными, восприятием реальности органами чувств.

Последняя глава данной дипломной работы занимается русскими и чешскими фразеологическими единицами „с компонентом *кошка (кот)* и *собака / пес*. Фразеология каждого народа отражает его представления о мире и обращение к этим домашним животным очевидно, поскольку они сопровождают человека уже несколько тысяч лет.

Материал был получен методом сплошной выборки фразеологизмов из фразеологических словарей. В русской части я работала прежде всего с *Большим словарем русских народных сравнений* (В. М. Мокиенко „и Т. Г. Никитина), *Русско-чешским фразеологическим словарем* (Л. Степанова), с *Идеографическим словарем русских фразеологизмов с названиями животных* (Т. В. Козлова). Чешские фразеологизмы я собирала из публикаций: *Slovníky české frazeologie a idiomatiky* (F. Čermák), *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice* (E. Mrhačová, R. Ponczová), и *Česko-ruský frazeologický slovník* (V. Mokienko, A. Wurm). В качестве дополнительных источников послужили языковые корпуса и Интернет.

Экцерпция из фразеологических словарей составляла 325 фразеологизмов. Сопоставление основано на классификации и анализе фразеологизмов по компоненту-названию животного или производному от него прилагательному. Я собрала 82 русских, 51 чешских фразеологических единиц с компонентом *кошка (кот)* - *kočka (kocour)* и 118 русских, 74 чешских фразеологических единиц с компонентом *собака / пес* – *pes*. Типология фразеологического корпуса включает устойчивые сравнения, словосочетания, пословицы, поговорки.

В ходе исследования и сопоставления русской и чешской фразеологии, - я исходила из семантико-стилистической классификации, разработанной лингвистами В. М. Мокиенко и Л. Степановой. Для моих практических целей собранные фразеологизмы были разделены только на четыре части: частичные эквиваленты, относительные эквиваленты, фразеологические аналоги и безэквивалентные фразеологизмы. Полные и частичные эквиваленты я объединила в одну группу. В каждой части в таблицах приведено несколько примеров, к некоторым из них дополнительно указывается также этимология.

В начале я говорю о фразеологизмах с компонентом *кошка (кот)*. Общее количество собранных фразеологизмов с компонентом *кошка (кот)* составляет 82 единицы. Самой многочисленной группой стала группа частичных эквивалентов. В эту группу было внесено 45 фразеологических единиц с тождественной образной основой и различной структурно-грамматической организацией. Частичные эквиваленты составляют 54,9 % от общего количества фразеологических оборотов с компонентом *кошка*. Например, *смотреть как кошка на добычу – koukat se na koho jako koška na tuž*. Что касается относительных эквивалентов, то в работе всего 10 фразеологических единиц. Эти фразеологические обороты в моей работе составляют 12,2 % от общего количества всех фразеологизмов. У этих фразеологизмов изменяется образность при тождестве семантики. Например: *блестеть как у кота яйца – lesknout se jako psi kulky*. Вторая многочисленная группа – это группа фразеологических аналогов. Она состоит из 21 фразеологических единиц, и, таким образом, они составляют 25,6 % от общей суммы фразеологизмов. Фразеологические аналоги – это такие обороты, которые различаются компонентным составом, структурой и образностью, но имеют общее значение: *влюбленная как кошка – být zamilovaný až po uši*. Класс безэквивалентных фразеологизмов встречался редко, и составил всего 7,3 % от всех фразеологических единиц. Как пример приведу, сочетание *кошкины горы*, которое обозначает реалии русского языка.

Фразеологизмы с компонентом *собака / пес* я также распределила по типу эквивалентности. Общее количество собранных фразеологизмов „с компонентом *собака/ пес* составляет 118 единиц. Самой многочисленной группой опять стала группа частичных эквивалентов. Всего в этой категории 67 фразеологических единиц, в процентном отношении это 56,8 %. Например: *собаку из дома не*

выгонят – počasi, že by psa nevyhnal. В группе относительных эквивалентов насчитывается 8 фразеологических оборотов, эти фразеологизмы составляют 6,8 % от общего количества всех фразеологических единиц. Относительным эквивалентом является, например, *замерзнуть как собака – být zmrzlý jako psí hovno.* Класс фразеологических аналогов - вторая многочисленная группа, в которой находится 36 фразеологических единиц. Таким образом, они составляют 35,5 % всех фразеологических единиц. Речь идет, например, о фразеологизмах *гонять собак – chytat lelky.* В группу безэквивалентных фразеологизмов я отнесла только 7 фразеологизмов, это 5,9 % от общей суммы фразеологических единиц. Как пример я приведу: *ездить на собаках.*

Надо отметить, что как в русском, так и в чешском языках совпадают образы *кошки* и *собаки*, прежде всего, в устойчивых сочетаниях, при характеристике человека, моделей его поведения, при характеристике человеческих отношений. Некоторые фразеологизмы также обозначают предметы, абстрактные понятия. В фразеологизмах также преобладает пейоративное отношение к животным, и *собака* больше, чем *кошка* несёт негативные конотации.

Сравнительный анализ русских и чешских фразеологических единиц с компонентом *кошка* и *собака* показал относительно большое совпадение в эквивалентности фразеологических единиц. Этот факт обусловлен рядом причин, например, многолетним наблюдением за поведением животных, общими источниками заимствования. Самые многочисленные группы - частичные эквиваленты и фразеологические аналоги. Таким образом, можно сказать, что с *кошками* и *собаками* связаны универсальные и специфические представления. Разница проявляется в фразеологизмах, которые связаны с реалиями, традициями данной страны.

Кошка и *собака* в русской и чешской картинах мира связываются с противоположными представлениями. Эти животные являются неотъемлемой частью языка, культуры обоих народов, они широко представлены в национальных корпусах и фразеологизмах. Концепт *кошка* и *собака* представляет собой многомерный фрагмент картины мира русских и чехов.

Я надеюсь, что информация содержащаяся в этой работе, будет полезной для дальнейших исследований, или послужит интересным источником

к углублению знаний и к открытию небольшой части культуры и менталитета русских и чехов.

BIBLIOGRAFIE

1. ANUSIEWICZ, J. (1994) *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław.
2. BACHMANNOVÁ, J – SUKSOV, V. (2007) *Jak se to řekne jinde: Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky*. Praha: Universum. ISBN: 978-80-242-1878-6.
3. BIEDERMANN, H. (2008) *Lexikon symbolů*. Praha. ISBN 978-80-7306-362-7.
4. CONWAY, D. J. (1999) *Tajemná magická kočka*, Praha. ISBN 80-7207-242-0.
5. CVRČEK, V. et al. (2010) *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1743-5. ISBN 978-80-246-1743-5.
6. ČERMÁK, F. (2007) *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and general phraseology*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1371-0.
7. ČERMÁK, F. – HRONEK, J. – MACHAČ, J. (2009) *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1: Přirovnání*. Praha. ISBN 978-80-7335-216-5.
8. ČERMÁK, F. – HRONEK, J. – MACHAČ, J. (2009) *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: Výrazy neslovesné*. Praha: Leda. ISBN: 978-80-7335-217-2.
9. ČERMÁK, F. – HRONEK, J. – MACHAČ, J. (2009) *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: Výrazy větné*. Praha: Leda. ISBN: 978-80-7335-219-6.
10. ČERMÁK, F. – FILIPEC, J. (1985) *Česká lexikologie*, Academia, Praha.
11. ČÍHAL, P. et al. (2013) *Zoomorfni tematika v lidové tradici*. Uherské Hradiště. ISBN 978-80-876771-07-8.
12. FILIPEC, J. et al. (2006) *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia. ISBN: 80-200-1080-7.
13. GROHMANN, J. V. (2010) *Pověry a obyčeje v Čechách „a na Moravě*. Praha. ISBN 978-80-7428-050-4.
14. HAVRÁNEK, B. et al. (1989) *Slovník spisovného jazyka českého II „H – L*. Praha: Academia.
15. HAVRÁNEK, B. et al. (1989) *Slovník spisovného jazyka českého IV „P – Q*. Praha: Academia.

16. HOLUB, J. – LYER, S. (1978) *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním „a cizím*. Praha. ISBN 80-0423715-0.
17. KEDRON, K. (2014) *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny)*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2221-7.
18. KOLEKTIV AUTORŮ. (2011) *Slovník současné češtiny*. Brno: Lingea. ISBN 978-80-87471-27-2.
19. KOVÁŘOVÁ S. (2000) *Proč se říká 222x*. Olomouc: Alda. ISBN: 80-85600-8-1.
20. PAJDZIŇSKA, A. (2007) *Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní“ – „cizí“*. In: Saicová Římalová, L. (ed), *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*, Praha: Filozofická fakulta, s. 27-57. ISBN 978-80-7308-212-3.
21. MACHEK, V. (2010) *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 978-80-7422-048-7.
22. MLACEK, J. (1977) *Slovenská frazeológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
23. MOKIENKO, V. – STĚPANOVA, L. (2008) *Ruská frazeologie pro Čechy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-1916-9.
24. MOKIENKO, V. – WURM, A. (2002) *Česko-ruský frazeologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0406-09.
25. MRHAČOVÁ E. – PONCZOVÁ, R. (2003) *Zvířata v české „a polské frazeologii „a idiomatice: Česko-polský a polsko-český slovník*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. ISBN: 80-86101-75-4.
26. NAHODIL, O. – ROBEK, A. (1959) *České lidové pověry*. Praha.
27. OUŘEDNÍK, P. (1994) *Aniž jest co nového pod sluncem*. Praha: Wolvox Globator. ISBN 978-80-7207-823-3.
28. REJZEK, J. (2012) *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda. ISBN 978-80-7335-296-7.
29. ROBERTSON, D. (2010) *Život s kočkou není pro kočku. Kaleidoskop kočičích kuriozit*. Praha: Knižní klub. ISBN 978-80-242-2681-1.

30. STĚPANOVA, L. (2004) *Česká „a ruská frazeologie: diachronní aspekty*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0795-7.
31. STĚPANOVA, L. (2007) *Rusko-český frazeologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-1750-9.
32. Ústav pro jazyk český Československé akademie věd. (1937-1938) *Příruční slovník jazyka českého. Díl II. K–M*. Praha: Státní nakladatelství.
33. Ústav pro jazyk český Československé akademie věd. (1941-1943) *Příruční slovník jazyka českého. Díl IV. Část 1. P- Průsvitně*. Praha: Státní nakladatelství.
34. VAŇKOVÁ, I. (1999) *Kognitivně-kulturní inspirace z Polska*. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 60, č. 3., s. 214 – 224.
35. VAŇKOVÁ, I. (2007) *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-122-8.
36. VAŇKOVÁ, I. – NEBESKÁ, I. – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L., – ŠLÉDROVÁ, J. (2005) *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0919-3.
37. WOLOY, E. M. (2005) *Pes a lidská duše: studium o povaze vztahů mezi člověkem a psem a významu symbolických obrazů psa v mýtech, snech a představách*. Brno. ISBN 10:80-85880-42-3.
38. ZAORÁLEK, J. (2009) *Lidová rčení*, Praha: Levné knihy.
39. АЛЕФРИЕНКО, Н.Ф – СЕМЕНЕНКО, Н. Н. (2009) *Фразеология и паремология*. Москва: Флинта. ISBN 978-5-9765-0838-5.
40. БАЛАХОНОВА, Л. И. – ВОЙНОВА, Л. А. (1963) *Словарь современного русского литературного языка: Том четырнадцатый, Со- Сям*. Москва: Издательство Академия Наук СССР.
41. БИРИХ, А. К., МОКИЕНКО, В. М., СТЕПАНОВА, Л. (1998) *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник*. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
42. ВОРОБЬЕВ, В. В. (2006) *Лингвокультурология*. Москва.
43. КВЕСЕЛЕВИЧ, Д. И. (2003) *Толковый словарь ненормативной лексики русского языка*. Москва: Астрель.

44. КОЗЛОВА, Т. В. (2001) *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*. Москва: Дело „и Сервис.
45. КОРНИЛОВ, О. А. (2003) *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*. Москва.
46. МАСЛОВА, В. А. (2007) *Введение „в когнитивную лингвистику*. Москва.
47. МАСЛОВА, В. А. (2004) *Когнитивная лингвистика*. Минск: ТетраСистемс.
48. МАСЛОВА, В. А. (2001) *Лингвокультурология*. Москва: Академия.
49. МОКИЕНКО, В. М. – НИКИТИНА, Т. Г. (2008) *Большой словарь русских народных сравнений*. Москва: Олма Медиа Групп. ISBN 978-5-373-01351-2.
50. МОКИЕНКО, В. М. – НИКИТИНА, Т. Г. (2007) *Большой словарь русских поговорок: более 40 000 образных выражений*. Москва: Олма Медиа Групп. ISBN 978-5-373-01386.
51. МОКИЕНКО, В. М. – НИКИТИНА, Т. Г. – Е. НИКОЛАЕВА. (2010) *Большой словарь русских пословиц*. Москва: Олма Медиа Групп. ISBN 978-5-373-03250-6.
52. ОЖЕГОВ, С. И. (1984) *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык.
53. ОЖЕГОВ, С. И. – ШВЕДОВА, Н. Ю. (2001) *Толковый словарь русского языка. 80 000 слов и фразеологических выражений*. Москва: Азбуковник.
54. РОЗЕ, Т. (2013) *Большой фразеологический словарь для детей*. Олма Медиа Групп. ISBN 978-5-373-05176-7.
55. ФАСМЕР, М. (1987) *Этимологический словарь русского языка. Том III*. Москва: Прогресс.
56. ФЕДОРОВ, А. В. (1986) *Основы общей теории перевода*, Москва.
57. ЧЕРНЫШЕВ, В. И. (1956) *Словарь современного русского литературного языка (в 17-ти томах). Том пятый, И-К*. Москва: Издательство Академия Наук СССР.
58. ШАНСКИЙ, Н. М., ИВАНОВ, В. В., ШАНСКАЯ, Т. В. (1975) *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва: Просвещение.

59. ШАРАПОВА, Н. С. (2001) *Краткая энциклопедия Славянской мифологии*, М.: Аст: Астрель: Русское слово. ISBN: 5-17-009469-8

INTERNETOVÉ ZDROJE

1. *Básničky o pejscích*. In: <http://bostonek-miri.blog.cz> [online]. (2013) [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://bostonek-miri.blog.cz/rubrika/basnicky-o-pejscich>>
2. *Bible. Překlad 21. století. Pes*. In: <http://bible.kazani.cz> [online] (2012) [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://bible.kazani.cz/?q=pes>>
3. *Canisterapeutičtí psi*. In: *Pestrá společnost* [online]. Kolektiv (2009-2014) [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <<http://www.pestraspolecnost.cz/psi-pomocnici/canisterapeuticti-psi.html>>
4. *České katolické biblické dílo. Zvířata v Bibli*. In: <http://biblickedilo.cz> [online]. [cit. 1970-01-01]. Dostupné z: <<http://biblickedilo.cz/bible-v-liturgii/liturgicky-rok-b/zvirata-v-bibli/>>
5. *Český národní korpus*. [online]. [cit. 2015-02-23]. Dostupné z: <<https://www.korpus.cz>>
6. *Hádanky-Zvířata-Václav Fischer*. In: <http://detsky-svet.blog.cz> [online]. 2009 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://detsky-svet.blog.cz/0910/hadanky-zvirata-vaclav-fischer>>
7. *Je to pro kočku*. In: <http://nase-rec.ujc.cas.cz> [online]. Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR (2011) [cit. 2015-03-22]. Dostupné z: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2768>>
8. *Kočka*. In: <http://www.pranostik.cz> [online]. (2008-2015) [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://www.pranostik.cz/vyhledavani/?hledat=ko%C4%8Dka>>
9. *Kočky a kořata*. In: <http://maminkymaminkam.cz> [online]. 2013 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://maminkymaminkam.cz/basnicky-rikanky/o-zviratkach/1667-koky-a-koata>>
10. *Lajka*. In: <http://cs.wikipedia.org> [online]. [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Lajka>>

11. *Lidé a pověry*. In: <http://www.horepnik.cz>. [online]. [cit. 1970-01-01]. Dostupné z: <http://www.horepnik.cz/obec/noviny/06pros.pdf>
12. *Lidové pranostiky na měsíc prosinec*. In: <http://ligurias.blog.cz> [online]. 2007 [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://ligurias.blog.cz/0712/lidove-pranostiky-na-mesic-prosinec>>
13. *Měsíc březen*. In: <http://www.pranostika.cz> [online]. [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://www.pranostika.cz/mesic-brezen.html>>
14. *Myslivecké lidové slovesnosti 2*. In: <http://www.myslivot.cz> [online]. Oldřich Tripes [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://www.myslivot.cz/Informace-pro-myslivotce/Myslivecke-zvyky-a-tradice-v-praxi/MYSLIVECKE-LIDOVE-SLOVESNOSTI-2>>
15. *Nasazovat někomu psí hlavu*. In: <http://www.rozhlas.cz> [online]. Jitka Škápíková, Dan Moravec, Helena Petáková (2014) [cit. 2015-03-24]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/cesky/puvoduslovi/_zprava/nasazovat-nekomu-psi-hlavu-1367183>
16. *Pes v mytologii národů*. In: <http://www.myslivot.cz> [online]. [cit. 2015-01-21]. Dostupné z: <<http://www.myslivot.cz/Casopis-Myslivot/Myslivecke-zabavy/2009/Myslivecke-zabavy-03---2009/Pes-v-mytologii-narodu>>
17. *Posvícení*. In: <http://cojeto.superia.cz> [online]. (2010 – 2013) [cit. 2015-03-22]. Dostupné z: <<http://cojeto.superia.cz/ruzne/posviceni.php>>
18. *Докучная сказка. У пона была собака*. In: <https://ru.wikipedia.org> [online]. 2013 [cit. 2015-03-16]. Dostupné z: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B>
19. *Zagadki pro košku*. In: <http://kidwelcome.ru> [online]. 2013 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://kidwelcome.ru/zagadki-dlya-detei/pro-koshku>>
20. *Zagadki pro sobaku*. In: <http://kidwelcome.ru> [online]. 2013 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://kidwelcome.ru/zagadki-dlya-detei/pro-sobaku>>
21. *Ком Леопольд*. In: <https://ru.wikipedia.org> [online]. [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%82_%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B4>
22. *Ком наплакал*. In: <http://phraseologiya.academic.ru> [online]. (2000-2014) [cit. 2015-03-23]. Dostupné

z:<http://phraseologiya.academic.ru/523/%D0%BA%D0%BE%D1%82_%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BB>

23. *Кошка пробежала*. In: http://phrase_dictionary.academic.ru [online]. Kolektiv (2000-2014) [cit. 2015-03-22]. Dostupné z: <http://phrase_dictionary.academic.ru/1141>
24. *Кошка и собака в русских пословицах и поговорках*. In: <http://russkayarech.ru> [online]. А. В. Медведева [cit. 2015-03-25]. Dostupné z:<<http://russkayarech.ru/files/issues/2010/2/21-medvedeva.pdf>>
25. *Кошки в истории, религии, мифологии*. In: <http://dic.academic.ru> [online]. [cit. 2015-02-15]. Dostupné z:< <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/4839>>
26. *Макияж кошачьи глаза со стрелками*. In: <http://mjusli.ru> [online]. Kolektiv 2011-2015 [cit. 2015-03-21]. Dostupné z:<http://mjusli.ru/krasota_i_zdorove/makeup/makiyazh-koshachi-glaza-so-strelkami>
27. *Марина Цветаева. Кошки*. In: www.scorp12on.narod.ru [online]. Olga Gasiukevich (2007-2010) [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://www.scorp12on.narod.ru/34.html>>
28. *Меж волком и собакой*. In: <http://lingua-rus.diary.ru> [online]. (2010) [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <<http://lingua-rus.diary.ru/p91533623.htm>>
29. *Валентин Берестов. Мурка – кошурка*. In: briticat.ru [online]. [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://briticat.ru/stihi/berestov2.html>>
30. *Народные приметы погоды. Собака*. In: <http://www.kyrgyzstantravel.net> [online]. [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://www.kyrgyzstantravel.net/kyrgyzstan/weather-ru.htm>>
31. *Национальный корпус русского языка*. [online]. [cit. 2015-02-20] Dostupné z: <<http://www.ruscorpora.ru>>
32. *Наука о кошках – тепло и холод*. In: <http://koshki.dljavseh.ru> [online]. (2007) [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://koshki.dljavseh.ru/Nauka/Тепло_i_holod.html>
33. *Народные приметы в современном бытовании на территории Республики Мордовия* In: <http://sibac.info> [online]. 2014 [cit. 2015-02-11]. Dostupné z: <<http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/5765>>

34. *Почему говорят "Кошки скребут на душе"?* In: <http://vashipitomcy.ru> [online]. Kolektiv (2013 – 2015) [cit. 2015-03-23]. Dostupné z: <http://vashipitomcy.ru/publ/istorija_i_mify/pochemu_koshki_skrebut_na_dush_e/21-1-0-90>
35. *Толковый словарь Ушакова. Собака* [online]. In <http://dic.academic.ru> [cit. 2015-01-20]. Dostupné z: <<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1032650>>
36. *Образ собаки в русском фольклоре.* In: <http://slavyanskaya-kultura.ru> [online]. [cit. 2015-02-20]. Dostupné z: <<http://slavyanskaya-kultura.ru/slavic/folk/obraz-sobaki-v-russkom-folklore.html>>
37. *Мифологическая энциклопедия. Собака.* In: <http://myfhology.info> [online] [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <<http://myfhology.info/myth-animals/dog.html>>
38. *Собаки-спасатели.* [online]. 2010-2013 [cit. 2015-03-20]. Dostupné z: <<http://dogsecrets.ru/stati/1167-sobaki-spasateli.html>>
39. *Словарь молодежного слэнга. Собака.* In: <http://teenslang.su> [online]. Kolektiv (2012) [cit. 2015-03-25]. Dostupné z: <<http://teenslang.su/id/3751>>
40. *Словарь русского языка в 4-х томах (Малый Академический Словарь). Под ред. А. П. Евгеньевой .* In: <http://feb-web.ru> [online]. [cit. 2015-02-16]. Dostupné z: <<http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/0encyc.htm>>
41. *Стихи про собак.* In: <http://что-такое-любов.net> [online]. 2014 [cit. 2015-03-15]. Dostupné z: <<http://что-такое-любов.net/stikhi-o-lyubvi/kollektsii-stikhov/5085-stixi-pro-sobak>>
42. *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля.* [online]. [cit. 2015-01-10]. Dostupné z: <<https://slovari.yandex.ru/>>
43. *Этимологический словарь русского языка, Г. П. Цыганенко.* In: <http://lib.co.ua> [online]. [cit. 2015-02-13]. Dostupné z: <<http://lib.co.ua/dict/cyganenkogp/etimologicheskiyslovarrusskogo.jsp>>
44. *Фразеологизмы на букву К. Значение „и происхождение.* In: <http://supermif.com> [online]. (2011-2015) [cit. 2015-03-13]. Dostupné z: <http://supermif.com/frazeologizm/rus/rus_k_fraz.html>

SEZNAM ZKRATEK

БМС – Бирих, Мокиенко, Степанова

БСРНС – Большой словарь русских народных сравнений

БСРП – Большой словарь русских поговорок

БСРПЦ – Большой словарь русских пословиц

ИСРФ – Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных

ТСД – Толковый словарь Даля

ТСНЛ – Толковый словарь ненормативной лексики русского языка

ТСРЯ – Толковый словарь русского языка (Ожегов, Шведова)

ČNK – Český národní korpus

ČRFS – Česko-ruský frazeologický slovník

JBVS – Jarmila Bachmannová, Valentin Suksov

LR – Lidová rčení

RČFS – Rusko-český frazeologický slovník

RNK – Ruský národní korpus

SČFI 1 – Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání

SČFI 2 – Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné

SČFI 4 – Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy větné

ПРÍЛОHY

Пříлоha č. 1

Abecední seznam excerpovaných jednotek z jazykových korpusů

ADVERBIUM + КОШКА

ангорская
бездоманя
белая
бело-рыжая
беременная
блудливая
большая
голодная
гладкая
дворцовая
дикая
домашняя
дымчатая
жирная
замореанная
здоровенная
изящная
красивая
крупная
ласковая
малая
маленькая
мартовская
многоцветная
молодая
мягкая
нахальная
ободранная
обыкновенная
обычная
огромная
одичавшая
пепельная
персидская
пестрая
полосатая
пушистая
пятнистая
русская
рыжая
рыже-черно-белая
своенравная
серая

сиамская
сибирская
синяя
скверная
сластолюбивая
старая
шелудивая
тощая
трехцветная
трехшерстная
умная
утомленная
хитрая
худая
чахлая
черепеховая
чёрная
черно-рыжая
чумазая

КОШКА + VERBUM

бродить
вертеть хвостом
всрпыгнуть
выворачивать мордочку
выпустить когти
выскочить
делать верблюда
дёрнуть хвостом
двигаться (беззвучно / бесшумно)
дремать
гадить
гулять по крыше
греться (на солнышке)
жмурить глаза
жмуриться
играть
извиваться
карабкаться
красться
курнявкать
(за)скребнуть когтями

зевать
ласкаться
ластиться
ловить / поймать
метаться
мурлыкать
(мягко) ступать
мяукать
нежиться
натворить безобразия
обмотать лапы хвостом
орать
оцарапать
пересекать / перебежать дорогу
подобраться
посматривать
поставить хвост трубой / трубою
прыгать
пробежать
прогибаться струной
родить песцов
сверкать глазами
свернуться (клубочком)
сделать спинку дугой
скрести
спать
сцапать
суетиться
трогать лапой
шагать
шевелнуть ухом
шмыгнуть
таскать / тащить
тереться
тянуться
укрыть хвостом лапы
умываться
урчать
фыркать
ходить писать
ходит самой по себе
щипеть
юркать

ADVERBIUM + KOČKA

angorská
bílá
britská
březi
černá
černobílá
divoká

domáci
hebká
hladová
hubená
huňatá
elegantní
krásná
mainská mývalí
malá
mlsná
mourovatá
obyčejná
odraná
opelichaná
perská
prašivá
přítulná
rezavá
rezavobílá
siamská
sobecká
stará
šedá
šedivá
toulavá
tlustá
tříbarevná
úlisná
velká
zlá
zrzavá
zuřivá
zvědavá
želvinová
žíhaná
žlutá

KOČKA + SLOVESO

balancovat
bránit se
číhat
hrát si
graciálně kroužit
chytat / lovit
kousat
kňourat
ležet
lísat se
mazlit se
mhouřit oči
mňoukat
mrouskat se

nahrbit hřbet
nahrbit se
naježit vousy
našlapovat
obtočit ocas kolem těla
objevit se
odpočívát
olizovat se
otírat se
plést se pod nohama
plížit se
podřimovat
protáhnout se
proklouznout
prskat
příst
sedět
seknout
schoulit se
slunit se
spát
stočit se do klubička
svítit očima
syčet
špicovat uši
šplhat
toulat se
vrčet
vrnět
vrtět ocasem
vyhřívát se
(vy)skočit
vystrčit/vytáhnout drápky
vztyčit ocas
zarejdit očima
zatínat drápky
zavlnit se

SUBSTANTIVUM + СОБАКА

собака-ищейка
собака-поводырь
собака-проводник
собака-спасатель

ADJEKTIVUM + СОБАКА

агрессивная
балованная
бездомная
белая
бешеная
боевая
большая

борзая
бродячая
верная
взрослая
веселая
воспитанная
выносливая
глупая
голодная
гончая
горная
городская
громадная
грязная
дворная
денежная
диванная
добродушная
домашняя
дрессированная
дурашливая
ездовая
желтая
злая
коварная
комнатная
коричневая
красивая
крупная
лабораторная
легавая
лохматая
маленькая
маскулистая
мерзкая
минно-розыскная
огромная
охотничья
охранная
пастушья
поисковая
полосатая
полицейская
преданная
привязчивая
простая
пятнистая
рыжая
серая
сильная
симпатичная
служебная
служебно-розыскная
сторожевая
терпеливая
толстая
умная
усталая
хорошая
худая

цепная
черная

СОБАКА + VERBUM

бегать
бегать кругами
бежать „с высунутым языком”
биться на цепи
брехать
броситься
броситься навстречу
вертеться вокруг
взять след
вилять хвостом
волочиться по земле
встать на задние лапы
встряхнуться
визжать
выть
вычесывать блох
гавкать
дергать зубами
дергать поводок
дрожать (от холода)
ездить по паркетам
жрать
забиться (под лавку)
загрызть
замахать хвостом
идти по следу
кидаться
коситься
клацнуть зубами
кружиться
кусать
лакать
лаять
лежать
лизать
ловить свой хвост
мотать головой
молотить хвостом
мчаться
настораживаться
носиться взад-вперед (туда-сюда)
охранять
поварачивать ухом
повести ухом
поджать хвост
поднимать уши
поднять хвост
подняться навстречу
ползти
потерять след
прыгать
пялиться
растерзать
рвать
рысить

рыться „в чем”
рычать
рвякнуть
свернуться „у ног”
сидеть
скалить зубы
склонит голову
скребнуть
скулить
спасти
спать
сторожить
стоять
тявкать
хватать (за ногу)
ходить на задних (лапах)
хрустеть костями
шарить носом по земле
щелкать зубами
чесаться
чуют след

ADJEKTIVUM + PES

asistenční
bílý
bojový
canisterapeutický
citlivý
černý
dospělý
elegantní
grónský
hladový
hlídací
hnědý
hloupý
hodný
honácký
honicí
hravý
hubený
huňatý
hypoalergenní
chundelatý
inteligentní
jelení
klidný
laboratorní
lavinový
lovecký
malý
městský
mladý
mohutný
myslivecký
neposlušný
obrovský
oddaný
ovčácký

pastevecký
pěkný
policejní
poslušný
pracovní
prašivý
přátelský
přítulný
robustní
salašnický
saňový
silný
slepecký
služební
starý
svalnatý
šedý
tažný
toulavý
tlustý
ubohý
uvázaný
veliký
velký
věrný
vodící
vojenský
vycvičený
vypelichaný
vzteklý
záchranařský
zlatý
zlý
zrzavý
zuřivý
žíhaný
živý

PES + VERBUM

bafat
běhat
bouchat ocasem
bojovat
bránit
být radostí bez sebe
capkat
couvat
cválat
čenichat
čmuchar
drbat se
honit se za svým ocasem
chránit
chvět se
chlemtat
dát pac
funět
hafat
hnát se

chodit sem „a tam
jít s vyplazeným jazykem
jít po stopě
klusat
kňučet
ležet
lísat se
lovit
loudit
mávat ocasem
motat se
naklonit hlavu
napadnout
napínat vodítko
následovat (někoho)
nastražit uši
ňafat
obskakovat
obstříknout čůrkem
otřást se
panáčkovat
pelášit
plazit se
plížit se
pobíhat (kolem)
prát se
prohrabávat odpadky
rafat
roztrhat
řítit se
sedět
skákat
skučet
slintat
spát
stáhnout ocas mezi nohy
stáhnout uši
supět
škubat sebou
škubat vodítko
štěkat
tisknout se
točit se „v kruhu
utíkat s ocasem mezi nohama
vběhnout do cesty
věřít
vrčet
vrhnout se
vrtět ocasem / oháňkou
vykonat potřebu
vyskakovat (radostí)
výt
zabít
zakousnout
zaútočit
zachránit
zvedat nožku
zvednout se na zadní
žebroit
žrát

Пříloha č. 2

Seznam excerpovaných frazeologických jednotek

Ruské frazeologismy

КОШКА (КОТ)

- бегать (нести, лететь, мчаться) как угорелая кошка (RČFS: 339)
- блатная / ветошная кошка (БСПП: 325)
- блестеть как у кота яйца (яйцы) (БСРНС: 299)
- блудливый кот (RČFS: 337)
- валютная кошка (БСПП: 325)
- вешать дохлых кошек *на кого* (БСПП: 325)
- видеть (в темноте) как кошка (SČFI 1: 162)
- влюблена *в кого* как кошка (БСРНС: 303)
- выглядеть как кот в сапогах (SČFI 1: 159)
- вылуить глаза как кошка (БСРНС: 303)
- глаза горят / светятся как у кошки (SČFI 1: 162)
- гибкая как кошка (БСРНС: 303)
- гонять *кого* как кота (БСРНС: 299)
- делать по-кошачьи *что* (ИСПФ)
- драная / ободранная кошка (RČFS: 339)
- дрючиться как кошка (БСРНС: 303)
- есть как кот (БСРНС: 298)
- живуч(а) как кошка *кто* (RČFS: 339)
- жира *кому* как коту (БСРНС: 299)
- (жить / ладить) как кошка с собакой (RČFS: 399)
- жмуриться / жмурить глаза как кот (БСРНС: 298)
- замерзнуть как кошка (БСРНС: 304)
- злой как кошка (БСРНС: 304)
- знает / чует кошка, чье мясо съела (RČFS: 339)
- игра в кошки-мышки (RČFS: 279)
- играть как кошка с мышкой *с кем-то* (RČFS: 339)
- как дохлая кошка (БСРНС: 304)
- Как кошка: всегда на ноги падать (на все четыре ноги вставать) (БСРНС: 304)
- караулить (сторожить / подстеречь) как кошка добычу (БСРНС: 304)
- кого где* как кошек на помойке (БСРНС: 303)
- кот в мешке (БСПП: 322)
- кот в сапогах (SČFI 2: 139)
- кот Леопольд (RČFS: 337)

кот заплакал *чего* (RĀFS: 338)
кошка в дыбошки (БСПП: 325)
кошка, которая гуляла сама по себе (RĀFS: 339)
кошка съела *что* (БСПП: 325)
кошке хвоста не завяжет (БСПП: 325)
кошка во рту нагадила (БСПП: 325)
кошки скребут / заскребли [на душе (на сердце)] у *кого* (RĀFS: 339)
кошкины горы (ИСПФ)
кошачье золото (ИСПФ)
кошачий концерт (RĀFS: 327)
кошачьи движения / повадки (SĀFI: 113)
кошачья ловкость
кошачья походка (SĀFI 2: 117)
кошачий глаз (ИСПФ)
Кошку бьют, а невестке наветки дают. (JBVS: 143)
курнявкать как кошка (БСРНС: 304)
Лакома кошка до рыбки, да в воду лезть не хочется. (ТСД)
ластиться / ластиться *к кому* как кошка (БСРНС: 304)
ловкий как кошка (БСРНС: 304)
мартовский кот (RĀFS: 337)
метаться как угорелый кот (БСРНС: 298)
(музыка) будто кота за хвост тянуть (ĀRFS: 234)
мурлыкать/ урчать как кошка (БСРНС: 304)
не все коту масленица (RĀFS: 339)
ни кошки ни ложки у *кого* (БСПП: 325)
Ночью все кошки серы. (ТСРЯ: 302)
облизываться как кот на сметану (БСРНС: 298)
отольются кошке мышкены слёзки
писать как кошка лапой (БСРНС: 304)
Подхалим подобен кошке: спереди ласкает, сзади царапает. (БСРНС: 305)
покупать / купить кота в мешке (RĀFS: 338)
таскать с собой что как кошка котят (БСРНС: 305)
тихо как кошка (ĀRFS: 233)
тянуть (*что* как) кота за хвост (RĀFS: 338)
смотреть как кошка на мышшь (БСРНС: 305)
у кошки семь / девять жизней
умываться как кошка (БСРНС: 305)
глаза у *кого* как у кошки (БСРНС: 304)
когти у *кого* как у кошки (БСРНС: 305)
ходить / ступать как кошка (БСРНС: 305)

фыркать как кошка (БСРНС: 305)
ходить (вокруг да около) как кот вокруг горячей каши (ИСРФ)
худая (худая, тощая, тоща) как кошка (БСРНС: 305)
царапаться как (дикая) кошка (БСРНС: 305)
черная кошка дорогу пробежала кому (RĀFS: 339)
черная кошка проскочила между кем (RĀFS: 339)
чувствовать, как кошка землетрясение (ИСРФ)
шипеть как (разъярённая) кошка (БСРНС: 305)
это коту под хвост (RĀFS: 338)
язык блудлив что кошка (БСРНС: 305)

СОБАКА / ПЕС

аркаться / браниться / ругаться как собаки (БСРНС: 634)
бегать как гончая собака (БСРНС: 629)
(бежать) как собаки на упадь (БСРНС: 634)
брать на собаку (ТСНЛ: 797)
бред собачий (RĀFS: 716)
брехать как собака (БСРНС: 629)
брехать как собака в Пасху (БСРНС: 629)
брехливая собака не укусит (ИСРФ)
брехать собачей губой (БСРНС: 637)
бросить / швырнуть *что кому* как собаке кость (БСРНС: 624)
броситься *на кого* как цепной пес / бешеная собака (БСРНС: 629)
быть на собаке (ТСНЛ: 797)
быть как собака с собакой *с кем* (RĀFS: 715)
быть тощий / худой как собака / борзой (БСРНС: 633)
вешать / повесить всех собак *на кого* (RĀFS: 715)
видит собака молоко, да рыло ее коротко (ТСД)
вилять хвостом перед кем (RĀFS: 814)
водит кого на поводке как собаку (RĀFS: 716)
волосы [жѣсткие] у *кого* как у собаки (БСРНС: 635)
вот где (в чѣм) собака зарыта (RĀFS: 715)
выглядеть как побитая собака пѣс (БСРНС: 494)
выть как собака на луну (БСРНС: 629)
голоден (голодный) как собака (БСРНС: 630)
гонять собак (RĀFS: 715)
гонять *кого* как собаку (SĀFI 1: 268)
грызться / перегрызться как собаки из-за кости (RĀFS: 716)
драть *кого* как собаку (БСРНС: 636)
драться / подражаться как собаки (БСРНС: 635)

дрожать как собака (RĀFS:715)
его зарыли в землю как бездомного пса (ĀRFS: 375)
ездить на собаках (БСПП: 628)
Живой пес лучше мертвого льва (БСПНС: 494)
жил собакой, околел псом (БСПНС: 636)
житьё у *кого* как у поповой собаки (БСПНС: 635)
жить как собака (RĀFS: 715)
жить / ладить как собака с кошкой (RĀFS: 716)
забить / застрелить *кого* как собаку (БСПНС: 636)
заживёт [что] как на собаке (RĀFS: 716)
замёрзнуть как собака (RĀFS: 716)
знать каждую собаку *где* (RĀFS: 716)
знать как рябую / пёструю собаку (БСПНС: 636)
злой как собака (RĀFS: 715)
иди / пошел ты к чертам собачьим! (RĀFS: 716)
измотаться / устать / измотаться как собака (БСПНС: 633)
каждая собака (ТСНЛ: 796)
каждая собака знает (*кого, что*) (RĀFS: 715)
как будто с цепи сорвался (ĀRFS)
как пес бездомный (БСПНС: 494)
(как) собака на сене *кто* (RĀFS: 715)
как собак нерезанных *кого* (RĀFS:715)
караулить / сторожить кого, что как [цепной] пёс (RĀFS: 524)
Коли быть собаке битой, найдется и палка.(ИСПФ)
крававый пес (ĀRFS: 374)
крутиться как собака в колесе (БСПНС: 631)
кудрявый как пудель
ленивый как собака (БСПНС: 631)
лихой / сердитый как собака (БСПНС: 623)
любить кого, что собака редьку / палку (RĀFS: 715)
любить / полюбить *кого что* как собака кошку (БСПНС: 631)
надоело как собаке редька (БСПНС: 632)
нализаться как собака (БСПНС: 632)
На него ни одна собака не обращает внимание (ĀRFS: 373)
на кой пёс?! (ТСНЛ: 593)
Не бойся той собаки, что лает, а бойся той, что молчит (исподтишка кусает). (ИСПФ)
Не буди спящую собаку (БМС: 538)
Ни одной собаки [нет] (RĀFS: 716)
ногти у *кого* (длинные) как у собаки (БСПНС: 635)
нужен *кто, что* как собаке пятая нога (RĀFS: 716)

нюх у *кого* как у собаки (БСРНС: 635)
оборанный как собака (БСРНС: 636)
обращаться с кем-то как с собакой (SČFI 1: 270)
обругать *кого то* как (бездомную) собаку (SČFI 1: 270)
околеть (сдохнуть / подохнуть) как собака (RČFS: 715)
он спрятался как побитая собака/ побитый пёс (ČRFS: 374)
отрезаь собаке хвост по кусочкам (RČFS: 335)
парашивая собака (RNK)
пёс (его) знает (ТСНЛ: 593)
пёс меня возьми (дери, побери)! (ТСНЛ: 593)
побить как собаку (RŠFS: 716)
поджать хвост (между ноги) (ČRFS: 335)
пора меж волка и собаки
послушный (покорный) как собака (БСРНС: 623)
посиветь как собака (БСРНС: 632)
преданный как собака (БСРНС: 623)
посылать *кого* к чертам собачьим (RČFS:
псу / собаке под хвост (RČFS: 338)
пьян как собака (БСРНС: 632)
работать как собака (БСРНС: 633)
ревнивый как собака (БСРНС: 633)
сидеть как на привязи (SČFI 1: 272)
сидеть, как собака на заборе (БСРНС: 633)
Собака лает, ветер носит. (ТСРЯ: 739)
Собака - лучший друг человека. (SČFI 4: 571)
Собака собаку знает (не ест) (ИСПФ)
собаку / пса из дома не выгонять (RČFS: 716)
собаку съесть на чём, в чём (RČFS: 716)
собачий голод (RČFS: 716)
собачий холод (RČFS: 716)
собачья жизнь (RČFS: 716)
собачья верность (SČFI: 382)
собачья покорность (SČFI 2: 257)
собачья погода (ČRFS: 385)
собачья привязанность (ТСРЯ: 739)
собачья радость (RČFS: 716)
собачья смерть (ČRFS: 480)
спускать / спустить собак на *кого* (RČFS: 715)
с собаками не сыщешь *кого, что* (RČFS: 715)
С собакой ляжешь - с блохами встанешь (ИСПФ)

старее поповой собаки (БСРНС: 633)
Старую собаку не научишь новым фокусам. (JBVS: 41)
у попа была собака (ТСРЯ: 2001)
фырчать как собака (БСРНС: 633)
ходить за кем как собака (БСРНС: 637)
ходить за кем хвостом (RČFS: 814)
ходить как побитая собака (SČFI 1: 272)
холодный как собачий нос (ČRFS: 39)
(что) идет / пошло к чертам собачьим (RČFS: 716)
язык у кого вьётся как у собаки (БСРНС: 636)

České frazeologismy

КОШКА (KOCOUR)

běhá jako ohořelý kocúr (LR: 464)
bránit se / škrábat jako (divoká) kočka (SČFI 1: 160)
(být) falešný jako kočka (SČFI 1: 159)
černá kočka přeběhla přes cestu komu (RČFS:339)
číhat na něco, někoho jako kočka na myš (SČFI 1: 160)
Čím kocour starší, tím ocas neohebnější (JBVS: 40)
dopadnout jako kočka na všechny čtyři (SČFI 1: 159)
(hudba) jako když tahá kočku za ocas (ČRFS: 234)
Falešný přítel je jako kočka, zepředu líže, zezadu škrábe.
hbitý jako kočka (ZČPFI: 66)
hra na kočku a na myš (RČFS: 279)
hrát si s někým jako kočka s myší (ZČPFI: 66)
chodit / našlapovat jako kočka (SČFI 1: 161)
chodit kolem něčeho jako kočka kolem / okolo horké kaše (SČFI 1: 161)
je jak kocúr v marcu (LR: 464) *zast.*
ježít / naježít / zježít vousy jako kocour (SČFI 1: 158)
kocour v botách (SČFI 2: 139)
kočičí chůze (SČFI 2: 117)
kočičí mrštnost (ZČPFI: 69)
kočičí muzika (ZČPFI: 69)
kočičí oko
kočičí pohyby (SČFI 2: 256)
kočičí zlato (ZČPFI: 69)
Kočku bijí a nevěstu míní (JBVS: 143)
koukat se / dívat se na někoho jako kočka na myš (SČFI 1: 159)
kupovat kocoura v měchu (LR: 134) / kupovat kočku v pytli (ZČPFI: 68)

lísat se (k někomu) jako kočka (SČFI 1: 161)
mhouřit oči jako kocour (SČFI 1: 159)
mít drápy jako kočka / kocour (SČFI 1:158)
mít oči / vidět jako kočka (ZČPFI: 67)
mít sedm / devět životů jako kočka (ZČFPI: 67)
mít se rádi / být na sebe jako kočka a pes (RČFS: 339)
mít se rádi / být na sebe jako kočka s myší (ZČFPI: 67)
mít život (tuhý) jako kočka (RČFS: 339)
mlsný kocour (SČFI 2: 139)
mňoukat jako kočka (ČNK)
mrštný jako kočka (ZČFPI: 66)
mýt se jako kočka (SČFI 1: 162)
oblizovat se jako kocour (SČFI: 159)
Potmě je každá kočka černá. (SČFI 4: 378)
prskat jako kočka/ kocour (SČFI 1: 162)
prskat jako (divoká) kočka (SČFI 1: 162)
přenášet / tahat něco (sem tam) jako kočka kořata (SČFI 1: 67)
příst jako kočka (ZČFPI: 67)
psát / škrábat jako kocour (SČFI 1: 159)
Ráda kočka ryby jí, ale do vody se jí nechce (ZČPFI: 68)
svítit očima jako kočka (SČFI 1: 162)
tiše jako kočka (ČRFS: 233)
to je pro (na) kočku (ZČPFI: 68)
utahaný jako kočka (ZČPFI: 66)
vidět jako kočka (ZČFPI: 67)
Ví kočka, či maso snědla. *zast.* (JVBS: 203)
vypadat / být (v tom) jako kocour v botách (SČFI 1: 159)
vyvalovat oči jako když kocour sere do řezanky (SČFI 1: 159)

PES

(ani) pes o něj nezavadí (ČRFS: 373)
(Ať si) psi štěkají, karavana jde dál. (ZČFPI: 111)
(být) hladový jako pes (SČFI 1: 267)
být (na někoho) jako pes (SČFI 1: 267)
být na sebe jako (dva) psi (SČFI 1: 268)
(být) opuštěný jako pes (SČFI 1: 268)
(být) poslušný jako pes (ZČPFI: 112)
(být) utahaný jako pes (SČFI 1:268)
(být) (někde) uvázaný jako pes u boudy / na řetěze (SČFI 1: 272)

(být) věrný jako pes (SČFI 1: 268)
(být) vzteklý jako pes (SČFI 1: 268)
(být) zmrzlý jako psí hovno (ZČPFI: 112)
dělat komu ocas (ČRFS: 335)
hádat se jako psi (ZČPFI: 107)
hodina mezi psem „a vlkem (ZČPF: 110)
hodit (někomu něco) jako psovi (kost) (SČFI 1: 269)
honit někoho jako psa (SČFI 1: 268)
hubený jako pes / chrt (ZČPFI: 106, 57)
chcípnout (scípnout, pojít, zajít) jako pes za plotem (u cesty) (RČFS: 715)
chodit kolem něčeho jako mlsný pes (SČFI: 271)
chodit kolem něčeho jako pes kolem horké kaše (ZČPFI: 109)
chodit za někým jako pes (ZČPFI: 108)
jako pes na seně (RČFS: 715)
je jak utržený z řetězu (ČRFS)
je koho jako psů (RČFS: 715)
jednat / zacházet s někým jako se psem (SČFI 1: 270)
Kdo chce psa bít, vždycky si hůl najde (ZČPFI: 111)
Kdo se psy lehá, s blechami vstává (ZČPFI: 111)
krvavý pes (ČRFS: 374)
kudrnatý jako pudl (ZČPFI: 120)
Lepší je živý pes než mrtvý lev. (JBVS: 132)
lesknout se jako psí kulky / koule (ZČPFI: 112)
líný jako pes (ČNK)
mít čich jako ohař (ZČPFI: 98)
mít rád koho jako pes kočku (RČFS: 715)
mít se rádi jako pes s kočkou / jako pes a kočka (ČRFS: 233)
mlít hubou jako pes ocasem (SČFI 1: 272)
napít se jako pes (ČNK)
nasazovat někomu psí hlavu (ZČPFI: 113)
olizovat se jako mlsný pes (ZČPFI: 271)
otrhaný jako pes (LR: 505)
Pes je nejlepší přítel člověka. (SČFI 4: 571)
Pes, který štěká, nekouše. (ZČPFI: 112)
Pes psa pozná. (ZČPFI: 112)
počasí, že by psa nevyhnal (RČFS: 716)
prašivý pes (ČNK)
psí oddanost (SČFI: 256)
psí počasí (SČFI: 256)
psí smrt (ČRFS: 480)

psí / psovská věrnost (SČFI: 382)
psí zima (ZČPFI: 113)
psí život (SČFI 2: 427)
psovská pokora (SČFI: 256)
rvát se / servat se jako psi (SČFI 1: 269)
rychlý jako chrt (ZČPFI)
seřezat/ zbit někoho jako psa (SČFI 1: 270)
stáhnout ocas (RČFS: 335)
Starého psa novým kouskům nenaučíš (ZČPF: 112)
studený jako psí nos (ZČPFI: 112)
tady (v tom) je zakopaný pes (RČFS:715)
tahat / rvát se o něco jako psi o kost (SČFI 1: 269)
třást se jako malej pes (SČFI 1: 270)
uřezávat psovi ocas po kouskách (ČRFS: 335)
vodit někoho na šňůrce jako čokla (RČFS: 523)
vrhnout se na někoho jako vzteklý pes (SČFI 1: 271)
vrtět ocasem před kým (ČRFS: 335)
vynadat někomu jako psovi (SČFI 1: 269)
vypadat jako spráskaný pes (ČRFS: 374)
výt jako pes na měsíc (ZČPFI: 109)
zabít / zastřelit jako psa (SČFI 1: 270)
zahrabali ho jako psa (ČRFS: 375)
zacházet s někým hůř než se psem (SČFI 1: 270)
zalezl jako pes po výprasku (ČRFS: 374)
zima jako v psí boudě / psírně (ZČPFI: 112)
zlý jako pes (RČFS: 715)

ANOTACE

Jméno a příjmení: Jana Žáková

Katedra a fakulta: Katedra slavistiky, Filozofická fakulta

Název práce: „Kočka“ a „pes“ v ruském a českém obrazu světa

Vedoucí diplomové práce: prof. Ludmila Stěpanova, CSc.

Počet znaků: 193 796

Počet příloh: 2

Počet titulů použité literatury: 59 (+44 internetových zdrojů)

Klíčová slova: kočka, pes, jazykový obraz světa, koncept, frazeologie, ekvivalentnost

Charakteristika: Tématem diplomové práce je: „Kočka“ a „pes“ v ruském a českém obrazu světa. Diplomová práce se zabývá popisem a odhalením příznaků, které formují obraz „kočky“ a „psa“ v ruském a českém jazyce, klasifikací a srovnáním frazeologických jednotek s komponentem „kočka“ a „pes“ s cílem odhalit společné a specifické výrazy.

Práce je rozdělena na dvě části: teoretickou a praktickou část. Teoretická část se zabývá vysvětlením základních teoretických pojmů: kognitivní lingvistikou, jazykovým obrazem, konceptem, frazeologií, a v neposlední řadě kulturními a historickými fakty, které souvisí s kočkou a psem. Praktickou část tvoří etymologie slov „kočka“ a „pes“, rozbor významových oblastí z výkladových slovníků, analýza excerpce z národních korpusů a frazeologických jednotek s komponentem „kočka“ a „pes“.